

Alkalmi találkozás útközben

"Hominem ad fontes ipsos revocari"

Erasmus

"Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.

Fut velem egy rossz szekér,
Utána, mintha jaj-szó szállna..."

Ady, 1909

Életpályám

Vasbányai Ferenc József

1933. február 12-én születtem Budapesten. Elődeimben német, szláv és magyar vér keveredett. Társadalmi helyzetük a hivatalnok-, az iparos- és a gazdálkodó életben alakult ki, távolabb néhány néptanító és református lelkész is akadt. A mátyásföldi Corvin Mátyás Gimnáziumban nyolc esztendő tölthettem el: ez volt első alma materem, a későbbi József Attila Gimnázium elődje (1957-1997). Korán kezdtem zenével foglalkozni; 1947-ben Dániel tanár úr (egy év múlva már a londoni zeneakadémia tanára) alkalmasnak látott a főiskolai zongoratanulmányok megkezdésére. De közbeszólt a történelem és a szegénység. 1955 és 1982 között történelem, magyar, művészettörténet és könyvtáros oklevelet szereztem az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1957 őszén "büntetésből" kerültem a József Attila Gimnáziumba. Azelőtt a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban tanítottam, és kollégiumi nevelőtanár voltam két esztendeig. A zene és a képzőművészet sugalmazta talán: a pedagógia nem tudomány, hanem művészet. Pályaválasztásomban édesanyám egyéniségének volt meghatározó szerepe.

Az 1962-ben kollégámmal kötött házasságunkból egy leány- és egy fiúgyermek született. Mindketten bölcsészek lettek. Négy unokám van. 1957 és 1997 között működtem a József Attila Gimnáziumban. 1968-1995-ig vezetőtanár voltam magyarból. Két szemeszternyi időt tölthettem a nevelőegénység vizsgálatával a pesti ELTE bölcsészkarán. Az osztályfőnöki munkaközösség vezetőjeként éreztem meg igazán a hivatás jelenlétét a tanár munkájában. Ezért is indítottam többször pedagógiai pályaválasztási szakkört. A XI. kerület oktatásirányítóinak felkérésére tanulmányt készítettem a fizikai dolgozók gyermekeinek iskolai foglalkoztatásáról és a családi életre nevelés gyakorlati módszereiről.

Kilenc osztályfőnökségem alatt gyakran megtapasztaltam, hogy eszmények, ideák nélkül nincs nevelés, nincs növekedés. A gondolkodás mélységeinek és magasságainak bejárása feltétele a bontakozó élet születésének. Mauriac és Hesse regényei, Tolsztoj naplói, Jung tanulmányai, A magyar észjárás (Karácsony), Az élet tisztelete (Schweitzer), Ifjúkori önarckép (Joyce), Citadella (Saint-Exupéry), Rilke levelei, Közös életrend (Hamvas), A teljesség felé (Weöres), Németh László levelei (I-III.), Gondolkodó magyarok (Szigethy Gábor sorozata, Magvető) lehetnének az osztályfőnöki óra igazi csemegéi. Hogy megérjen az ember, hogy felnőjön a gyermek.

1979-ben Kiváló Tanár kitüntetés, 2002-ben Aranykatedra Emlékplakettet kaptam az oktatási tárcától. 1995-ben az ELTE címzetes vezetőtanárrá nevezett ki; 2011-ben a Köztársasági Elnök Arany Érdemkeresztre tartott méltónak; 2012-ben az iskola 100. évfordulója alkalmából a Szent Imre Emlékérmét Barlay Bence igazgató úrtól vehettem át; 2013-ban Budapest főpolgármestere a Bárczy István díjjal tüntetett ki. Életem lehetősége, hogy két Aranydiploma birtokosa lehetek (2005, 2008). 2015-ben pedig megkaptam az ELTE gyémántoklevelét 60 éven át kifejtett szakmai tevékenységemért.

A József Attilában töltött 40 esztendő alatt összenőtt az életem a kerülettel, a családokkal, a kollégákkal és mindenekelőtt a diáksággal, tanítványaimmal. Ezért volt könnyű nemet mondani, amikor három gyakorló gimnázium és a tanítóképző főiskola, vagy akár 1992-ben a szakminisztérium próbált elcsábítani. Itt maradtam mindvégig, amíg kellett, mert "általa lettem az, aki vagyok..."

2002-ben, feleségem elhunytá után, ismét megházasodtam. Kedves tanítványomat vettem feleségül.

Tagja vagyok a Szent László Társulatnak, a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrendnek. Politikai pártnak sohasem lehettem tagja, mivel a szellemi ember eszményei magasan felette állnak az időhöz kötött jelennek. Tanítványok meghívásának eleget téve jártam az USA-ban, Ausztriában, Franciaországban, Németországban, Spanyolországban és Svájcban. A kerülettel Itáliában. De azért: Erdély az igazi... 1997 után tanítottam Budakeszin, a Prohászka Ottokár Gimnáziumban, Budán az Egyetemi Katolikus Gimnáziumban és a pesti Angolkisasszonyok intézetében.

Az igazi jutalom mégis az a büszkeséggel, hálával és szeretettel megáldott érzés, amely az *"ifjú szívekben élek s mindig tovább"* bizonyosságát hirdeti.

Az iskolatörténettel kapcsolatban az alábbi munkákat készítettem:

Jubileumi évkönyv (1912-1987)

Saxa loquuntur. Műhely és szentély - nem középiskolás fokon - a Lágymányoson, I-II. 1997.

Tiszta Szívvel - évkönyvek, 1987-1997

(Gál Pál mérnök-szülő kezdeményezése)

A József Attila Gimnázium története (1948-1957)

Kézirat, a XI. ker. Önkormányzat pályázatára készítettem Kovács Gábor kollégámmal

A Tanár úr emlékei

Válogatás fél évszázad leveleiből 2013.

(Csernátóni Gabriella és Blaskovich Tamás)

---

meghívás,

hiszen

*egymást örökre elszoreltük
mert az utolsó látásig
álunk a másik, a másik.*

Ady

Negyven esztendője, 1957. szeptember 21-én érkeztem a J.A.G.-ba...

*E jelképes évforduló alkalmával szeretnék Vételek együtt köszönetet mondani
az Úrnak, és a hálaadás után összejáratásunkat megerősíteni egy pohár borral is.*

*1997. szeptember 21-én, vasárnap du. fél ötkor
Nagyboldogasszony-templom, Nagykovácsi*

- x -

*All those impulses of love return to the love that made them.
Even memory is not necessary for love.*

Th. Wilder

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM SZENÁTUSA

GYÉMÁNTOKLEVELET

adományoz

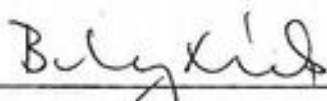
Vasbányai Ferenc József
úrnak

60

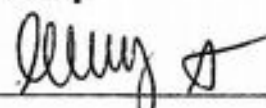
éven át kifejtett
értékes szakmai tevékenységének elismeréseként.

Ezt a díszoklevelet az Egyetem pecsétjével
és aláírásunkkal megerősítve adjuk ki.

Budapest, 2015. október 14

a Bölcsészettudományi Kar
dékánja

rektor

Iskolánk története

1912. szeptember 5. megnyílik a Ciszterci Rend Budapesti I. kerületi Szent Imre Főgimnáziuma, a Váli utcai elemi iskola III. emeletén, 1 osztály 50 tanulóval, 5 tanárral.
1919. március 29. államosítás
1919. augusztus az iskola visszakerül a Rend hatáskörébe
1920. június az első érettségi (29 tanuló)
1927. október 9. az új iskolaépület alapkövetétele
1929. szeptember 15. az új épület felavatása
1948. június államosítás
1950. augusztus 31. József Attila nevét kapja az iskolánk
1962. szeptember az addigi fiúgimnázium befogadja az első 57 leánytanulót
- 1962/1967 József Attila Gimnázium és Szakközépiskola
- 1970/1971 az addigi legmagasabb tanulói létszám éve (1451 diák, 69 tanár)
- 1983 megkezdődik az iskolaépület rekonstrukciója
- 1986/1987 tanulók létszáma: 856, tanárok létszáma: 71 (rendes) + 10 (óraadó)
1987. április a gimnázium megünnepli 75. évfordulóját:
kiállítások, vetélkedők, a dallasi "filia" képviselőjével (Csizmadia Placid), emlékkönyv, tisztelet a Váli utcai iskola épületében (1912-1929)
- 1997 a Rend zirci kongregációja visszakapja az iskolát
1998. január megjelenik a 85. évfordulóra a "Saxa loquuntur" I-II. c. kiadvány 106 öregdiák emlékeivel
2000. május 14. összművészi est - búcsúzás a Villányi úti iskolaépülettől
2003. április 26. állandó iskolatörténeti kiállítás nyílik a JAG végleges épületében, a Váli utcában (Vasbányai-gyűjtemény). Az alaptőkét az iskola egykori diákja, dr. Nobilis Kristóf (1979) biztosította.
- 2008 JAG Almanach - osztálynaplók és névsorok (1948-2008)
2012. szeptember 5. hálaadó szentmisével és irodalmi-zenei esttel ünnepli a JAG fennállásának 100. évfordulóját (Budatétény, Szt. István-templom, Szt. Imre Otthon).
Felléptek: dr. Meskó Bánk (1959), Sudár Annamária (1987), Vallai Péter (1965), Finta Gergely (1987), Stúdium Dixiland Band (1983), Pröhle Gergely, Rókusfalvy Pál, Győri János, Győri Gábor, Kardos Péter, Bacskay Zsuzsanna, Tóth Péter, Hajas László.
- 1945 óta - hosszabb-rövidebb ideig - az alábbi intézmények működtek az épületben:
Budai Színház (Bajor Gizi, Básti Lajos, Tapolczai Gyula, Vízvári Mariska)
Agrártudományi Egyetem
Kafka Margit Gimnázium
XI. kerületi Zeneiskola
XI. ker. Dolgozók Gimnáziuma
XI ker. Dolgozók Általános Iskolája
XI. ker. Állami Általános Iskola

Igazságkereső úton

Vasbányai Ferenc József, a József Attila gimnázium nevelője 1957-1997-ig

Június van s nagyon magam vagyok
S kísértének élt éltém árnyai
S az elbocsátó iskola-padok.
(Ady Endre)

Praeludium

1. "Azok emlékére, akik nem haltak meg, de életüket tönkretették" (1944-1990)
Rázsó Edit
A Dózsa György téren álló "bezárt szobor" (Makovecz, Péterfy) felirata
2. "Káin uralkodik a világon. Aki ebben kételkedik, olvassa el a világtörténelmet. A történész nem titkolja, hogy a világtörténelem lényege a küzdelem. A sorsanalitikus azt vallja: a világtörténelem nagyobbára Káin történetének állandó megismétlődése."
Szondi Lipót: Káin, a törvényszegő
3. "Az én, a mi fiatalságunkat és java férfikorunkat zárta magába az a hatodik koporsó, jóvátehetetlenül."
Sólyom László, 2006. nov. 25.
Népszabadság
4. "Újraindul az egyházi oktatás az ateista József Attila Gimnáziumban." (1992)
Dr. Zakar Ferenc Polikárp zirci főapát
Budai Fehér-Fekete 2007

Mi, akik a JAG-ban tanítottunk és neveltünk 1948 és 1997 között, valamennyien a *kor* sérültjei vagyunk. De ugyanúgy áldozatai voltak a történelmi-társadalmi viharoknak azok (és családjaik), akik az iskolapadban ültek. Torz, zavaros, ellentmondásokról terhes, üldözött és megalázó, a hagyományos európai és magyar eszményeket lábbal tipró *idő* volt ez. Kihívta az embert a hősiességre. Ahogyan az 50-es évek földalatti mozgalmában a költő szavait mondogattuk és imádkoztuk; bátorításul és feladatként:

"Nem tudjuk honnan, nem tudjuk kinek,
De rajtunk megyen át az Üzenet.

Az ismeretlen Igét hordja vállunk.
Bennünket ideállítottak. Állunk.

És:

" Ki mondja el a füsttelen tanyákat,
A szikkadt mellű, fásult nem-anyákat,
S a szörnyű mánál iszonyúbb jövőt,
A fenekestől felborult világot.
S a nagy kérdést, a rátok meredőt:

Lesz-e vagy nem lesz bukott Magyarország?"
Sík Sándor

Igen. Tragikus kor volt. Ellenállást váltott ki. Azt a bizonyosságot, hogy hallgatni kell (és persze félni is), de hazudni nem. Főleg nem a ránk bízott ifjúságnak!

Magam mentsége

Negyven esztendei szolgálatom néhány fontos eseménye:

1957. szeptember 21-én léptem be. Dr. Rózsa Albert (Teleki Pál Intézet, segédmunkás) gondnok átvette az irataimat. "Mit csináltál, te fiú?" Nem válaszoltam. Miután beírt a JAG "alkotmányába", még annyit jegyzett meg: "Csinálj valamit, amit más nem tud... S akkor hazajöttél."

Nekem sikerült. Dominus dabit virtutem...

A Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban voltam (1955-1957) kollégiumi nevelőtanár, és heti 10 órában történelmet-földrajzot tanítottam (utóbbit diploma nélkül). 1956 májusában, mint a legfiatalabb tanár, még én búcsúztattam az iskola udvarán a ballagókat. De 1957 tavaszán nem vállaltam a KISZ megszervezését, és az 1956. november 7-én hősi halált halt diáklány (Magyar Katalin) sírjánál a Tétényi úti kórház kertjében a tanárok közül egyedül én jelentem meg. Bencze Gyula igazgató jóindulatúan, közös megegyezéssel kívánt elválni. Ő szerezte a Polgár László (volt piarista) tanár betegsége következtében megüresedett állást nekem a Villányi úton... Egyetértésben a Fővárosi Tanács X. Osztálya vezetőjével (Dr. Gyalmos János). Reményekre jogosító, pályakezdő "káder" voltam, történelem szakos, a Néphadsereg tartalékos tisztje.

1958 nyarán a hansági lecsapolásra jelentkező 17 fiút én vezettem; elsőkké lettünk. Komócsin Zoltán kitüntetését kaptuk.

1958. október 15-én a délutáni nevelési értekezleten Huszár Tibor kollégám felállt, és az aznap délelőtt kezébe került diáknaplóból (B.I. IV. b) felolvasta: "Vasbányai azt mondta, hogy Fialával és Huszárral vigyázni kell, ők kommunisták." A drámai helyzet megoldása az lett, hogy 1958. november 7-én nekem kell mondanom az ünnepi beszédet... (Adyval kezdtem: "...jőjj már ökök, boruljon fel ez a nem jó élet... forradalmak miért késtek?...")

A folytatás nem volt egyszerű. A farsangi bál szünetében mellém lépett igazgatóm felesége:

"Maga a Vasbányai? Maga az, aki nem szereti a kommunistákat?"

Két nap múlva felkerestem a Budapesti Pártbizottságon Kornidesz Mihály kollégámat, aki még nálunk is tanított akkor. Elmondtam, mi történt.

Fiala igazgatómat és iskolánk párttitkárát, dr. Kardos Pálnét magához rendelte a "felettes". Megkövetésemkor igazgatóm első mondata ez volt: "Neked, ugye, nem volt gyerekszobád?" Valóban nem volt.

De a szoba-konyhás családi házban, ahol Sashalmon felnőttem, már 7 éves koromban volt zongoránk... Ezt a hangszert ajándékoztam oda a XXII. ker. Szent Imre Háznak, ahol 2012. szeptember 5-én megültük a Szent Imre Gimnázium - és JAG - 100. születésnapját. Ezen a zongorán kísérte iskolánk egykori diákja, Pröhle Gergely államtitkár, a Studium Dixieland csapatát. Ebben a rendhagyó órában - a Rend megfélekedezett az évfordulóról? - a rövid köszöntő után az orgonánál Finta Gergely (1987), a Deák téri evangélikus templom karnagya ült, a Kosztolányi, József Attila és Nagy László üzeneteket pedig Meskó Bánk dr. (1959), Sudár Annamária (1987) és Vallai Péter színművész (1965) közvetítették. Természetesen az agapé sem maradt el. Házigazdánk Udvarnoki László pálos atya (1960), a budatétényi plébános volt.

1958-1960: Első osztályom névadója nagy ideálom lett: Széchenyi István. (Mindennapi imáját mindenki megkapta a ballagásra.)

1960 és 1965 között üzemi kísérőtanár voltam heti egy alkalommal a Magyar Kábel Művekben. A vállalat vezetői barátságukba fogadtak (Dr. Köves Kálmán, gazdasági igazgató), és sokat segítettek nekem, mint fiatal házsnak otthonom kialakításában. Az üzembe kihelyezett Bláthy Ottó Technikum osztályait is tanítottam. Ekkor ismerkedtem meg az egyszerű emberek szomorúan szép és nehéz életével. Ez volt az én igazi "egyetemem" (Gorkij)

1964 júniusában vártuk első gyermekünk születését. Váratlanul behívtak háromhavi katonai szolgálatra. Frenreisz főorvos úr (tanítványom édesapja) megmentett.

1968 szeptemberében ismét behívtak, akkor Egerbe, háromhavi továbbképzésre. Mivel a négy évvel korábbi kiképzésen nem vettem részt, néhány nap múlva leszereltek. Itthon meglepetés várt: megjelent négy ötödéves kisasszony, mondván: hozzám vannak beosztva tanítási gyakorlattal!

Megyek az igazgatómhoz, ő zavartan előveszi a fiókból megbízólevelemet... (Talán a kinevezésemet ő, vagy ők akarták megakadályozni katonai behívóval?) Ugyanígy járt ekkor Czikmántory Ottó kollégám a TF-től nyert meghatalmazásával...

1971. november 6-a is emlékezetes napom. A nyár folyamán váratlanul elhunyt Urbán Lajos tanár úr sírját látogatta meg három osztály diáksága, akiket ő élete végén tanított (IV. C, 1971, 1969 és IV. F, 1972). Szombati nap volt, du. 15h-kor gyülekeztünk a Farkasréti temetőnél. Talán százan is lehettünk. (Én naiv, nem is gondoltam, hogy ez nov. 7-e előestéje.) A megemlékezés megtörtént, a következő héten hivatott az igazgatóm (Divinyi), és átadott dr. Kardos Pálnénak, aki a helyi pártszervezet nevében "megfeddett":

- a) november 7-e előestéje már a Forradalomé, ilyen "profán" dolgokkal nem illik foglalkozni;
- b) amit mondtam, Horatiust idézve: "Bene vivit, qui bene latuit", mint Urbán Lajos személyiségének uralkodó attitűdje dicséretét, azt sugallja: a passzív magatartás, az elzárkózás, a dolgokban való részt nem vétel a példa ma, 1971-ben (az ott jelenlévő diákok adakozásából állítottuk fel a sírkövet, a felirata pedig a Horatius-idézet lett).

1973-ban kerülettörténeti kiállítást rendeztünk akkori osztályommal (Erasmus) Budapest egyesülésének 100. évfordulóján, a Pest-Buda Teremben.

1977-ben a pályám legalaposabb feljelentését kellett elkönyvelnem a XI. kerületnél (KG újságíró; vád: rasszizmus, klerikalizmus, nacionalizmus). Az elvált szülő a négy szemközti beszélgetésen megszegyenülten vette tudomásul, hogy én többet tudok a fiáról, mint ő...

1979: igazgatóm (az előbbi dacára) felterjesztett "Kiváló Tanár" kitüntetésre, és megkaptam...

1979-82: boldog évek: ismét diák lehettem! Palotás igazgató úr hozzájárult, hogy a 9 éves helytállás után 3 évig az ELTE könyvtár szakára járhassak, nem kell osztályfőnökösködnöm.

1958 tavaszán indult a "Május" című diáklap; gépelve, számonként összesen 5-10 példányban, szamizdatszerűen. Az akkor III. C. osztály mozgatta, szerkesztette és írta. Ady: A május szabad c. költeménye vezette be és adta programját:

" Május beszél és nekünk most amit mond,
Rendőrileg, ím, meg nem tiltható:
Virágozz fa és nőj hegynyire kis domb
S dolgok, ti, igazságot tegyetek..."

Örüljön ma minden bilincses többi,
Van még, aki magyar földön szabad,
Mert a Tavaszt nem tudták megkötni
S a Május mégis ír, izgat, beszél."

Versek, novellák, esztétikai és művészeti esszék, kritikák filmekről, színházról - gazdag anyagot kínált ez a vállalkozás.

Fő mozgatói: Bence György (filozófus), Korányi László (orvosprofesszor), Szigethy Gábor (színházi szakember, történész, esztéta), Várady Szabolcs (Herder-díjas költő), Papp Zoltán (költő, rádiós szakember, prózaíró).

A "folyóirat" kb. másfél esztendeig élt, az érettségi idejéig. Külön versgyűjteményeket is adott ki (Papp Zoltán, László András, Várady Szabolcs), melyekben pályakezdő műfordítások is szerepeltek. (Efféle "búcsúkötet" csak Lengyel Dorottytól jelent meg, 1991-ben).

Akkoriban jelentette a tehetségek próbáját a JAG házi szavalóversenyek mellett a dr. Domonkos Imre művészettörténet tanár által kezdeményezett zenés-irodalmi estek megrendezése (reneszánsz, barokk, romantika, modern). Az iskolaépületet pedig feldíszítették odaillő képzőművészeti reprodukciókkal.

Válaszúton... (ateista gimnázium, vagy konverzió?)

"A helyes megértés irányába haladva tudnunk kell, hogy van a konverciónak az eltorzult emberi arcvonásokat kisimult isteni vonásokká nevelésének rendszeres és módszeres begyakorlása, *iskolája* is. Ez az a bizonyos speciális schola caritatis, a szeretet különleges iskolája, külön elméleti és gyakorlati *tantárgyakkal*. Meg kell ismerni az emberiség hiteles nagyjainak életét és munkásságát, műveit, de főként életünkbe építeni azok *aszkeízisét*, legnemesebb emberi készségeit, erényeit, hogy kizárjunk minden önzést és kevélységet, a mások kizsákmányolását és megítélését."

Dr. Kerekes Károly O. Cist. ny. zirci apát
Emberség-eszmény a ciszterci pedagógiában 2006

1. Ne lettek volna európai humanisták és keresztények azok a példaképek, ideálok, akiket egy osztályom elé állítottam? Széchenyi (1960), Michelangelo (1969), Erasmus (1974), Albert Schweitzer (1975), Ady Endre (1979), Németh László (1986), Latinovits Zoltán, iskolánk egykori diákja (1990), Márai Sándor (1995)

Széchenyi naplója és életműve; Michelangelo költészete és témaválasztásai; Erasmus személyessége ("Nulli concendo; Horninem ad fontes ipsos revocari"); Schweitzer "Ehrfrucht vor dem Leben"-je, Ady "Akarom tisztán lássatok!" programja; Németh László minőség-forradalma, még a lélekábrázolásban is; Latinovits tragikus kódlovagja az árulókkal szemben, Márai Kassai őrázata az európai örökség búcsúztatásaként?...

2. Fáradhatatlanul munkálkodtam a hagyományok megőrzésében:

Saxa loquuntur I-II (1998)
Tiszta Szívvel (1995, 1996, 1997!)
75. évforduló évkönyve, kiállításai (1987)
Kristóf Attila-interjúk (1985-86)
Kiállítás (2003 április) a Váli utcai épületben (1,8 millió forintot egymagam gyűjtöttem a megrendezésére)
etc...

A 70-es években kérdőíves felvétel alapján a Kaffka és József Attila gimnáziumokban fizikai dolgozók gyermekeinek tanulásáról készítettem tanulmányt (XI. ker. Tanács). 1976 és 1991 között az elsős és a végzős diákok kérdőíves vallomásait gyűjtöttem össze az életről, családjukról és az iskolához fűződő kapcsolatukról (iskolaszociológia). Majd a *Családi életre nevelés* iskolai programjához kapcsolódva a JAG valamennyi osztályában végzett írásbeli felvétel alapján készítettem el az összegezést házi használatra.

3. Igyekeztem az iskola (Alma Materem) hírnevét nem rongálni, mint...

érettségi elnök (8 alkalommal)
osztálykirándulások szervezője (ítthon, Erdélyben és a Felvidéken)
külső vezetőtanár (ELTE, PPKE)
meghívott előadó:
Katta, Szombathely, 1992
NOE Előadó (Közp. Egyetem: A család és az iskola)
Piarista Gimnázium, Kecskemét (A koedukáció)

Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend újraindulásakor (1991) ünnepi beszéd (Költészet és kereszténység)

TIT előadó 20 éven át (iskolák, KISZ-klubok, múzeumok)

Rendhagyó irodalomóra 8 város, 8 iskolájában (Juhász Gyula évf. 1983) Tihanyi

Gyöngyi egykori diákunk közreműködésével, aki háromszoros Kazinczy-díjas volt.

4. A bizalom, a családiasság, a nevelés határainak kitágítása jutott érvényre a meghívott látogatók és az iskolánkkal rokonszenvezők jelenlétében:

Csoóri Sándor, Czine Mihály, Berek Kati, Mensáros László, Pilinszky János, Molnár Tamás, prof. Bolberitz Pál, prof. Rajeczky Benjámín, Domonkos Pál Péter, Kiszely István, Szegedy Maszák Mihály, Wigner Jenő Nobel-díjas fizikus, Balczó András, Kányádi Sándor, Sándor István (Szeged), és egykori diákjaink is: Kamarás István, Szigethy Gábor, Sükösd Csaba, Vasy Géza, Kodolányi Gyula, ifj. Entz Géza, Kulcsár Győző, Lázár Imre, Nagy Attila, Magyar Kálmán.

5. Az "ateista" jelző ellenében gyakran gondolok a múltjukat megtagadni nem képes kollégáimra:

Fiala ig. úr budai keresztény nagycsaládból jött

Divinyi ig. úr Mezőkövesd melletti faluból indult, de Párizs után a II. háború alatt az Érseki Katolikus Gimnáziumban kezdte pályáját

Hegedüs ig. úr Hatvan melletti faluból indult, kormányzói ösztöndíjjal jutott diplomához, német-olasz szakot végzett, a XI. ker. Pártbizottság jelölte ki iskolánkba, de a helyi "szervezet" gyorsan "végzett vele"...

Palotás ig. úr bakonyi kisfalú kántortanítójának fia, Fehérváron még a ciszterek is meghílették, csak azután jutott a fővárosba; élete végén kibékült Teremtőjével

Mások:

Benczedy József dr. oblatúr diákkorában a helyi cisztereknek

Balassa Lórántné az angolkisasszonyok tanára volt

Janson Vilmos szegedi tankerületi királyi főigazgató, Fiala tanácsadója

Benedicty Ernőné egyik fia 1956-ban hősi halált halt, másik jezsuita lett; október 23. előtt és után évekig feketében járt, s az igazgató elnézte

Dobosy Tibor O. Cist volt

Greff Géza piarista szerzetes volt

Pálmai piarista diák, ferences növendék

Laky Péter, Kiss B. Zsolt piarista diákok voltak (a 40 év történetének két igazi európaija)

Ámon Ottó bencés szerzetes volt

Nemes Lajos premontrei szerzetes volt

Petrik János párttitkárunk, korábban prot. lelkész

Barlay László párttitkárunk, főiskolai éveiben az Emericana titkára

Perczel Sándorné, Tompa Kálmánné, Szentes Ervinné, Windisch Ferencné, Szabó Dezső: csupa nemes példa!

Kunfalvi Rezső, Nagy Nándor már 1948 előtt is itt tanítottak

Ittész Nóra, K. Sebestyén Nóra lelkészcsaládban nevelkedtek

Bakányi Márton szentéletű mérnök, 1956 után évekig segéd munkás

Urbán Lajos piarista növendék volt, a háború alatt az Érseki Kat. Gimn. tanára, az egyetlen iskolánk történetében, aki a pedagógusnapi 800 Ft jutalmat nem fogadta el ("borravalónak sok, jutalomnak kevés"). Agglegény volt, otthonában a törött asztalláb 100 forintosokkal volt feldúcolva... Kesernyész politikai humoráért többször meghurcolták.

Fajcsek Magda Horváth Jánosnál doktorált summa cum laude, tőlünk az OSZK-ba került, nyugdíjazása után a piarista rendház (Mikszáth tér) beteg szerzeteseinek fehérneműjét javíttatta; csodás könyvtárát és lakását a szomszédjával kötött eltartási szerződésre bízta. Temetésén csak Kő András és Sándor József, osztályának (IV. b. 1959) két diákja volt jelen.

Domonkos Imre Gerevich Tibornál doktorált summa cum laude; 1956-ig a Hadtört. Múzeum restaurátora volt, őrnagyi rangban; amikor nálunk működött, fővárosi szakfelügyelő is volt, az INSEA hazai titkára. Mezei Gyula et. (Főv. Tanács oszt. vez.) egy régi fotón jobboldali tüntetők között vélte

felfedezni az 1930-as években, meg is hurcolták ezért a gyanúsításért; 1990 után ezredessé léptették elő...

Tárkányi Imre dr. Brandenstein Bélánál doktorált summa cum laude, filozófiából. 1974-1975 táján a Kaffka Gimnáziumban gyűltek össze egyik délutáni órában a kerületi középiskolák osztályfőnökei. Az előadó a marxista-materialista világnézet jogos érvényesítését hangsúlyozta; elsőnek Tárkányi jelentkezett szólásra; Arisztotelész, Platón, Seneca és Augustinus görög és latin idézeteivel és azok magyarázatával semmisítette meg az előadó et. tételeit. Több hozzászólás nem volt...

6. Apró emlékek:

- Palotás ig. úr - édesanyja kérésének eleget téve - megkért: hozzak egy papot az ismerőseim közül, aki édesapja sírját Székesfehérvárott beszenteli... Csordás Eörs volt diákunk (1961) vállalkozott rá; a mama, Julianna, meguzsonnáztatott bennünket, majd a temetőben megtörtént a szertartás és a közös ima...
- Palotás ig. szól egy délelőtt: "Ma az öreg Béni bácsit hazaviszem Pásztóra. Nem jönne velünk?" 1988. november 10-ét írtak; odaértünk, már esteledett: "Most jöttök velem vacsorázni", szólt az öreg. "Születésnapom van." Ez volt az utolsó éve....
- Piszkálgattak a diákjaim: ha van külön szobám, vezessek vendégeknyvet. Ráálltam. 1972 és 1975 között bejegyezhettem magát, aki felkeresett. 581 látogatóm volt. (Persze ez a 3x10 hónapi látogatási idő nem csak velem telt ki, hiszen a legtöbben az érettségi utáni években nosztalgiázni is hazajártak. Mentek Sass tanár úrhoz, a tornaterembe vagy az udvarra, esetleg régi kedvelt tanárunk órájára kérték be magukat.) Nagy szám, tudom.
- 1992 tavaszán félő volt, hogy igazgatónk még tovább óhajt maradni. Ezért Kovács Gábor kollégámmal meghívtuk a korábbi együttműködés idejéből már ismert Párdányi Miklóst egy beszélgetésre. Hát rá lehet őt venni a pályázatra. A Duna-parton, a Halász utca sarkán lévő sörözőben jött létre a "sörpuccs". Ráállt a kérésünkre. Ellenfele nem akadt, így 1992 őszétől ő lett a JAG igazgatója...
- 1968. december 6-a emlékezetes nap az életemben. Akkor született a fiam. Reggel 8 óra előtt két ismeretlen úr várt a tanári előtt. Az egyetemről jöttek óralátogatásra (szeptember óta voltam vezető tanár). Az egyik órán az Öreg halász és a tenger volt terítéken. Óra után Balassa László adjunktus (egykori ciszterci diák, itt Budán) kijelentette: "Neked itt missziód van..." Sokáig nem fogtam fel, hogy ez mit jelent...
- Különös tantárgyak is voltak az én időmben az iskolában. Fontosak is, hasznosak is. Logika, pszichológia, ábrázoló geometria, világnézet, filmesztétika, filozófia. A filozófiát kezdetben a természettudományokat oktató kollégákra "passzolták", később már bárki hozzájutott. Én örömmel vettem, ha lehetett tanítanom. Végül jegyzetet is készítettem, gondolkodtató szövegbe tételekkel, üresen hagyott lapokkal a házi munka számára. Szülői segédlettel be is tudtuk kötetni... "Ember és igazság" - ez volt a címe. Simone Weil és Platón adták a mottót. És a szereplők, a gondolkodtatás mesterei? Arisztotelész, Jakab apostol, Epiktétosz, Marcus Aurelius, Augustinus, Montaigne, Pascal, Franklin Benjámín, Kant, Goethe, Emerson, és így tovább... Összesen negyvenhárom gondolatközvetítő elme...
- A "Saxa loquuntur" I-II. kiadásához (némi pályázati segítség mellett) 41-42 tanítványom járult hozzá. Én is hoztam némi "anyagi" áldozatot osztályaimért. Könyveket ajándékoztam nekik. Vagy a ballagáskor, vagy a diákok 18. születésnapjára (lehetőleg családlátogatással egybekötve). Ezekre emlékszem:
  - Váci Mihály: Bodza
  - Boethius: A filozófia vigasztalása
  - Hamvas Béla: Világválság
  - Romain Rolland: Michelangelo
  - Epiktétosz Kézikönyvecskéje.
- Hegedüs Ferenc dr. igazgató temetésén (Hatvan) én mondtam búcsút az elhunynak az iskola nevében; sem a Tanács, sem a Pártbizottság nem képviseltette magát...

Számadás

Igen gazdag, igen szép volt az életem. Az iskola kitöltötte szinte egész életidőmet. A magánéletem annak árnyékában húzódott meg. De családomat is át- meg átszötte a tanítványaim sorsával való törődés. A találkozások, az utazások, a közös ünnepek. Összeépült ez a két valóság. Elszürkülés, elkülönülés helyett ragyogást, pompát, emelkedettségét adott. Hálás vagyok sorsomért...

Mégis: a meg nem értés, a félremagyarázás, a féltékenységi és ellenségeskedés emlékeivel telten Brisits úr soraival kell zárnom visszaemlékezésemet. Úgy tetszik: ez az örök-emberi benne.

"De azért mindig vannak és mindig jönnek helyzetek és emberek, amelyek és akik emlékeztetnek arra, hogy idegen lettem, befejeződtem, fölöslegessé váltam, így tehát mehetek. "L'homme déplacé et déraciné!" - mutat felém egy láthatatlan mozdulat. Milyen rövid idő kell ahhoz, hogy távolságok szülessenek és megnyíljon a felejtés sírhalma! Miért van az, hogy a hegyek viharban és vihar után is erősebbek és biztosabbak lesznek, mint azelőtt voltak? Miért lát a könnyes szem mindent oly tisztának és oly közélről megfoghatónak, mint a száraz és ködös hétköznapi napok során sosem? Miért lesz minden, ami nagy volt, nagyobb, ami szép volt, szebb, ami gyönyörű volt, gyönyörűbb, ha szenvedés érintette meg és bontakoztatja ki belső arányait, hogy az legyen, aminek lennie kell! És miért van az, hogy az ember mindig akkor hitványul el, akkor változik el ragadozóvá, amikor a csoda bronzának kellene lennie, hogy elkészüljön belőle az ember-felettség szobra!?..."

Visszapillantás

Szomorú évfordulót jelöl 1948. június 16-a, az egyházi iskolák államosításának napját, amely új irányt szabott a magyar kultúrpolitikának és nevelésnek. A marxizmus ateista-materialista világnézetének zászlaja alatt kezdett működni hatvan évvel ezelőtt az 1950 óta József Attila nevét viselő budapesti gimnázium is. Ebben a jeles intézetben tanított negyven éven át, 1957 és 1997 között Vasbányai Ferenc. Őt faggattam tapasztalatairól, emlékeiről, az iskola későbbi belső életéről, ahol valamikor én is négy esztendeig diák voltam.

A kedvező földrajzi, környezeti feltételek tették a Lágymányost iskolakörzetté. Itt épült fel az Eötvös Kollégium, a Műegyetem, a Kertészeti Egyetem, a két patinás gimnázium a Villányi úton: a Szent Margit és a Szent Imre. Utóbbit 1929 szeptemberében szentelték fel. És a falai között tovább élt a genius loci 1948 után is. Brisits Frigyes szerzetes, iskolaigazgató naplójegyzetét idézem - ő volt a Budai Szent Imre Gimnázium utolsó vezetője az államosítás előtt:

"És néha-néha iskolám felé tartok, mintha most is a régi idő hívna, a kapu vonzóan tárul felém, a lépcsősor előtt, szokásomhoz híven, megállok, s elmondom reggeli imámat: Minden áldásoddal áldd meg, Uram, azokat, akik ma itt járnak. A folyosó rám ismer, és felém tartanak az ott várakozó szülők. De hirtelen mintha megtorpannának, és kételkedően néznének egymásra. A lépcsőház majd' leszakad a zuhogó dübörgéstől - jól ismert zaj -: a fiaim. De mintha csendbe merevednének. Meghajolnak, de nem közelítenek felém. Így szoktak az emberek nézni régi, fakult képekre, lengő-tűnő emlékekre. Hol vagyok?"

Fakó képek? Tűnő emlékek? Örök nosztalgia?

Igen, a múlt mindig szívbe markoló üzenete. A katedrójától megfosztott tudós paptanár álomképe, víziója. A "fiaim" megnevezés bensőséges családiassága céloz az otthonvesztés fájdalmára...

Valóban négy évtizedet töltöttem a Villányi úton a neobarokk épületben. Számomra, ma visszapillantva, egyáltalán nem volt az a negyven év egyiptomi, nem volt "a szolgaság háza". Ott valóban új világ fogadott korábbi iskolai-egyetemi tapasztalataimhoz képest, ott valóban "mannával", új dolgokkal "táplált az Úr". Büntetésből kerültem oda 1956 után a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumból, ahol két évig nevelősködtem a kollégiumban és tanítottam az iskolában. Mint legfiatalabb tagja a tantestületnek, pályakezdő "káder", horribile dictu, nem vállaltam politikai szereplést, de rokonszenvet mutattam a forradalmárok iránt. Ez volt a bűnöm. Életemben és sorsomban meghatározó szerepet kapott új állomáshelyemen az a negyven év. Második alma materemet találtam meg itt a mátyásföldi Corvin nyolc esztendeje után. De nagy volt a különbség is. Többé-kevésbé éretten, kész ambíciókkal érkeztem az egyetemi évek sok-sok szerteágazó tanulmánya után. Érzékeny, lelkesedni és szenvedéllyel rajongani vágyó diák voltam mindig. Az egyetemen is találkoztam olyan mesterekkel, akik növekvő becsvágyamat, türelmetlen tudásszomjamat táplálták. Kövendi Dénes, Szabó Árpád, Szabad György, László Gyula professzorok voltak ezek, és néhány találkozás alkalmával Füst Milán.

Milyen iskola volt a József Attila Gimnázium?

Sokarcú, színes, eleven, nekem valóban ideális. Ahol éltek és élhettek még az ideálok. Az európai hagyományokból táplálkozók, a polgáriak és keresztények, nem rejtőzködően: a nemzetiek is. És persze a korhoz alkalmazkodóan szolgálai vagy elkötelezett politikai lelkek lent és fent. Háromnemzedékű tantestület, kétharmad arányban férfi tanárokból, a fiúgimnazistákhoz illően. Csodálatos fejek, nagyszerű egyéniségek, még a múltból itt maradtak: Nagy Nándor, Czikmántory, Urbán, Greff, Janson, Szabó Dezső igazgatóhelyettes úr, Domonkos Imre és Domokos Pál Péter. És

néhány tiszteletet parancsoló, inkább középkorú tanárnő: Krémer Erzsébet néni, Benedicty Mariann néni, Balassa Manci néni, Szentes Márta néni, Windisch Edit néni. És az erős középkorúak mezején: Tarczal, Tárcsányi, Szabó János mellett a fiatalok, pályakezdők, kortársaim, két nagyszerű ember és tanár: Laky Péter és Török Gábor. A forrongó, nyugtalan, kereső, őszinteséget szomjazó, visszafojtottan politikus ifjúságról nem beszélve. Ők voltak az igazi lendületbe hozói a tanároknak. Néha falakat omlasztó, féktelen gőg és becsvágy és győzni akarás munkált bennük, de élni akartak, terveik voltak, áldozatot tudtak hozni a holnapért.

Ahogy Stefan Zweig írja posztumusz életösszegzésében, a Búcsú a tegnaptól című könyvében a maga bécsi iskolájáról: "Minden szellemi dolog iránt olyan szenvedélyességet oltott a vérembe, amelyet soha többé nem szeretnék elveszteni, és mindaz, amit azóta olvastam és tanultam, ezeknek az esztendőknél megszilárdult alapján áll." Igen, ez az igazi, a klasszikus gimnázium, amely egy életre szóló programot tudott adni. Ilyen volt az első találkozás órájában számomra a József Attila Gimnázium. A kezdeményező-erő, a versenyszellem, a gondolat, az írás és a kimondott szó fontossága ott vibrált a mindennapok fölé emelkedő, ünnepélyességet jelentő közösségi megnyilatkozásokban.

A belső szabadság, az intézményi autonómia működött?

Néha a néma és beszédes ellenállás szép példáit mutatta az iskola diáksága - és a tanári kara is. Az 1957-es esztendő egyik iskolai ünnepélyén az Internacionálét csak az igazgató és az énektanár kettőse szólaltatta meg. A diákság és a tanári kar némán állt mögöttük a díszteremben. Vagy az a tanárnő, aki 1956 októberében elvesztette a fiát, és minden esztendőben, október táján hetekig fekete ruhában járt, de az igazgató szótlannul elviselte. Nem tett megjegyzést, nem tiltotta meg. Engem 1978-ban egy szülő feljelentett a kerületi pártbizottságon, de volt az igazgatónak bátorsága, hogy a következő esztendőre felterjesztett kiváló tanári kitüntetésre. Meg is kaptam.

Valamikor az iskola és a szülői otthon összhangban állt a nevelés célját és eszközeit illetően. Mi az, ami mára megváltozott?

Az a szó, amely egykor mély erkölcsi tartalommal volt teljes, amelyet én a családlátogatások alkalmával olyan gyakran hallottam még az 1950-60-as esztendőkből: "tartás!" - mint alapvető emberi-polgári követelmény - mára, sőt, már az 1980-as évekre is kiveszett a családkohézió fegyvertárából. Nekünk is, ott Mátyásföldön, még a háború alatt és után is az volt a mérce, amelyet imakönyvünkől is kiolvashattunk: ego memet in ardua fixi. Vagyis: a kemény, a nehézségekkel teli, keskeny ösvényt kell választanunk.

Apropó: felekezeti vagy állami iskola, világnézeti irányítás vagy liberális út. Mi volt a jellemző?

A József Attila Gimnázium legtöbb diákja gyermekként ismerkedett meg a keresztény világgal. Sőt, hét igazgatója közül 1948 és 1997 között hat érezte tevékenységében, ítéleteiben, hogy nem híve a semleges oktatásnak, nevelésnek. A tanári kar pedig - bármilyen vegyes volt is - kötelességtudatával, szolgálata szellemével, becsületes igazságkeresésével mindig a keresztény értékek, elvek, normák közelében járt. Igen, ha az érdek, a karrier, a megélhetés vagy a cinikus nyegleség néha szavakban gúnyolódott is az ideálokról ebben az iskolában, azért a tanulók és a tanárok túlnyomó többsége elvhűség miatt sem tagadhatta meg azt a nyilvánvaló igazságot, amelyet Thomas Mann az 1930-as években így fogalmazott meg a kor ellenében:

"A keresztény nem győzhető le úgy, hogy amaz erkölcsi színvonal alá szállunk, amelyre a vallás az emberiséget felemelte, hanem legfőbb úgy, hogy felülemelkedünk rajta. A kereszténység alkonyának vakmerő propagandistáitól azonban nem várhatjuk ezt. Az emberi szellem sosem juthat túl a kereszténység magaslatán és erkölcsi kultúráján, ahogy az az evangéliumból felénk ragyog - mondta Eckermann-nak Goethe. S ma, néhány áforradalmár ponyvairódmár a maga izgatott fölműveltségében azt hiszi, hogy képes erre."

Igaz, hogy ma minden erővel dolgoznak a tekintélyek ellen. Goethe és Thomas Mann ma nem lehetnek tekintélyek, hiszen a klasszikus polgárság értékrendjének a képviselői. Az a klasszikus polgárság pedig, amelyik Márai regényeiben jelenik meg, bizony mára elbukott. Helyére még nem tudott lépni - és nem is fog lépni talán már soha - egy olyan polgári értékrendet képviselő társadalmi osztály,

amelyik a szabadság és az igazság akarásán, a lelkiismeretesen folytatott életén, az erkölcsi erőfeszítésen nyugszik.

A polgári-keresztény szellem tehát felejthetetlenül és elpusztíthatatlanul tovább élt a klasszikus gimnáziumi épület falain belül. 1956 után a tantestületi értekezletek egyre nyíltabbak, az eszmecserék lehetőséget kínálóbak lettek. A forradalom napjaiban megkapta mindenki az előző évben róla készült minősítéseket. Egy sem akadt, amelyben az igazgató visszavonhatatlan politikai, erkölcsi vagy szakmai elmarasztalást jelentett volna a hozzá beosztott kollégáról. Megértő, türelmes, javítást ígérő látletek voltak ezek. És bár a diákság együttes fellépése a fényes napokban néhány tanár kényszerű távozásával járt, a többiek a visszabilent politikai diktatúra idején kölcsönös egymásrautaltságban oktattak, neveltek, legtöbbször valóban szentnek tartva a hivatásukat. És a tanárok valóban éltek a kapott szabadsággal, az igényesség lehetőségével. Természettudományos, nyelvi, olvasás-lélektani és pedagógiai kísérletek folytak az iskolában az igazgatók támogatásával.

A '70-es évek elején nagy visszhangot váltott ki egy kísérlet. Az iskola volt diákja, Nagy Attila egy úgynevezett többkönyvű olvasás alkalmazását dolgozta ki. Arra törekedett, hogy a tankönyvet kiegészítve lehetőséget biztosítson a fiatalok alkotókészségének, szabadságot adjon nekik a gondolkodásra és a könyvtári munkára, a kutatásra. Fizikából, biológiából, történelemből és irodalomból folyt négy éven keresztül ez a kísérlet. Mi volt ennek a summázata?

Ha arra gondolunk, hogy a "többszörmű" mellett (ami a közösségi nevelés velejárója) délutánonként kik vendégeskedtek az iskola klubjában vagy az iskola dísztermében, akiknek a személyisége és tudása, a művészete hatott, kiegészítve a délelőtti tanári-nevelői munkát, akkor máris választ adtam a kérdésre. Ez a névsor - hogy csak néhányat említsünk - páratlanul gazdag. Pilinszky János, Sánta Ferenc, Nagy László, Wigner Jenő, Mensáros László, Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Kiszely István, Bolberitz Pál, Mócsi Ferenc, Szigethy Gábor, Rajeczky Benjámin, Jancsó Adrienne, Berek Katalin, Balczó András, Kallós Zoltán, Szegedy-Maszák Mihály, Baránszky-Jób László, Komoróczy Géza, Jordán Tamás, Kodolányi Gyula, Vasy Géza, Vallai Péter, Sándor István és így tovább, mind-mind azt a célt szolgálták, hogy támogassák a fiatalok világlátását, felkészítsék őket az életre, a nehézségekre és a várható akadályokra. Akarva-akaratlanul létrejött a többszemélyű emberformálás. Ezek a találkozások adtak és adhattak belső erőt és tartást általában a fiataloknak, hogy az eszméikért lelkesedni tudjanak, hogy a saját életüket egy eszmére orientáltan képesek legyenek végigélni, és ez nyilvánvalóan a komolyan vett szerelemre és a komolyan vett barátságra is vonatkozott.

Magának az iskola névadójának a szellemisége, József Attila öröksége hozzájárult-e ahhoz, hogy felnőtte, éretté váljanak a diákok?

Gondoljuk el, hogy a hatvan-hetven jelentkezővel zajló házi szavalóversenyeken hányszor hangzott el az 1960-70-es években például a Kiáltozás című József Attila-vers. Mennyire magának érezte az ifjúság érdeklődő, befelé forduló és a belső értékeket kutató rétege ezt a költeményt, amely a valahova tartozásról, a szeretetről, a bűnről, a szabadságról, a hitről, a szenvedésről, a jóról és a rosszról, az egyetemes emberi sorsról és az eszmék és a biológikum közötti gyötrődésről vall. Abban az iskolában nem lélektelen eszközök, a digitális tábla vagy a laptop teremtetett kapcsolatot ember és ember között, hanem a személyiségek hatottak egymásra. Büszkén elmondhatom, hogy én nagyon sokat köszönhetek a diákjaimnak, a tanítványaimnak, és erre nemcsak azért gondolok, mert a gondolkodásbeli, szellemi nyugtalanság engem is táplált és új utakra terelt, hanem azért is, mert példamutató egyéniségeket találtam közöttük, akik valóban hatottak a felnőttekre, a tanáraikra is, pusztán jelenlétükkel, életformájukkal, életmódjukkal. A pedagógusi pálya tulajdonképpen egy életpálya, egy életformapálya, ahol az embernek egy sajátos, különös utat kell járnia. És miután a diák az iskolapadban mindig azzal a nyitott tekintettel néz ránk, amelyben vágy van, meg szeretet van, meg odatartozás van, meg hit van, hogy meg fogod mondani neki azt, hogy hogyan éljen, hogyan rendezkedjen be, hogy emberhez méltó maradjon, hogyan tudja megőrizni magában azt a személyes örökséget, amelyet a szűkebb családtól és a tágabb nemzettől örökölt.

A tanárság, azt hiszem, valójában a kendőzetlen, a leplezetlen, a legpolitikusabb és a legnyilvánosabb foglalkozások egyike.

Olyan mértékben igen, hogy valóban csakis magadra számíthatsz, mint a mentőorvos az utca aszfaltján, a beteg fölé hajolva. Állandó döntési helyzetben élsz, hiszen fő hivatásod morálisan az igazat és a szépet tanítás mellett a mérlegelés, az értékelés, az ítéletmondás. Aki ezt teszi vagy tenni kénytelen - hiszen akadnak sokan, akik irtóznak ettől, vagy érdemtelennek tartják magukat -, az a lelkiismeretével, a felelősségtudatával, küldetésével állandóan szembemenni kénytelen. Mint a szülő is a családi körben. A gimnazista, a serdülőkorú fiatal olyan lelki terhet hordoz, amely nem emberi méretű - mondja Mauriac. Ezért létfeltétele a tanár munkájának az őszinteség.

A fiatalban minden bizonytalan, minden szorongó, tele van félelemmel, aggodalommal, gyakran életiszonya van, és ezt a tanár az őszinte légkör megteremtésével tudja igazán valami módon ellensúlyozni. Akkor, amikor Kafka hőse kinyilvánította a XX. század egyik alapélményét, hogy "a hazugság lett világrenddé", akkor nyilvánvalóan ennek ellenében kell a nevelőnek a mérleg másik serpenyőjébe a nyílt, őszinte, megértő, bátorító és biztató hangot, példamutató magatartást és erőt adnia.

Amikor 1997-ben a Ciszterci Rend visszakapta a gimnáziumot és kettévált a Szent Imre és a József Attila Gimnázium, a szülők közül sokan riadtan vették tudomásul, hogy gyerekeik szeretett tanáraikat veszíthetik el.

Szabadjon felelet helyett az egyik szülő leveléből néhány gondolatot idéznem. E mögött valóban ott van az egyetértés, amely szülő és tanár szövetségét mutatja: "Gyerekkorom óta égő szomjjal áhítom az oktatásba az olyan egyéniségeket, akiket valamikori olvasmányaimban - amikor még olvashattam - szájtátva csodáltam: a klasszikus, Móra-ábrázolta tanárfigurákat, nagy műveltségű, szilárd jellemű, kulturált magyarságú, igazi tanár egyéniségeket. Meg sem merem kérdezni, még magamtól sem, hol vannak ma az ilyenek? Hol vannak azok az értékek, amelyekre mint talpkövekre sorost, jövőt lehet építeni, sőt, nemzetet, mely meg nem dőlhet? Ebben az amerikanizálódott korunkban ki is nevelteti magát az ember, ha egyáltalán ilyesféle dolgokat említ."

És mivel nyilvánvaló, hogy nem tudok tárgyilagos lenni az egykor szeretett, második alma materem emlékével szemben, ezért hadd tegyem még hozzá azt, ami a mérnök-szülő levelének második felében személyemre vonatkozik. Lehet talán, hogy büszkeségnek tartja, hogy ezt így elmondom, de hallgassa meg, ez az, ami engem valóban - ha visszagondolok az ott töltött negyven esztendőre - minden-minden nehézségért, gondért, erőfeszítésért, fáradozásért kárpótol. Így szól a szülői levél második fele: "Öntől megkaphatta volna azt, amire egy rajongó típusú kamaszlánynak épülése korszakában oly nagy szüksége lenne. Mi alapján merem mindezt mondani? Sok apró jeltől, mozaikból raktam össze magamnak a képet önről. A képbe még az is belefér, hogy szívesen mutatta meg magát, szívesen adott önmagából, élvezte a tudását, és szívesen szerepelt. Becsvágy hajtotta, és ez egyike a legemberibb dolgoknak. Sőt! Isten óvja azokat a diákokat, akiket büszkeség és becsvágy nélküli tanítók oktatnak... Kívánom önnek, tartsa meg hitét, őrizze meg igazságát."

Tanár úr, milyen a diákideálja?

Ady szavaival válaszolok: "nemes, küzdő, szabad lelkű". Vagyis vannak ideáljai, amelyek szentek, van hajlama a célokért erőfeszítést tenni, és a szabadságot az önmegvalósításhoz vezető úton mindennél fontosabbnak tartja. A fiatal, a kamaszkorú érzi az élet szépségét és tragikumát. Egyszerre érzi. Ezért gyakran komolyabb, felelősebb, titkokat sejtőbb, drámaian nyugtalanabb, keresőbb és kérdezőbb, mint az esetleg kiábrándult felnőtt vagy felnőtt korú. Vagyis emberfeletti teher alatt él, és ez ellenállását hívja elő, és ezt a harcot, úgy érzi, neki egyedül kell megharcolnia. Ezért magányos gyakran.

A nevelőnek véleményem szerint az a dolga, hogy ennek a növő félben lévő léleknek távlatot teremtsen, az életteljességre példát mutasson, és az erkölcsi tökéletesedés vágyát oltsa belé. Lásd Tolsztoj. Azt az orosz földről érkező, már-már negyven esztendő igénnyel, amely Jevtusenko híres verséből cseng ki: "nagygyá nem lenni gyalázat".

A magaslatok vonzzák a fiatal, a magasságok hívják. Felfelé vágyakozik. Amikor Ady meghalt, Balázs Béla ezt írta búcsúztató versében:

Mert ünnep van, ha van kit ünnepelni,
Magasság van, ha felnézni lehet.
Ki leborulhat, felemelkedhet,
De fáj a tetők sivar árvasága.

Ma sivarak, árvák a tetők! Nincs senki odafönt, aki vonzhatná az emelkedni vágyókat, a teljességre törekvőket. Igen, a példák hiányoznak.

Nemrégem temettük az államosított gimnázium negyedik igazgatóját, Divinyi Mihály igazgató urat. A szegényparaszti környezetből indult, művelt, francia-angol szakos tanár búcsúztatója emlékeztette a gyászolókat a hajnali roráté misék templomjáróira. Az anya megy kisfiával a hajnali friss hóban a templom felé, mondja az édesanya, én megyek elől, te gyere utánam, és lépjél a lábnyomomba, úgy könnyebben juthatsz előre...

Jelképes ez a múltidőbeli, visszatekintő zarándoklat. Mindig megy előttünk valaki, akinek csak a nyomában kell járnunk, hűséggel, hálával, magunkban bízóan. Ez az életiskola. Előttünk haladnak az ősök, a példák, az utat jelölik, s nekünk követnünk kell a kijelölt nyomokat. Ahogyan József Attila írta Tanításaiban: "előttetek egy ember ment el, s utánatok is jön egy ember". Ez a nevelésfolyamat alaptörvénye. Őrizni és közvetíteni az értékeket, az örökséget, a múltat. A jövő érdekében. A mában. Családi és iskolai és nemzeti méreteken egyaránt. Ezt az értékmentő áthagyományozást köszöni meg most, hat évtized után a József Attila Gimnázium minden értő és emlékező diákja, öregdiákja.

Kő András (1959) cikke a Magyar Nemzetben a 60 esztendő József Attila Gimnáziumra emlékezve (1948-2008)

Egy tanár vallomásai - beszélgetés Vasbányai Ferencsel

Ezt az interjút utolsó "József Attilás" diákjaim felkérésére adtam 1999-ben a Tiszta Szívvel számára. Készítették: Fidler Gabriella és Huszár Mariann (IV. a 1998).

Hiányzik-e a Tanár úrnak a "Jóska"? Ha igen, mi ennek az oka?

Természetesen igen. De, mert nem arra született az ember, hogy "kedvére töltse az időt", ahol "boldog", vagy csak "jól érzi magát" - a váratlan fordulatot nekem is "alázatosan" bele kellett kalkulálnom (Dürrenmatt) az életembe; tudomásul vettem negyven év (1957-1997) után, hogy "útilaput kötöttek a talpam alá". Valóban, jó volt ott lubickolnom a JAG katedráin és folyosóin és labdaterein (Ady: Dalok a labdaterről), kilencszer osztályfőnökként is (1960, 1964, 1969, 1974, 1975, 1979, 1986, 1990, 1995).

"Ignoti nulla cupido" (az ismeretlen dolgokra nem vágyik az ember) - mondja a bölcös. Talán ez a legfőbb magyarázata annak, hogy nekünk, "veszteseknek", akik 1997-ben kényszerültünk eljönni az Alma Materből, valóságos otthonunk, műhelyünk, megélt és megszenvedett tulajdonunk volt az az épület, és az a legnemesebb eszmeiség, amely szintén ott tanyázott több más mellett; ismertük vergődő múltját, lüktető jelenét, és hittük: a jövő is a miénk lesz, része maradék életünknek. Semmi sem volt benne "ismeretlen" számunkra. Nem csak jól éreztük ott magunkat, de a genius loci (a hely szelleme) büszke birtokosainak is. Olyanoknak, akik maguk is fáradoztak a "templom építésén" (Ady). Talán nem is keveset... Nemcsak adtunk és kaptunk szeretetet, de ott nőttünk fel önmagunkká (s néha önmagunk fölé is!) a Nagy Árnyak, a Nagy Példaemberek karolásában (Náci bácsi, Szentes Ervinné, Benedicty Ernőné, Balassa Mancsi néni, Windisch Ferencné, Kunfalvi Rezső, Domonkos Imre, Nemes Lajos, Urbán Lajos, Domokos Pál Péter, Szabó Dezső, Laky Péter, Czikmántory Ottó, Szabó Dzsoni stb).

Azok, akik az 1997-es - forradalminak szánt - iskolareformot irányították, "történelmileg" igazolták a század értelmiségének egyik önként vállalt módszerét. Paul Johnson Értelmiségiek című kötetében így fogalmazta meg nemrég: "Az értelmiségiek távolról sem individualisták, távolról sem nonkonformisták, inkább bizonyos szabályszerű magatartási mintákat követnek... Ez az, ami tömegükben oly veszedelmessé teszi őket, mert a szellemi rugalmatlanság olyan atmoszféráját teremti meg, amely már önmagában is irracionális és destruktív cselekvésre ösztönöz. Mindenekfelett pedig szüntelenül emlékeznünk kell arra, amiről az értelmiségiek szeretnek megfélekezni: hogy az emberek fontosabbak, mint a koncepciók, hogy övék az elsőbbség. Minden önkényuralom közül az eszmék szívtelen zsarnoksága a legrosszabb."

Ennek a végzetes tévedésnek az áldozatai ők, a "reformerek". És ennek a szellemi korlátoltságnak lett - bizonyos értelemben - áldozata maga a nagy múltú intézmény is.

Jó kapcsolata volt a gimnázium tanáraival?

Igen. Feltétlenül. Persze mindig akadtak elvi ellenfelek, vitapartnerek, irigyek. De ez természetes. Párbeszéd, ellenvélemény, ütközés nélkül nincs eredményes munka. De minden nézetkülönbség ellenére "azonos hullámhosszon" voltunk az ifjúságért érzett felelősségben, az oktatás színvonalas megvalósításának igényében és a józan, mértéktartó, tárgyilagos példaadásban. A világnézeti különbségek nem voltak zavaróak, mivel az idejáró gyerekek zöme - a szocialista politikai rendszer dacára - polgári szemléletű, hagyományosan keresztény (keresztény vagy zsidó) családokból származott. Azok a tanárok nevetségessé váltak, akik "erőltették" a "korszerű" marxista-ateista szemléletet, vagy az éppen divatos oktatáspolitikai képviselőiként próbálták diákjaikat "nevelni". És ha akadt is néhány "szélsőséges" tanár vagy diák az 1956-ot követő négy évtizedben, az iskola igazgatói között egy sem (Fiala Albert, Divinyi Mihály, Hegedűs Ferenc, Palotás János, Párdányi Miklós)! Ezért a légkörért, ahol szabadon lehetett dolgozni és őszintén képviselni önmagunkat a katedrán, külön hálás vagyok a sorsomnak.

Ki a jó pedagógus? Mi az "ismertetőjele"?

"A jó pedagógus": a hivatás és lélek szerinti nevelő. Az, aki a "nemes, küzdő, szabadlelkű diákot" (Ady) felfedezi, támogatja és biztatja a teljes emberré válás buktatókkal, tévedésekkel és szenvedéssel teli óráiban-éveiben. Aki a magasságok felé vonzza a növendékeket.

A tanítás és a nevelés: akció-reakció. Hatás és ellenhatás. Az a kérdése az eredményességnek, vajon ad-e megfelelő erőteret a növő félben lévő fiatalabb számára a nevelő személye. Mert a hatás kölcsönös, s így én, a felnőtt nevelő is "növekedem" közben.

1997 őszén volt negyven éve, hogy beléptem a "Jóskába". Ebből az alkalomból találomra kiválasztottam körülbelül száz volt tanítványomat, és meghívtam őket agapéra, a nagykovácsi plébániára, ahol az első osztályomból elinduló diák volt a közösség pásztora. - Néhány nappal később vacsora-visszahívást kaptam E. Pétertől. Talán nem tűnik szerénytelen gesztusnak, ha meghívólevele első sorait felidézem:

"Megindító volt Nagykovácsiban. Nekem valóban te nyitottad ki a világot. Huszonhárom-huszonöt éve?! Beleremegek. Arra gondoltam, hogy volt türelmed, fantáziád, szíved ennyi toporgó, botladozó, botorkáló lelket befogadni, átölelni?

Ugye nem változtunk semmit?! Szinte semmit. A lényegét tekintve nem! Néztelek, ahogy körbevettünk, és nagyon erősen éreztem az Életet. Benned, bennem, magunkban. Pedig én már a halálban élek. A kettő összefügg. Nem azért, mert az élet természetes vége a halál, hanem mert ugyanaz. Feleségem elvesztésekor kinyílt bennem egy ajtó, s alig bírok betelni a kegyelemmel. Emlékszel, a temetés után valamikor beültünk a Horváth Étterembe, és azt mondtam, nem tudom, miért születtem. Te tudod? - kérdeztem. Bólintottál. Mert élsz. Én sosem fogom megtudni. Csak titokban. Amikor belül átjár a remegés. Meg a vágy, hogy kimondjam. Aztán a belenyugvás - csendes és magányos izgalom ez."

Az ilyen visszaemlékező, múltat idéző, kölcsönös egymásra utaltságunkat kifejező élmények bátorítanak bennünket, hivatásos nevelőket, a pályánkon továbbra is fáradhatatlanul dolgozni...

Egyébként axiómaszerű rövideggel is meg lehet fogalmazni a jó tanárság kritériumait. Úgy, ahogyan E. Spranger teszi:

"Szinte vallásos áhitattal fordulni az ifjú lélek felé... Az irányítható ifjú lélek örök bája Szókratész számára metafizikai élmény volt...

Csak az az ember érik meg teljesen, aki egyoldalú lelki alkatát a női lélek teljességével és mély visszhangjával egészíti ki...

Senki sem nevelő a szó teljes értelmében, aki nem a végtelenségén kerekedett felül önmagában; végtelen mulasztáson és végtelen szenvedésen... Aki nem szenvedett, az nem tud nevelni. Nem a formált lét szilárdságából fakad a legnagyobb nevelői erő, hanem az örök keresésből. Mint ahogyan csak problémából születik igazság, ugyanúgy csak a megszenvedett élet szüli mind a magasabb fokra való felemelkedést, mind pedig azt a törekvést, hogy a nyomunkba lépőknek segítő kezünknek odanyújtsuk..."

Tapasztalata szerint az állami vagy az egyházi iskolában magasabb-e az oktatás színvonala?

Mivel mind az "állami", mind pedig az "egyházi" csak jelzője a szóban forgó intézménynek, nem lehet ezeket az értelmi nevelés minősítése szempontjából szembeállítani. Az "oktatás színvonala" nem "világnézetfüggő"... Ha az erkölcsi világnézeti nevelést kérdeznének, az más választ eredményezne. 1997 ősze óta a budakeszi Prohászka Ottokár Katolikus Gimnáziumban tanítok. Nyilvánvaló, hogy ott sem mindegyik diák istenhívő. Ha valaki hisz a természetfeletti világ létezésében és a személyes Isten jelenlétében, annak életében kulcsszerepet tölt be az imádság. Ám ha valaki kételkedik, vagy éppenséggel hitetlen, és mégis minden áldott nap elmondja vagy hallja a többiekkel együtt a közös imádságokat és azok néhány kérését (reggelente például: "Adj örömet, jó reményt, erőt, hitet házunknak és hazánkunknak. Segíts, hogy tudást keresve fölismerjem szándékomat!" - és a tanítás végeztével: "Segíts továbbra is, hogy úgy szeressük egymást és minden embert, ahogy tanítványaidhoz illik!"), az élete végéig megtartó és erősítő élettartalommal válhat számára. És bizonyára a hit is eltalál hozzá egyszer majd a kegyelemmel...

Milyen az Ön által elképzelt ideális iskola?

Hagyományos, európai rendszerű gimnázium. Nyolcosztályos. Koedukáció nélküli, egyenmű osztályokkal, húsz-huszonöt körüli osztálylétszámmal. Több férfi tanárral, mint fordítva. Sok humán tantárggyal, nyelvekkel, gazdagon matematikával és földrajzzal, csillagászzal. Van benne erkölcsstan, tudománytörténet, logika és lélektan is. Rend, fegyelem, tisztaság, vidámság uralkodik. A derű a napi alkotómunka felett lebeg. ("Boldognak kell képzelnünk Szisüphoszt...") Számtalan sportággal, délutáni-hétvégi programmal, utazásokkal, diákönkormányzattal, zenekarral, színjátékkal. Háziversenyekkel. És kevés "foglalkozási ártalomtól" szenvedő nevelőtanárral. Vagyis: egy sehol-sincs, soha-nem-volt és [...] iskola.

Miből táplálkoznak az elvei? Milyen úton jutott el ezek felismeréséhez?

Ezek az "elvek" nemcsak pedagógiai nézetet, hanem általános életszemléletet is jelentenek. Neveltetésemnek, olvasmányaimnak, tanulmányaimnak és társas kapcsolataimnak köszönhetem azokat. Semprun figyelmeztet, hogy az embereknek van a legnagyobb szerepe az életünkben. Valóban, a "nevesíthető" személyes találkozások voltak számomra is a leghatékonyabbak az útkeresés idején. Szülők, tanárok, papok. (Török Jenő piarista, Susányi István ferences, Kiss László jezsuita atyák.) Egyetemi tanáraink közül Kövendi Dénes, Szabad György, Szabó Árpád és László Gyula adtak meghatározó útvalót.

Szüleimen kívül nagyon sok egyszerű, kétkezi embernek köszönhetek életigazságokat, példaadást, sűrű tartó barátságot. A természet- és zenerajongás, a zeneértés álmalakjai, fantomja is sok rendezőelvet sugalltak. Olvasmányaim közül Tolsztoj és Epiktétosz, Németh László és Ortega, Széchenyi és Huizinga, Babits és Jung, Ady és Fromm, Chesterton és Kosztolányi, Dosztojevszkij és Prohászka, Kőlcsey és Nietzsche, Emerson és Schütz, Hamvas Béla és Platón, Márai Sándor és Albert Schweitzer stb.

Ezen hatások felismerése vezetett arra a meggondolásra a pedagógiai gyakorlatomban, hogy osztályaimnak névadót választottam (Széchenyi, Michelangelo, Erasmus, Ady, Schweitzer, Németh, Latinovits, Márai). Útvaló példaképek szerettek volna ezek lenni.

Volt-e olyan pillanat az életében, amikor elvei elégtelennek bizonyultak?

Természetesen volt. Nemcsak az emberi gyengék miatt, hanem főként azért, mert az elvek, az eszmék, az ideálok a valóság buktatóin gyakran "orra buknak". Mert - bár miként a só vagy a fűszer átjárja az ételt és megizesíti, megneemesíti azt - minden vezérlő idea az élet minden órájában nem lehet "tudatos", miként a kegyelem is leggyakrabban akaratunkon kívül birtokol bennünket. József Attila ennek ellentmondásos és mégis törvényszerű voltát fedi fel akkor, amikor megállapítja: "a lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd...", másrészt pedig: "a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol..." A tanár mégis a földkerekség legboldogabbja. Először azért, mert a jövő építésén fáradozik, amikor a társadalom legígéretesebb, legromlatlanabb rétegével, a fiatalsággal fáradozik. Másodszor pedig azért, mert nap mint nap találkozhat és párbeszédet folytathat az emberiség legnagyobb szellemeivel tanítás-nevelés közben; őket idézi, őket magyarázza, tekintélyükkel érvel; s ezért a tanárnak meg lehet az a büszke elégtétele, hogy ő "minden kérdésre" tudja-tudhatja a választ. Akik ebben kételkednének, vagy válaszat önfelmentő öngazolásnak tekintenék, azoknak hadd válaszoljak három tekintélyes emberi szellem szavaival:

"A nevelő vagy tanító - legalább részben - maga is felelős tanítványa erkölcsi mulasztásáért... Ahol a tanító és tanítvány között nincs igaz szeretet, ahol a tanítvány bűne nem rendíti meg egész lényében a tanítót, ott a böjt hiábavaló. Úgy éreztem, csupán egy módon érzékeltem a vétkesekkel szomorúságomat és bukásuk rettenetes voltát, ha valamilyen vezeklést veszek magamra." (Gandhi)

"Vallom és hirdetem, hogy nincs értékesebb, hatalmasabb és szebb, mint az élet. Mindig szép és mindenütt. Fetrengett a lelkem sokszor porban is, sárban is. De mindig új és új magasságai jöttek az életnek. Az élet szent, szép, hatalmas és értékes valami. A sárban is szép, a szűz havasi tetőn is. Mert mélység és magasság az élet." (Ady)

"Az értelem jó dolog, ez kétségtelen, de az értelem csak értelem, és csupán az ember értelmi képességét elégíti az akarás, pedig az egész élet, vagyis az egész emberi élet megnyilvánulása az értelemmel, meg minden egyéb vakarózásával együtt. És bár életünk ebben a megnyilvánulásban gyakran balul üt ki, mégiscsak élet, nem pedig csupán négyzetgyökvonás. Hisz én például egészen természetesen akarok élni, azért, hogy kielégítsem egész életképességemet, nem pedig azért, hogy csupán értelmi képességemet, tehát egész életképem alig csupán huszadrészét elégítsem ki. Mit tud az értelem? Az értelem csak azt tudja, amit sikerült megtudnia (egyebet bizonyára sohasem is fog megtudni; ez ugyan nem vigasz, de miért ne mondjuk ki?), az emberi természet pedig teli egészében működik; mindazzal együtt, ami benne van, tudatosan és tudattalanul, és ha téved is - de él." (Dosztojevszkij)

E fenti három érvelésnek a feladott kérdésre vonatkoztatását most elhagyom. Legyen ez rejtvény, mintegy művészien "balladai homály" a válaszaim között. Érti, aki érti...

Milyen hasonlóságok és különbségek voltak-vannak például a hetvenes évek és a ma diákjai között?

Arcok, helyzetek és gesztusok vonulnak el előttem e kérdés hallatán, osztályok, amelyeket közletről ismertem e két-két és fél évtized összemérendő távlatában. Negyedik F ('72), H ('74), B ('75), A ('76), D ('79), és negyedik C ('90), G ('91), A ('94), G ('95), A ('98). Mindnyáján vágytak a szeretetre, ezek jobban, azok kevésbé (akkor még teljesebb lehetett a családi harmónia); "nemes, küzdő és szabadlelkű" diákok voltak, azok inkább, mint ezek (egyértelműbbek a célok, határozottabb az emberi tartás, közelebb áll mögöttük az időben a történelmi múlt parancsa). Negyedszázada - tapasztalatom szerint - felelősebben, egyénibben, szuverénebbül élték a diákeveket a fiatalok - ma divatok, életsablonok, uniformizált hatások kiszolgáltatottjai, gyakran érdektelenek, és közömbösek az egyetemes emberi lét (és sokszor a maguk) feladataival szemben. Ma sokkal nyitottabbak, mert tágabb léttér adatik nekik; de felületesebbnak, súlytalanabbnak, alkalmibbnak tűnik minden emberi kapcsolatuk. (Akkor Nagy László s Pilinszky tartották egyensúlyban schwertként a nemzettudat vitorlását, mára Petri György és Tandori Dezső maradtak.) Szomorúan látom így.

Mit tart a férfi és a nő küldetéséről, szerepéről, helyéről a világban?

Ez egy "örök téma". Az olvasgatott és megismert "elméletek" közül hozzám legközelebb Kierkegaard nézetei állnak. Hadd idézzem őt példaként:

"...a nő a férfi számára minden, mert a nő a végességet ajándékozza neki; nélküle a férfi bolyongó szellem, szerencsétlen, ki nem lelhet nyugalomra, ki nem találhat menedéket.

...számomra a nő a gyülekezet értelme; és a szellem nagy zavarban van, ha nincs gyülekezet, melyben lakhatna.

...lényegében az asszonyhoz tartozó dolog az, hogy másokért imádkozzon. Képzeld őt magad elé bármely helyzetben, bármely karban, képzeld őt imádkozva magad elé, s rendszerint azt fogod találni, hogy mindig másokért imádkozik, szüleiért, szerelmeséért, férjéért, gyermekeiért, mindig másokért. A férfira lényegében az jellemző, hogy önmagáért imádkozik. A férfinak megvan a maga meghatározott feladata, a maga meghatározott helye. Rezignációja ezért egészen más, ő még az imádságban is harcol...

Ezért bizonyos értelemben a nő sokkal hívőbb, mint a férfi; mert a nő hiszi, hogy Istennél semmi sem lehetetlen, míg a férfi azt hiszi, hogy bizonyos dolgok még az Isten számára is lehetetlenek."

Ezek a gondolatok a véges-végtelen, az egyén-közösség és a profán-szagrális viszonylatában mutatják meg a két nem valódi helyzetét.

Mit üzen az útját kereső gimnazista diákságnak?

Mivel a kérdést a honi serdülő fiatalság teszi fel, ma sincs időszerűbb válasz, mint a nyolcvan éve halott, "ifjú szívekben élő" költő-Ady üzenete, intése, féltése, gyötrelme - miattunk és érettünk:

Szent lázadások, vágyak s ifjú hitek
Örökös urának maradni:
Nem adatik ez meg mindenkinek
Csak aki véres, igaz életű.

Királyi, dús és mindig ugyanaz,
Megmaradtál, s, megmaradsz vén kamasz:
Barát sem kell s nem ijeszt ellenség.

Mert most a Szó olyan legyen,
Mint a Hegyen
Krisztus Szava:
Évezredek hője, hava.

Minden olyan reménytelenség
Ami ma a szívünkben magyar
Minden olyan szomorú törvényt,
Titkot, bünt és bűnhődést takar,
Minden percünk kis magyar fátum.

Harcunk a magyar Pokollal van,
Mindent erre tettünk...
Ez veszünk vagy győzelmünk: sorsunk.

Én tömeg-Mának nem adtam magam,
Nekem az Ember egy folytonos ember
S nekem semmi ma sem vigasztalan...
S most hiszem el, hogy elhinni szabad,
Hogy milliókért élhet egy-nehány.

Mert Isten az Élet igazsága,
Parancsa ez: mindenki éljen.
Parancsa ez: mindenki örüljön.
Parancsa ez: öröm-gyilkos féljen.
Parancsa ez: mindenki éljen.

Gyerek-szemek, édes utódjai
Sokat látott, fájó, vén szemeinknek,
Óh, vajjon mit intenek,
Mit intenek a jövő lusztrumok:
Érdemes volt lelkünket ontani?

Szemetekben rejtőzik a titok:
Mi lesz a Tisza-Duna táján majdan,
Ha mi könnyes jajban,
Jajban és könnyben hunytuk le szemünk
S a Föld megindul s háborogni fog.

Köszönöm a megkeresésem, a kérdéseket. Minden számadásra készítő alkalom tisztítja gondolkodásunkat, rendezi életvitelünket, erősíti megtalált hivatásunkat. Ha felelősen élünk, tudnunk kell: mindahhoz közünk van, ami majd a halálunk után történik ezen a világon.

Én is szeretném

Én is szeretném nyájasabb dalokban
Üdvözleni a szép természetet,
Ábrándaimnak fényes csillagokban
S bimbók között keresni képeket.

Én is szeretnék kedvesem szeméről
Enyelgve és busongva dallani,
S nyájas arczáról, jég-hideg szivéről
Érzékenyen sok szépet mondani.

Én is szeretném lángoló szavakkal
Dicsérni ősz Tokajnak tűzborát,
Szabály szerint kimért zengő sorokban
Megénekelni a magyar hazát.

De engem fölver nyájas képzetimből
Komoly valónak súlyos érczkara;
Fajom keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajsza.

Mit ezrek némán tűrve érezének,
Eltölti égő kinnal lelkeket;
Mért bámulod, ha nem vidám az ének
S öröm helyett csak bűt ébreszthetett?

Mig gyáva kor borúl hazám fölébe,
Én szebb emlékivel nem gúnyolom;
Mig égő könny ragyog ezrek szemébe',
Szelíd örömről nem mesél dalom.

Miként az aeol-hárfa viharokban
Feljajdul a magas tetők felett:
Úgy zeng a dalnok bús dalt bús napokban,
Ki várna tőle nyájas éneket?

Ha éji vész borítja látkörünket,
Villámokért sohajt a tévedő;
Ha régi bánat kínozza szívünket
Nem könnyeket kér-e a szenvedő?

S ilyen legyen dalom: egy villám fénye,
Egy könny, kimondva ezrek kínjait;
Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait.

1846

báró Eötvös József

Epilógus

Csak 1957 és 1971 között tanítottam történelmet. De közben figyeltem, velük éltem, az órákon kívül is sokat beszélgettem a tanítványaimmal, otthonukban látogattam őket. És ma, fél évszázad múltán, meg kell állapítanom: tanultam, megtapasztaltam egy történelmi változást is. Egy drámai fordulatot. A 20. századi hazai középosztály lassú bomlását. Annak a társadalmi tapasztalatnak az igazolását és beteljesedését, amelynek megjelenéséről Kaffka Margit száz esztendeje így vallott:

"Az elvirágzott generációk gyökere kifordult már a földből, mint a tavalyi búzaszár, nem kapaszkodik bele új foglalkozások eleve, friss éhségével. Csak kimérákba kapaszkodik, maga hívja ki végzetét, barátságos, hazugságos, szépségekkel burjánzó magyar anankét..."

Gyakran látogattak be az iskolába a végzett diákok. Ezek a vendégeskedések bizonyítékai az érdeklődésnek, a hűségnek, a hálának. Egyszer rávettek: vezessek "vendégfüzetet" a bejárók számára. 1972 szeptembere és 1975 szeptembere között, kb. 28-30 hónapnyi időben 581-en jártak bent az én kockás füzetkém bejegyzései szerint. Persze sokan érzéseikről, hangulatukról, világképükről is vallottak (Tolsztoj Gyónása pedagógiai alpmű!). Szép bizonyítéka ez is a közösségi együttélésnek...

Életút-, pályaképzárás?

Tudtam azoknak szépen adni,
Akiktől önzőn mitse vettem:
Éltem, mert néha éltem másnak.
(Ady)

Az odaadásban, az áldozathozatalban, az önzetlen jóindulatban rejlik a titok: örömmel, tiszta lelkiismerettel emlékezem... Amit adni tudtam, közben kifizette magát, visszatérült...

Alkalmi köszöntő Z. Tanár Úrnak

Mitológiai földrészként
süllyedő remények
idején
ért el ötvenig
léleképítő éveid
gótikus íve.

Mégsem tenger
rejt:
ember-
mélyben ring
a máig épülő
katedrális –
omolhatatlan.

Zárókőbe kódolt
üzenet
helyett
diákjaidba falazta
magát
elméd és szíved.

dr. Bátai Tibor, 2007. szept. 21.

Ember és igazság

1989

"Bármilyen emberi lény, akár a semmivel egyenlő természeti adottságaival is, eljuthat abba a birodalmába, ami a zseni sajátja, ha vágyakozik az igazságra, és figyelmével fáradhatatlanul erőfeszítést tesz arra, hogy elérje."

SIMONE WEIL

"Aki az emberről nyilatkozik, annak mintegy felülről kell néznie a földi élet dolgait, a nászt, a válást, a születést, a halált, a törvényszéki tolongást, az ember nem lakta pusztaságot, a tarkabarka barbár népeket, az ünnepélyeket, a gyászolásokat, a piacokat - ezt a zagyva életet, melynek összhangja az ellentétes jelenségek eredője."

PLATÓN

Az egyes ember élete: gondolatainak fejlődése és szavainak hatása. A természet az oroszlánnak karmát, az elefántnak agyarát, az egyszarvúnak szarvát, a méhnek fullánkját adta: az embernek gondolatát és szavát. Élesítsd e fegyvereidet, hogy megállhass az élet harcában; mert az élet harc, s az "erős megállja."

BABITS MIHÁLY

Arisztotelész

Egyenként felsorolva, szükségképpen jók a következők: a boldogság, mert önmagában kíváncsú és elegendő, és minden mást miatta választunk. Az igazságosság, a bátorság, a mértékletesség, a nagylelkűség, a nagyvonalúság és más hasonló tulajdonságok, mert valamennyi lelki kiválóság. Az egészség, a szépség, és más hasonló, mert testi kiválóságok, és sok jó származik belőlük. Például az egészség a gyönyör és az élet forrása, ezért a legjobbnak is tartják, hiszen két olyan dolog forrása, ami sok ember számára a legértékesebb, ti. a gyönyöré és az életé. A gazdagság a birtoklás kiválósága, és sok jó megteremtője. A tisztelet és a hírnév, mert kellemes és sok jó megteremtője, és mert többnyire velejár az, ami miatt tisztelnek. Az ékesszólás és a tetterő, mivel ezek mind sok jó megteremtői. Továbbá a természetes okosság, az emlékezőtehetség, a tanulékonyság, az intelligencia és más hasonló képességek, mert sok jó megteremtői. Hasonlóképpen az összes tudomány és mesterség. Az élet is, még ha más jó nem származnék is belőle, kíváncsú önmagában. És az igazságosság: mert a közélet szempontjából hasznos.

Szent Jakab

"Testvéreim, ne akarjatok annyian tanítók lenni, hisz tudjátok, hogy ránk annál súlyosabb ítélet vár. Mert sokban vétünk mindnyájan. Ha valaki nyelvvel nem vétkezik, az tökéletes férfi, az képes egész testét is megfékezni. Ha ugyanis a lovak szájába zablát teszünk, hogy engedelmeskedjenek, akkor egész testüket irányíthatjuk. Lám, a hajókat is, bármilyen erős szelek hajtják is őket, a kis kormány oda irányítja, ahova a kormányos akarja. Ugyanígy parányi testrészt a nyelv is, mégis nagy dolgokat vallhat magáénak. Nézd, milyen kicsi a tűz, és milyen nagy erdőt felgyújt! A nyelv is tűz, a gonoszság egész világa. A nyelv az a tagunk, amely egész testünket beszennyezi és egész életkörünket lángba borítja, maga meg a pokoltól fogott tüzet. Mert az összes vadak, madarak, csúszómászók és tengeri állatok természetét meg lehet szelídíteni s meg is szelídíti az emberiség, de a nyelvet senki emberfia nem képes megszelídíteni, az nyugtalan gonosz, tele van halálos méreggel. Vele áldjuk az Urat és az Atyát, és vele átkozzuk az embereket, akik az Isten hasonlóságára vannak teremtvé. Ugyanabból a szájból áldás és átok száll. Testvéreim, ennek nem volna szabad így lennie. Vajon a forrás esetében ugyanabból a nyílásból édes víz is fakad meg keserű is? Testvéreim, teremhet fügefán olajbogyó vagy szőlőn füge? Nem törhet elő sós forrásból édes víz.

Van köztetek bölcs és értelmes ember? Tegyen magatartásával bizonyosságot róla, hogy mindent bölcs szelídséggel tesz. Ellenben, ha keserű irigység és önzés van szívetekben, ne dicsekedjete, és ne hazudjatok az igazsággal ellentétben. Ez a bölcsesség ugyanis nem felülről származik, hanem földi, érzeki, sátáni. Mert ahol irigység és önzés honol, ott zűrzavar van és mindenféle hitványság. A felülről származó bölcsesség először is tiszta, aztán békeszerető, méltányos, engedelkeny, irgalom tölti el, és gazdag termést hoz, nem részrehajló, nem képmutató. Az igazság gyümölcsét békében vetik el azok számára, akik békét teremtenek."

Epiktétosz

Tűzz magad elé egy jellemet mintaképül, és ahhoz igazodj, akár egyedül vagy, akár az emberek között.

Lehetőleg hallgass, és csak a fontos dolgokról beszélj, de azokról is keveset. Egyszer-egyszer, ha a körülmények kívánják, beszélgethetsz, de nem közönséges dolgokról; nem a gladiátorokról, a lóversenyekről, az atlétákról, de még csak az ételekről és italokról sem, amelyekről általában beszélgetni szoktak; mindenekelőtt pedig óvakodj az emberek gáncsolásától, dicsőítésétől és összehasonlításától.

Ha módodban áll, irányítsd szavaiddal a jelenlevők társalgását olyasmire, ami illik, de ha történetesen másfajta emberek közé kerülve magadra maradsz, akkor hallgass.

Ne neved sokat, ne neved sok mindenre, ne neved féktelenül.

Ha csak lehet, térj ki az esküdözés elől; ha nem lehet, akkor is kerüld el, amennyire csak tudod.

Ne lakomázz idegenben, közönséges emberekkel. Ha mégis úgy hozzák a körülmények, hogy megesik, tőkélj el magadban, hogy semmiképpen sem süllyedsz le a közönséges emberek színvonalára. Jegyezd meg: ha egy trágár alak van a jó barátok között, szükségképpen más is bemocskolja magát, aki vele tölti az idejét; még akkor is, ha különben tiszta lelkű.

Marcus Aurelius

Reggel, ha nehezedre esik a felkelés, gondold rá: "Arra ébredek, hogy mint ember munkálkodjam". Rosszul esnék-e annak végzésére indulnom, amiért születtem, aminek kedvéért a világra jöttem? Vagy arra rendeltettem-e, hogy párnámon heverészve melengessem magam? - Mindenesetre ez élvezetesebb! - Hát élvezetre születtem-e? Nem inkább cselekvésre és munkára? Nem látod-e, hogy a növények, a verebek, a hangyák, a pókok, a méhek megteszik a magukét és a maguk módján szolgálják a világ harmóniáját? S te nem akarsz emberi kötelességeidnek eleget tenni? Nem sietsz a természeted által kijelölt cél felé? - De hát pihenni csak kell! - Kell! Én is azt mondom. De a természet ennek mértékét megszabta, mint ahogyan megadta az evését és ivását is. Ezekben persze túlteszed magad a mértéken, az elegendőn. Bezzeg a munkában már nem: hanem megmaradsz a lehetőségen belül. Mert nem szereted önmagad! Különben szeretnéd természetedet és annak akaratát! Mások, kik szeretik mesterségüket, mosakodás nélkül, étlenül sorvadnak munkájuk mellett, te pedig kevesebbre becsülsz természetedet, mint a szobrász a képfaragást, a táncos a táncot, a kapzsi a kincset, a hiú a hírt. Ezek, ha elfogja őket a szenvedély, sem enni, sem aludni nem kívánnak annyira, mint előbbre jutni abban, amihez vonzódnak. S a te szemedben a közhasznú tevékenység silányabb, kisebb erőfeszítésre méltó-e?

Szent Ágoston

De ez a mese korántsem halt meg számomra, ha meghalt is barátaim egyike-másika. Más volt az, ami mindebben lelkemet a mesénél is jobban foglyul ejtette: együtt beszélgetni s együtt kacagni, kölcsönös jóakarattal szolgálni egymásnak, édes szavú könyveket együtt forgatni, együtt üzni semmiségeket, és együtt udvariaskodni, összekülönbözni olykor harag nélkül, ahogy az ember önmagával különbözik össze, s az ilyen ritka nézeteltéréssel fűszerezni a sűrű egyetértést; egymást tanítani és egymástól tanulni, a távollevőket sóvárogva óhajtani, derűvel fogadni a megérkezőket: ezekkel és hasonló jelekkel, melyek a szerető és viszontszerető szívekből áradnak s miket a száj, a nyelv, a szem és ezer megnyerő mozdulat tolmácsol, mintegy kovával lobbantjuk lángra a szíveket - így lesz több lélekből egyetlenegy.

Ez az, amit barátainkban szeretünk, és annyira szeretjük mindezt, hogy bűnösnek érzi magát az emberi lelkiismeret, ha nem ad szeretetet cserébe annak, aki szeretettel közeledik, vagy ha azt, aki szeret, nem szereti viszont, s közben nem kíván az ember semmi egyéb megragadhatót, mint a hajlandóság jeleit. Innen a gyász, ha valaki meghal - innen a fájdalom sötétsége. Az édesség keserűsége fordul a könnyáztatta szívben - a megholtak elvesztett éltéből ered az életben maradottak halála.

Boldog, aki téged szeret, barátját tebenned szereti és ellenségét temiattad. Mert egyedül az nem veszíti el kedveseit, kinek minden kedves. Őbenne, aki el nem veszhető. S ugyan ki ez, ha nem a mi Istenünk? Isten, aki az eget s a földet alkotó és betölti, mert betöltvén alkotó őket. Téged nem veszít el senki, aki el nem hagy, s aki elhagy, hova megy vagy hova fut, ha ugyan nem tőled, a békétűrőtől, hozzád, a haragvóhoz? Mert bűnhődésében ugyan hol nem akad rá a te törvényedre?! És a te

Montaigne

A tanulástól jobbak és bölcsőbbek leszünk. Az értelem lát és hall bennünk, mondja Epikharmosz, az értelem rendezi dolgainkat és uralkodik rajtunk. Nélküle minden vak és lélektelen. Ha cselekvési szabadságától megfosztjuk, rabszolgák leszünk. Kinek jutna eszébe, hogy tanítványa véleményét kérje a retorika, a nyelvtan használatáról, vagy Cicero mondatainak szépségéről? Nálunk csak magolják a tudást, betűről betűre, mint az égi jóslatokat, amikben betű és szó a lényeg. A dolgok könyv nélküli tudása csupán az emlékezetre bízott őriznivaló, de nem tudás. A helyesen tudott dolgot bátran használjuk, és félelemmel nem lesünk a tanító és a könyv helyeslésére. Nagyon szálnalmas a pusztán könyvi bölcsesség. Tudásunknak díszje legyen ez, s nem alapja. Platón szerint egyenes lélek, hit, őszinteség jelzi a filozófust. Ami ezen túl van, hamis. Nem akarom én sem, hogy Paluel vagy Pompée, két nagy táncosunk a lépéseket úgy mutogassa nekünk, hogy minket mozdulni se engedjen. Mai tanítóink ezt teszik: értelmünket megtöltik, de mozgásba nem hozzák. Lovaglunk, lándzsát vetünk, éneklünk meg lantolunk, gyakorlat és szerszám nélkül. Beszéljünk vagy ítéljünk helyesen, mondjuk, de nem szoktunk a beszédhez, és alkalmunk nem volt, hogy ítélhessünk. Azzal érjük be mindig, ami szemünk elé kerül: egy-egy szolgáló gonoszkodása, egy apród pimaszsága, néha az asztal körüli beszélgetések: ezek a mi igazi tankönyveink.

Általános vélemény szerint sohasem jó, ha a gyermek családi környezetben kapja nevelését. A szülői féltés elkényezteteti és szabadjára hagyja a legjobb gyermekeket is. Sem hibáit nem büntetik, sem az élet viszontagságaira fel nem készítik kellően. Ha porosan, megizzadva jön haza, ha hideget iszik vagy meleget iszik, ha csökönyös lóra ül, ha elsülhet a kezébe adott puska, ha gyakorlott vívóval áll ki, jön a szemrehányás. Pedig nincs erre szükség. Aki embert akar nevelni a fiúból, ne kímélje serdülőkorában. Még az orvosi előírásokat is áthághatja miatta nyugodtan...

Láttam már férfit, asszonyt és gyermeket is, amint jobban állták a botozást, mint én a fricskát. Szó és szemrebbenés nélkül tűrtek. Az atléták filozófustürelme szerintem sokkal inkább erős idegek, mint erős szív dolga. Ha rászokunk a munkára, a szenvedések viselését is megszokjuk: labor callum obducit dolori (a munka hozzáedz a fájdalomhoz). A gyermeket is törjük bele a fájdalomba, a gyakorlat fáradtságába, bírja elviselni majd a ficamokat, a meghűlést, a bőrtönt és a kínzás fájdalmait, hiszen része lehet az utóbbiban is, amiben korunk egyformán részesíti a jót és a gonoszt. Számos bizonyágom volna erre: a törvény mai ellenségei akasztófával és korbáccsal fenyegetik a becsületet.

Szülők jelenlétében a nevelő korlátlan tekintélye veszít súlyából. De veszít a gyermek kényeztetése miatt is, a családi vagyon és hatalom állandóan éreztetett hangsúlyától.

Emberi kapcsolataim iskolájában gyakran feltűnt egy hiba: ahelyett, hogy mások megismerésére törekednénk, mást sem teszünk, csak magunkat ajánlgatjuk, saját portékánkat visszük a vásárra, ahelyett, hogy a másokét szereznők meg. Pedig a szerénység meg a hallgatás nagyon szükségesek a jó társasághoz. Szoktassuk a gyermekeket takarékos beszédre, ne fitogtassa egyszerre minden megszerzett bölcsességét. Mások ostobaságán és hóbotos meséin ne tüzeskedjék nagyon, mert udvariatlanság botrányozni olyasmin, ami nincs a mi ízlésünkre szabva. Tanuljon önuralmat és ne vesse más szemére azt, amit ő talán nem követne el. A közvéleményt soha ne bírálja: licet sapere sine pompa, sine invidia (gőg nélkül is lehetsz tudós).

Ne legyen fölényes, udvariatlan, ne akarjon gyerekes vággyal másoknál finomabb lenni. Ne gáncsvetésben vagy az eredetieskedésben keresse a dicsőséget: igen felületes dicsőség ez. Csak nagy költőkhöz illik a költői szabadság, csak nagy lelkeknek van joga eltérni bevett szokásoktól. Si quid Socrates aut Aristippus contra morem et consuetudinem fecerint, idem sibi ne arbitretur licere: magnis enim illi et divinis bonis hanc licentiam assequabantur. (Ha Szókratész vagy Arisztipposz néha erkölcs és szokás ellenére tettek, még nem utánozhatjuk őket. Nagy, szinte isteni erényeikkel érdemelték ki ezt a szabadságot.)

Öntudat és erény sugározzék a gyermek minden szavából. Viselkedjék ésszerűen. Értessük meg vele, hogy az elkövetett hibák vállalása helyes ítélet és magatartás kérdése még akkor is, ha magunk vesszük csak észre. A csökönyösség, az üres vitatkozás alacsony lélekre vall. Csak kevés erős és filozófus lélek él az önbírálattal, látja be az elkövetett hibát, és képes tévedésétől elállni a vita

hevében.

A társaságban mindenre figyeljen. Tapasztaltam, hogy a fenntartott helyeken rendszerint üresfejük ülnek, s hogy a nagy vagyon sohasem találkozik szellemi kiválósággal. Láttam elégszer, hogy az asztalfőn valami szép szőnyegről vagy a malváziai bor ízéről fecsegték, és közben oda sem figyeltek az asztalvég értelmes vitáira. Minden embertől tanulhatsz valamit: az ökörhajcsár, a kőműves, az utadba tévedt járókelő egyképpen értékes portékát kínál, a jó háztartás mindent használni tud. Még mások ostobaságából és gyengeségéből is tanulhatsz. Mások gráciáit vagy rossz magatartását figyelve tanuljuk el a jót és utáljuk meg a rosszat.

Nemes kíváncsiság ébredjen benne minden körülötte levő különösre és érdemesre: egy épület, egy forrás, egy ember, egy régi csata színhelye, Caesar vagy Nagy Károly hadi útja...

Tanuljon az uralkodók szokásairól, a kormányzás módjairól, szövetségekről. Mindezek igen szórakoztató és hasznos tudnivalók.

Emberi kapcsolatainkban nagy rész jut a könyvek lapjaiba zárt szellemeknek: a történelemben a nagy idők nagy lelkeivel érintkezünk. Ha akarom, igen haszontalan tudomány, ha akarom, a leggyümölcsözőbb: ez az egyetlen, amit a lacedaemoniak tanítani engedtek, Platón szavai szerint. Fel sem mérhető Plutarkhosz életrajzai olvasásának a haszna! Csak nevelőnk legyen komoly, s ne Karthágó bukásának évszámát vesse a gyermek fejébe, hanem Hannibál és Scipio jellemét; ne Marcellus halála helye legyen fontos, hanem a halál szégyenletes oka. Ne a tényeket beszéltesse, hanem a tanulságot.

Pascal

Önszeretet. - Az önszeretnek és az emberi énnak az a természete, hogy csak magunkat szeretjük, és csak magunkra vagyunk tekintettel. De aztán? Nem tudhatja megakadályozni, hogy a szeretett tárgy ne legyen teli hibával és gyarlósággal: nagy szeretne lenni, de látja, hogy kicsiny; boldog akar lenni, és azt látja, hogy nyomorult; tökéletes akar lenni, és azt látja, hogy csupa tökéletlenség; azt szeretné, ha az emberek szeretnék és megbecsülnék, és azt látja, hogy hibáival csak ellenérzéseket és megvetésüket érdemli. E kínos helyzete az elképzelhető legigazságtalanabb és legbűnösebb indulatot váltja ki belőle, mert halálos gyűlölet kél benne ez ellen az igazság ellen, amely újra meg újra úrrá lesz rajta, és meggyőzi fogyatkozásairól. Szeretné nyomtalanul eltörölni, mivel azonban magát az igazságot nem képes elpusztítani, kitörölni igyekszik a maga és mások tudatából; egyszóval a tőle telhető módon leplezi gyarlóságait mind mások, mind önmaga előtt, nem bírja elviselni sem azt, hogy figyelmeztessék rájuk, sem azt, hogy mások meglássák őket.

Kétségtelenül baj, hogy az ember tele van fogyatkozásokkal; de még ennél is nagyobb baj, ha tele van velük, de nem akarja őket elismerni, mert így a szándékos öncsalás hibájával is megtétezi őket. Nem akarjuk, hogy mások becsapjanak bennünket; igazságtalannak tartjuk, hogy több megbecsülést várnak tőlünk, mint amennyit érdemelnek - az sem igazságos tehát, hogy mi csapjuk be őket, s azt kívánjuk tőlük, hogy érdemünkön felül becsüljenek bennünket.

Így aztán amikor csupán valóságosan meglevő tökéletlenségeket és hibákat fedeznek fel bennünk embertársaink, világos, hogy semmi igazságtalanságot nem követnek el velünk szemben, hiszen nem ők e hibák okai; sőt még jót is cselekszenek velünk, segítenek ugyanis bennünket, hogy megszabaduljunk az egyik bajunktól, e tökéletlenségek nem ismerésétől. Nem szabad megsértődnünk azért, mert ismerik őket és megvetnek miattuk: az az igazságos, hogy olyannak ismerjenek, amilyenek vagyunk, és megvessenek bennünket, ha rászolgálunk megvetésükre.

Ilyen érzelmek támadnának egy olyan szívben, amely csupa igazságosság és méltányosság lenne. Mit mondjunk hát a magunkról, mikor azt látjuk, hogy éppen az ellenkezőre hajlik? Vagy talán nem igaz, hogy gyűlöljük az igazságot, meg azokat is, akik a szemünkbe mondják? Hogy azt kívánjuk, előnyünkre tévedjenek, és másnak tartsanak bennünket, mint amilyenek valójában vagyunk?

Franklin

Ez idő tájt történt, hogy elmémben az erkölcsi tökély elérésének merész és nagyralátó terve megfogalmazott. Úgy kívántam élni, hogy semmi hibát ne vétsek soha, s legyőzzem a természeti hajlam, szokás és társaság hozta kísértéseket. Mivel tudtam, vagy legalább azt hittem: tudom, mi jó s mi rossz, elgondolkodtam, miért is ne cselekedhetném mindig az egyiket, s miért ne kerülhetném el messzi a másikat. Azonban hamarosan látnom kellett, hogy nagyobb fába vágtam a fejszémet, mintsem hittem volna. Míg minden igyekezetemmel egyik hibámat tartottam szemmel, gyakran észrevétlen becsusszant a másik; a szokás rajtaütött a figyelmetlenségen; a hajlam néha erősebbnek mutatkozott a meggondolásnál. Végül megbizonyosodtam afelől, hogy önmagammal kötött elvi megállapodásom, mely szerint az erényesség egybevág legszemélyesebb érdekeimmel, nem elegendő ballépéseim megakadályozására; megcsontosodott rossz szokásokat kell letörnöm, majd jókat megszereznem és elplántálnom, mielőtt viselkedésem egyenletes helyességében megbízhatnék. E célból a következő módszert dolgoztam ki.

Az erényeknek olvasmányaim során elem került listáit hol szűkebbnek, hol bővebbnek találtam, aszerint, hogy a különféle szerzők több vagy kevesebb eszmét sűrítették egy-egy erény címszavába. Mérsékletességen például némelyek csupán az evés-ivás során tanúsítandó mértékletességet értették, mások viszont kiterjesztették egyéb élvezet, étvágy, hajlam, testi avagy lelki szenvedély, sőt kapzsiság és nagyralátás megzabolozására is. Magam én az áttekinthetőség okáért úgy határoztam, hogy inkább címszót alkalmazok, s kevesebb eszmét sűríték egy-egybe, mintsem kevesebb címszót zsúfolt tartalommal; ilyenformán tizenhárom erény címszavába gyűjtöttem mindazt, amit magam elé mint szükségességet vagy kívánságot tűztem, majd minden címszóhoz mellékeltem egy-egy rövid utasítást, az erény részletes mibenlétéről.

Az erények címszavai s a hozzá fűzött utasítások így hangzottak:

1. *MÉRTÉKLETESSÉG*

Ne egyél a tunyulásig, ne igyál a részegségig.

2. *CSÖND*

Csak úgy szólj, ha a magad vagy a mások javát szolgálod; kerüld a felületes beszélgetést.

3. *REND*

Legyen meg minden holmid helye; legyen meg minden tevékenységed ideje.

4. *HATÁROZOTTSÁG*

Határozd el, mit kell megtenned; hiánytalanul tedd meg, amit elhatároztál.

5. *TAKARÉKOSSÁG*

Csak úgy költs, ha a mások vagy a magad javát szolgálod; ne pocskolj.

6. *SZORGALOM*

Ne veszíts időt; hasznos dolgon munkálkodj mindig; mellőzz minden fölösleges tevékenységet.

7. *ŐSZINTESÉG*

Bántó módon senkit félre ne vezess; jámboran s méltányosan gondolkodj, s ha szólsz, ekképpen szóljál.

8. *IGAZSÁG*

Senkit igaztalanul meg ne sérts; iránta való kötelességed el ne mulaszd.

9. *MÉRSÉKLET*

Kerüld a végleteket; de légy türelmes a legvégső határig azok iránt, akik megsértenek.

10. *TISZTASÁG*

Ne tórd sem tested, sem ruhád, sem környezeted tisztátalanságát.

11. *NYUGALOM*

Állj ellent az apró bosszúságnak; a hétköznapi és elkerülhetetlen hibák ne zavarjanak.

12. *MAKULÁTLANSÁG*

Ritkán élj a kéjjel: céljának egészségedet vagy a nemzést tekintsd; csömörig, erőd fogytaig, mások vagy a magad békéjének, jó hírének rovására ne űzd.

13. *ALÁZAT*

Kövesd Jézust és Szókratészt.

Kant

A lelkiismeret olyan tudat, mely önmagában véve kötelesség. Ám miképpen lehetséges egy ilyet egyáltalán elgondolni is, hiszen minden képzetünk tudata csakis logikai vonatkozásban - azaz csak feltételezetten, ha képzetünket tisztává akarjuk tenni - látszik szükségszerűnek, következésképpen nem lehet feltétlenül kötelesség.

Bizonyításra nem szoruló morális alaptétel viszont a következő: nem szabad semmi olyasmit megkockáztatnunk, aminél fönnáll az igazságtalanság veszélye (Quod dubitas, ne feceris! - Plinius). Az a tudat tehát, hogy az általam szándékolt cselekvés igazságos, feltétlen kötelesség. Hogy valamely cselekvés egyáltalán helyes-e vagy helytelen, arról az értelem ítélkezik, és nem a lelkiismeret. Az sem feltétlenül szükséges, hogy minden lehetséges cselekvésről tudjuk, hogy helyes-e vagy helytelen. Ám arról, amelyet én el akarok végezni, nemcsak úgy kell ítélnem és vélekednem, hogy nem helytelen, hanem e fölül bizonyosnak is kellennem; e követelmény a lelkiismeret posztulátuma, s szemben áll a probabilizmussal, vagyis amaz alapelvvel, mely szerint a cselekedet elvégezhetőségéhez elégséges a pusztá vélekedés, hogy jó lehet.

A lelkiismeretet a következőképpen is definiálhatnók: a lelkiismeret az önmagán bíraskodó morális ítélőerő; csak hogy e meghatározásnak szüksége van a benne előforduló fogalmak előzetes értelmezésére. A lelkiismeret nem mint a törvény alatt álló eseteket ítéli meg a cselekedeteket, mert ezt az ész teszi, amennyiben szubjektív-gyakorlati (innét a casus conscientiae és a kazuisztika, mint a lelkiismeret dialektikájának egy neve); hanem itt az ész önmagán bíraskodik a tekintetben, hogy vajon magáévá tette-e a cselekedetek alapos megítélését (tudniillik, hogy azok helyesek vagy helytelenek-e), s az embert tanúskodásra szólítja önmaga ellen vagy mellett; megtörtént-e ez, vagy sem?

Goethe

Miért ne volna isteni eredete, valóságos tárgya a hitemnek, mikor a gyakorlatban oly hatékonyak bizonyul? Hiszen csak a gyakorlat útján bizonyosodunk meg saját létünkéről is; mért ne győződhetnénk meg ugyanezen az úton arról a lényről, aki minden jóhoz segítő kezet nyújt nekünk?

Hogy mindig előre haladok, soha visszafelé, hogy cselekvéseim egyre hasonlóbba válnak a tökéletességről alkotott fogalmamhoz, hogy napról napra nagyobb könnyűséggel cselekszem azt, amit helyesnek tartok, bár gyöngye testem annyiszor felmondja a szolgálatot: meg lehet-e mindezt magyarázni az emberi természetből, melynek romlottságát mélységesen beláttam? Én legalábbis nem tudom.

Alig emlékszem egy parancsolatra; semmi sem jelenik meg előttem törvény alakjában; ösztön vezet mindig helyes irányba: szabadon követem a magam gondolkozását, és sem korlátokról, sem megbánásról nem tudok semmit. Hála Istennek, hogy fölismertem, kinek vagyok adósa ezért a boldogságért, s hogy csak alázattal tudok gondolni ezekre a jó tulajdonságaimra. Mert sohasem fogok abban a veszélyben forogni, hogy büszke legyek a magam erejére és képességeire, mikor oly világosan fölismertem, micsoda szörnyeteg születhetik és táplálkozhatik minden emberi szívben, ha egy magasabb erő meg nem őríz bennünket.

Aki egész életében világias, azt képzelem, hogy a nyomorúság idején vallásosnak kell lennie: mindent, ami jó és erkölcsös, afféle orvosságnak tekint, amit az ember kellenül vesz be, ha rosszul érzi magát; a papban, az erkölcstanítóban csak orvost lát, akit nem lehet elég gyorsan kituszkolni a házból; én azonban szívesen bevallom, hogy az erkölcsöt úgy fogom fel, mint életrendet, amely éppen azért életrend, mert egész életre szóló szabállyá teszem, és sohasem tévesztem szem elől.

Az embervelőnek nem az a kötelessége, hogy tévedésektől megóvjon, hanem hogy vezesse a tévelygőt, sőt engedje teli serleggel szüröcsölni tévedését: ez a tanító bölcsessége. Aki csak kószolgatja tévedését, soká beéri vele, úgy örvend neki, mint valami tiszta szerencsének; de aki egészen kimeríti, annak meg kell ismernie, ha csak nem örült.

...Cselekedni könnyű, gondolkodni nehéz; a gondolat szerint cselekedni kényelmetlen...

Az utánzás velünk született, az utánzásra méltót nem könnyű felismerni... A magasság izgat

bennünket, nem a lépcső fokai; szemünk a csúcson, járnunk a síkon szeretünk...

A művészetnek csak egy részét lehet megtanítani, a művésznak az egészre van szüksége... Aki félig ismeri, mindig tévelyeg, és sokat beszél; aki az egészet bírja, csak tenni szeret, és ritkán vagy későn beszél. Amazoknak nincsenek titkai és nincs erejük; tanításuk, mint a sült kenyér, ízletes és jóllakat egy napig; de lisztet nem lehet vetni, s a vetőmagot nem szabad megőrölni. Jó a szó, de nem a legjobb. A legjobbat szó meg nem értheti. Legfőbb a szellem, amelyben cselekszünk. A cselekvést csak a szellem fogja fel és ábrázolja ismét. Senki sem tudja, mit tesz, mikor helyesen cselekszik; de a helytelennek mindig tudatában vagyunk.

Jobb szeretek egy olyan gyermeket vagy fiatal embert, aki a maga útján eltéved, mint sok jót, aki idegen utakon helyesen jár. Ha azok akár maguktól, akár vezető segítségével megtalálják a helyes utat, vagyis azt, amelyik a természetüknek megfelel: sohasem fogják elhagyni; ezek ellenben állandóan abban a veszélyben vannak, hogy lerázzák az idegen jármot, s a féktelen szabadságnak engedik át magukat.

Nem akarok példát adni, bár magam sem cselekszem példák nélkül. Engem csak a belső aránytalanságok aggasztanak: a tartó, amely nem illik tartalmához; sok ragyogás és kevés élvezet, gazdagság és fukarkodás, nemesi rang és durvaság, ifjúság és vaskalaposság, szükség és ceremóniák - ezek a viszonyok tudnának engem megsemmisíteni, akárminek bélyegezze, akármire becsülje is őket a világ.

Ha csak olyannak fogjuk fel az embereket, amilyenek, rosszabbá tesszük őket; ha úgy bánunk velük, mintha azok volnának, aminek lenniük kellene, akkor oda visszük őket, ahová vinni kell.

Kevesen vannak, akik elmével is rendelkeznek, és ugyanakkor tette is képesek. Az elme kiterjeszt, de megbénít; a tett meglevenít, de korlátoz.

Emerson

A vak tömeg azt gondolja, hogy ha a közkeletű kódexet elveted, ezzel elvetsz minden kódexet is, s merő törvénytörő vagy; s az arcátlan érzéki ember csakugyan a szenzualista filozófia nevét használja föl, hogy bearanyozza bűneit. Ám a lelkiismeret törvénye örök. Két gyóntatószék van, amelyek egyikében le kell térdelnünk. Közvetlen vagy közvetett, azaz visszatükrözött úton tisztázod magad, hogy kötelességeid körét mint teljesítetted. Elnéledjél, vajon eleget tettél-e viszonyodnak atyád, anyád, rokonod, szomszédod, városod, kutyád, macskád iránt; vajon ezek valamelyike nem tehet-e szemrehányást neked? De viszont elhanyagolhatom ezt a közvetett tükörmértéket, és föloldozhatom magamat is. Mert megvannak magammal szemben a tulajdon kemény követeléseim, és azok teljes kört alkotnak. Ez a kódex sok úgynevezett kötelességtől megtagadja a kötelesség nevét. Ha valaki azt képzeli, hogy ez a törvény laza, ám teljesítse csak egyetlen nap is a parancsait. De csak az, akiben valami isteni van, bizakodhatik abban, hogy a maga törvényhozója tud lenni. Kell, hogy szíve emelkedett, akarata hittel teljes, szeme éles legyen; kell, hogy mélységes komolysággal ő legyen a maga tanítása, társasága, törvénye; kell, hogy egyszerű elhatározása oly erős legyen számára, mint a vaskényszerűség az mások számára!

Aki a ma "társadalomnak" nevezett jelenséget közelebbről vizsgálja, meggyőződik ennek az etikának a szükségéről. Mintha belőlünk kivágták volna a férfiúi izmokat és szívet: félénk, kishitű vinnyogók lettünk. Félünk az igazságtól; félünk a sorstól; félünk a haláltól, és félünk egymástól. Korunk nem szül nagy és tökéletes embereket. Szükségünk van férfiakra és nőkre, akikről megújodik életünk, társadalmi rendünk; azonban ehelyett azt látjuk, hogy a legtöbb ember fizetésképtelen, még a maga szükségleteit sem tudja kielégíteni; nagyravágyása nincs semmiféle arányban gyakorlati erejével, és éjjel-nappal folyton csak kuncsorog és koldul. Háztartásunk kéregető; művészeteinket, foglalkozásainkat, háziasságainkat, vallásunkat nem mi választottuk, hanem a társadalom választotta azokat számunkra. Szalonhősök vagyunk. Messze elkerüljük a Sors ádáz tusáját, ahol az erő születik.

Ha ifjaink belebuknak első vállalkozásaikba, elvesztik egészen a szívüket. Ha a fiatal kereskedő csődöt mond, mindjárt "tönkrement" a neve. Ha a legkiválóbb elme, amelyik egyetemeink egyikén tanult, egy év leforgása alatt nem helyezkedett el Boston vagy New York valamely hivatalában, barátai és ő maga is azt hiszik, hogy joga van kétségbeesnie s egész világéletében panaszkodnia sorsára. Ellenben egy kemény legény New Hampshire vagy Vermont vidékéről, aki

rendre végigpróbál minden foglalkozást, aki kocsiskodik, földet mível, házal, majd tanít, prédikál, újságot ad ki, képviselő, egész városnegyedét vesz, és az évek során így folytatja tovább, s - macska módjára - mindig csak a talpára esik, fölér a városi divatbábok százaival. Lépést tart napjaival, és nem szégyelli, hogy nem tanult valamely foglalkozást; mert ő nem halogatja az életét, hanem máris éli. Nem egy kilátása van, hanem sok száz.

Bárcsak előállana egy sztoikus, és megnyitná az emberek szemét segédforrásaik iránt, s megmondaná nekik, hogy ők nem támaszkodó, gyenge nádszálak, hanem képesek és kénytelenek magukat elválasztani, felszabadítani; hogy az önbizalom gyakorlásával új erők is jelentkeznek; hogy az ember a hússá vált Ige, arra születvén, hogy üdvöt hozzon a nemzetekre; hogy szégyellnie kellene részvétünket, s hogy abban a percben, hogy magáért cselekszik, többé már nem szánjuk, hanem hálással tiszteljük őt - s ez a tanító újra ragyogóvá tenné az ember életét és dicsővé tenné nevét minden történelem lapjain.

Kierkegaard

Ha az ember mindig a választás csúcsán tudna maradni, ha képes lenne feladni ember voltát, ha legbelső lényegében csak légius gondolat volna, ha a személyiség nem jelentene többet a koboldnál, amely részt vesz ugyan a mozgásokban, de közben nem változik - ha így volna, akkor ostobaság lenne, hogy valaki számára már túlságosan késő a választás, mivel mélyebb értelemben választásról szó sem lehetne. Maga a választás döntő jelentőségű a személyiség tartalma szempontjából; a választással a személyiség a választottba merül, s ha nem választ, akkor elsorvad. Ez egy pillanatig van így, egy pillanatig úgy tűnhet, hogy ami között választani kell, kívül esik a választón; semmiféle viszonyban nincs vele, közömbös vele szemben. Ez a megfontolás pillanata, ám - a platóni pillanathoz hasonlóan - tulajdonképpen nem is létezik, s legkevésbé létezik abban az elvont értelemben, amelyben megtartani szándékozik; s minél tovább meredünk erre a pillanatra, annál kevésbé létezik.

A választandó a legmélyebb viszonyban van a választóval, és ha olyan választásról van szó, mely életkérdésre vonatkozik, akkor ezzel egy időben az egyénnek élnie kell, és ha halogatja a választást, akkor könnyen oda juthat, hogy megváltoztatja, bár azzal, hogy egyre csak fontolgatja a dolgot, azt hiszi, távol tarthatja egymástól a választás ellentmondásait. Ha így fogjuk fel az élet vagy-vagy-át, akkor nem esünk egykönnyen abba a kísértésbe, hogy tréfát űzünk vele. Látjuk tehát, hogy a személyiség belső ösztönének nincs ideje gondolatkísérletekre, hogy ez az ösztön mindig előresiet, s mindig vagy ezt, vagy azt tételezi, amivel a választás máris nehezebbé válik a következő pillanatban; mert amit tételezett, vissza kell vonnia. Képzeld el egy hajó kormányosát abban a pillanatban, amikor fordítania kell a kormányon; talán azt fogja mondani magában, hogy vagy ezt teheti, vagy azt; de ha nem gyatra kormányos, akkor egyúttal abban is biztos lesz, hogy közben a hajó a szokásos sebességével halad előre, s így csak egyetlen pillanatban lesz közömbös, hogy ezt teszi-e vagy azt. Így van ez az emberrel is; ha megfelelkezik arról, hogy figyelembe vegye a sebességet, akkor elkövetkezhet végül a pillanat, amikor többé már nem lehet szó vagy-vagy-ról, nem azért, mintha választott volna, hanem mert nem, amit úgy is kifejezhetünk, hogy mások választottak helyette, mert elveszítette önmagát.

Tolsztoj

Ha egy éhes, mezítelen koldust felszednek az utcasarokról, beviszik egy gyönyörű intézmény fedett helyiségébe, ennie-innia adnak, aztán fel és le mozgatnak vele valami rudat, akkor nyilvánvaló, hogy a koldusnak mindenekelőtt a rudat kell mozgatnia, mielőtt még azt boncolgatná, miért hozták ide, és ésszerűen van-e berendezve az egész intézmény. Ha mozgatja a rudat, akkor rájön, hogy a rúd szivattyút mozgat, hogy a szivattyú vizet húz fel, hogy a vízzel ágyásokat öntöznek; akkor elviszik a fedett kút mellől, és egy másik helyre állítják, ahol gyümölcsöt fog szedni úgy, hogy öröme telik

benne az urának; aztán ahogy az alantasabb munkától a különb felé mind feljebb emelkedik, ahogy mind jobban és jobban megérti az egész intézmény berendezését és részt vesz a munkájában - soha eszébe se jut, hogy megkérdezze, miért van ő itt, még kevésbé fog szemrehányást tenni a gazdájának.

Ugyanígy nem tesznek szemrehányást az uruknak azok sem, akik teljesítik az akaratát, vagyis egyszerű, tanulatlan dolgozó emberek, azok, akiket mi barmoknak tartunk; mi bölcsek pedig enni ugyan esszük a gazdánk kenyerét, de teljesíteni nem teljesítjük azt, amit a gazdánk akar tőlünk, sőt ahelyett, hogy teljesítenénk, körbe ülünk és elkezdünk okoskodni: "Minek kell mozgatni ezt a rudat? Hisz ez ostobaság." Aztán addig-addig bölcsekedtünk, míg kisütöttük, hogy a gazda ostoba, vagy nincs is, mi meg okosak vagyunk, csak éppen azt érezzük, hogy semmire sem vagyunk jók, és hogy valamiképp meg kell szabadulnunk önmagunktól.

Nietzsche

Minden tehetségnek küzdve kell kibontakoznia, így parancsolja ezt a hellén népi pedagógia; míg az újabb nevelők azonban semmitől sem riadnak meg jobban, mint attól, hogy az úgynevezett becsvágy elszabadul. Úgy félnek az önzéstől, mint "magától a gonosztól" - kivéve a jezsuitákat, akik, éppúgy, mint az ókoriak, hitet tesznek mellette, és bizonyára ezért lehetnek korunk leghatásosabb nevelői. Úgy tűnik, hisznek abban, hogy az önzés, azaz csakis az egyedi lehet a legerősebb hatóerő, a "jó" vagy "rossz" jellegét pedig elsősorban azok a célok adják, amelyekre törekszik. De az ókoriak számára az agonális nevelés célja az egész, vagyis az állam jóléte volt. Minden athéninak a versengésben például annyira kellett kibontakoztatnia önmagát, amennyire ezzel Athénnek leginkább használt, és a legkevesebb kárt okozta. Nem létezett mértéktelen és mérhetetlen becsvágy, mint amilyen legtöbb esetben a modern nagyravágyás; ha versenyt futott, gerelyhajításban vagy dalnokként versenyzett, szülővárosa javára gondolt, annak dicsőségét akarta gyarapítani az ifjú, városa isteneinek szentelte a koszorúkat, amiket a verseny bírái megbecsülésül a fejére helyeztek. Gyermekkorától fogva ott égett a kívánság minden görögben, hogy saját városa boldogulásához a poliszok harcában eszköz legyen: ez lobbantotta lángra önzését, ez tartotta féken is és helyes mederben. Ezért voltak az ókor emberei szabadabbak, mert céljaik közelebbiek és kézzelfoghatóbbak voltak. A modern embernek ugyanakkor mindenütt a végtelen állja útját, mint a gyors lábú Akhilleusznek az eleai Zénón hasonlatában: a végtelenség gátolja, még a teknősbékát sem éri utol.

És ahogyan a felnevelendő ifjakat az egymással való vetélkedésben nevelték, éppúgy álltak versenyben egymás között nevelőik. Bizalmatlanul és féltékenyen léptek egymás mellé a nagy zenei mesterek: Pindaros és Szimonidész, versengés közben találkozik a szofista, az ókor magasabb nevelője a másik szofistával, s még a nevelés legáltalánosabb formáját, a drámait is csak egy hatalmas küzdelem keretében adományozták a népnek, melyben a nagy zenei és drámai művészek versenyeztek egymással. Milyen csodálatos! "A művész is irigye a művésznek." És a modern ember a művész esetében ma semmitől se fél jobban, mint annak személyes harci indulatától, a görög ember viszont a művészt csak a személyes küzdelemben ismeri. Ahol a modern ember a műalkotás gyengéjét szimatolja, ott keresi legfőbb erejének forrását a hellén! Ami például Platón dialógusainak különös művészi jelentőséget ad, legtöbbször nem egyéb, mint annak a versengésnek az eredménye, amit a szofistákkal, a szónokok művészetével, kora drámaíróival folytatott, azért találta ki, hogy végül elmondhassa: "Lám, én is képes vagyok arra, amit nagy vetélytársaim tudnak, sőt én még jobban tudom, mint ők. Nincs az a Prótagorasz, aki olyan szép mítoszokat költött volna, mint én, nincs az a drámaíró, aki olyan mozgalmas és lebilincselő egészet, mint a Szümposzion, egyetlen szónok se fogalmazott olyan beszédet, amelyet én a Gorgiaszban fogalmaztam - és mégis mindezt együttvéve elvetett; és elítélek minden utánzó művészetet. Csak a versengés tett engem költővé, szofistává, szónokká!" Micsoda probléma tárul itt elénk, ha azt keressük, milyen viszonyban áll egymással a műalkotás koncepciója és a versengés!

Max Planck

Az őszinteségtől elválaszthatatlan az igazságosság, amely semmi többet nem jelent, mint a gondolatok és a cselekedetek erkölcsi ítéletének ellentmondásmentes megvalósítását a gyakorlatban. Ahogyan a természeti törvények vaskövetkezetességgel érvényesek nagyban éppúgy, mint kicsiben, úgy az emberek együttélésében is ugyanazt a jogot követeljük meg mindenki számára, magasan vagy alacsonyan állónak, előkelőnek és egyszerűnek. Jaj annak a közösségnek, amelyben a jogbiztonság érzése meginog, és ahol jogi vitákban szerepet játszik az állás vagy a származás, ha a védtelen nem érzi többé, hogy felülről megvédi hatalmasabb szomszédja támadása ellen, amikor a jog nyilvánvaló elferdítését átlátszó hasznossági okokkal takarják el! A jogbiztonsággal szemben különösen az egyszerű embernek van finom érzéke. Nagy Frigvest semmi sem tette olyan népszerűvé, mint a Sans Souci-i molnárról szóló mese. Ilyen felfogásban lett Poroszország és Németország naggyá. Már sohase veszítené ezt el népünk. Mindenkinek, aki hazáját szereti, szent kötelessége, hogy magatartásán és elmélyítésén munkálkodjék.

Egy dologgal persze eleve tisztában kell lennünk. A célt, amelyre törekszünk, a végleges, kielégítő állapotot nem érjük el, és nem is érhetjük el soha. Mert a legjobb, a legkiforrottabb etikai világnézet sem vezet el az ideális befejezettséghez, mindig csak az irányt mutathatja meg, amelyben a célt keresnünk kell. Aki erre nincs figyelemmel, könnyen abba a veszélybe kerülhet, hogy vagy elveszíti a bátorságát, vagy pedig elkezd kételkedni az etika értékében, és ezáltal, éppen mert becsületes akar lenni önmagával szemben, még az etika elleni támadásra is kényszerülhet. Az etikában találunk erre néhány példát. Az etikában is úgy van, mint a tudományban. A fontos nem a biztos birtoklás, hanem a szüntelen, az ideális célra irányuló harc, az élet naponta, óránként való megújulása, amely mindig a jobbját, a tökéletesebbjéé folyó újra megújuló küzdelemhez kapcsolódik.

Végül mégis fel kell tenni önmagunknak a kérdést: ez az állandó, lényegében kilátástalan fáradozás nem túlságosan elégtelen-e? Van-e a világnézetnek egyáltalán értéke, ha azoknak, akik azt elfogadják, nem tud az életben akár egyetlenegy szilárd pontot felmutatni, amelyben létük szenvedése és nyugtalansága közepette közvetlenül és maradandóan megkapaszkodhatnának?

Boldogok lehetünk, hogy erre a kérdésre igenlő választ adhatunk. Valóban van ilyen szilárd pont, biztos tulajdon, amelyet a legparányibb is minden pillanatban magáénak mondhat, egy elveszítetetlen kincs, amely a gondolkodó és érző embernek a legnagyobb boldogságot és a belső békét biztosítja, és ezért örökéletű. Ez: a tiszta lelkiismeret és a jóakarát. E kettő adja meg a szilárd horgonyt az élet viharában, s szolgál legelső feltételül az igazán kielégítő cselekvéshez. S e tényezők egyúttal a leghatékonyabb védelmet is jelentik a gyötrő megbánás kínjai ellen: ahogy minden valódi tudományos tevékenység élén ott állnak, úgy alkotják minden egyes ember erkölcsi értékének csálthatatlan mértékét.

Ki holtig küzdve fáradoz,
az megváltást remélhet.
(Kálnoky László fordítása)

Husserl

Bármennyire is ellenségesé váltak egymással szemben ez európai nemzetek, lelkileg mégis mélységes belső rokonság jellemzi őket, túl minden nemzeti különbségen. Olyan ez, mint a testvériség: mindannyiunkat, akik ehhez a körhöz tartozunk, az otthonosság tudatával ajándékoz meg. Mihelyt például a soknemzetiségű és számos kultúrképződményt felmutató indiai történetiségbe éljük bele magunkat, világossá lesz, mit jelent számunkra európainak lenni. Indiában ugyancsak létezik bizonyos családi rokonság, ez azonban idegen a számunkra. Az indiai emberek számára viszont mi vagyunk idegenek, csak egymást érzik honfitársaiknak. Az otthonosság és az idegenség, ez a sok fokozatban jelentkező relativáló lényegkülönbség - minden történetiség alapkategóriája ugyan, de mégsem elegendő a számunkra.

A történelmi emberiség nem mindig egyformán tagolódik e kategóriák szerint. Éppen Európában érezhetjük ezt. Van valami sajátosan egyedülálló bennünk, amit a többi embercsoport

megérez rajtunk, valami, ami minden hasznossági szemponttól függetlenül arra indítja őket - ha töretlenül él is bennük az akarat, hogy hűek maradjanak a maguk szellemiségéhez -, hogy európaiakká kívánjanak válni, míg mi - ha jól értjük egymást - sosem fogunk pl. elindianosodni. Úgy vélem, érezzük (s minden homályossága mellett is nagyon jogosult ez az érzés), hogy európai ember voltunkban valami veleszületett *entelecheia* rejlik, amelyik változatlanul jellemzi az európai szellemiséget valamennyi alakváltozatában, és az eszményi élet- és létforma - valami örök pólus - felé fejlődés értelmét adja neki.

Nem az organikus lények fizikai világát jellemző ismert célra törekvések valamelyikéről van szó; szó sincsen olyasmiről, mint pl. a csíraalak fokozatos biológiai kifejlődése az érettség, majd pedig az öregség és a halál felé. A népeknek lényegszerűen nincsen zoológiája. A népek szellemi egységek, melyeknek nincsen - és főképpen nincsen Európa nemzetfölttisége - már elért, vagy a jövőben elérendő érett alakja, amelyik azután szabályosan ismétlődne. A lelki természetű emberi lét sohasem befejezett egész, soha nem is lesz az, és sohasem ismételheti meg önmagát. Az európai emberiség szellemi télosza, melyben a különös nemzetek különös télosza s az egyes emberek télosza is benne foglaltatik, a végtelenben rejlik, ez a télosz végtelen idea, s e felé tör titkon - hogy úgy mondjuk - az egész szellemi levés. Amint a fejlődésben mint télosz tudatossá válik, szükségképpen gyakorlatilag is akart céllá lesz, és ezzel új, magasabb fejlődési fok jön létre, melyet normák, normatív ideák vezetnek.

Julien Benda

Képzeljük magunkat a XII. századba, s vessünk egy pillantást a kor Európájára: látjuk, amint az emberek, lelkük homályában, azon iparkodnak, hogy nemzetekké álljanak össze (hogy a realista törekvésnek mindjárt legerőteljesebb aspektusát vegyük), látjuk, amint ez már kezd is sikerülni nekik, látjuk, hogy egyes csoportok már öntudatra is kapnak, már hatalmukba is veszik a Föld egy-egy részét, már kezdik magukban tudatosítani mindazt, ami őket a környező többi csoportosulásoktól elválasztja - ugyanekkor látunk azonban egy másik emberi rendet is, amely méghozzá a legnagyobb tisztelettel övezett emberekből áll, s amely azon munkálkodik, hogy mindezt ellensúlyozza; tudósokat, művészeket, filozófusokat látunk, amint a világnak egy olyan lelkiséget mutatnak fel, mely nemzetre nem határolódik, halljuk, hogy egymás közt egyetlen közös nyelven beszélnek, hogy ezek a férfiak, akik Európa erkölcsi rendszerét megszabják, nem a nemzetinek, hanem az emberinek, vagy legalább is a keresztényinek kultuszát prédikálják: azon iparkodnak, hogy a nemzetek ellenére egy principiálisan szellemi, nagy, egyetemes birodalmat alapítsanak. S e két csoport láttán - akkor, ott, a XII. században - felkiálthattunk volna: "Melyik fog győzni vajon? Nemzeti lesz-e az emberiség, vagy szellemi? A világiak akarata vesz-e rajt' erőt, vagy az írástudóké?"

S íme, a realista elv még sokáig nem arat eléggé teljes győzelmet, a szellem embereinek gyülekezete eléggé hűséges marad önmagához - telik az idő, és sem erre, sem arra nem dől el a kérdés. Ma már eldőlt: az emberiség nemzetivé lett - győztek a világiak. Diadaluk azonban teljesebb, mintsem maguk is hitték volna. Az írástudót nemcsak legyőzték: asszimilálták is. A tudomány embere, a művész és a filozófus éppúgy nemzetéhez tapadt, akár a földműves és a kalmár; a világ értékrendszerét, akik kiszabják, rá szabják - s Jézus szolgálja őt szolgálják. Elvilágiasodott az egész emberiség, beleértve az írástudókat is. Luthert követi egész Európa, beleértve Erazmust is.

Mondottuk fentebb valahol, hogy a régi emberiség - pontosabban: a középkor Európája - cselekedni a rosszat cselekedte ugyan, de tisztelni a jót tisztelte. Ma kimondhatjuk, hogy a modern Európa, melynek mesterei a realista ösztönök szépségét magyarázzák, a rosszat cselekszi is, meg tiszteli is. A Tolsztoj elbeszéléséből való zsványra hasonlít, kinek remete gyóntatója összecsapja a kezét, mondván: "A többiek legalább szégyellték a zsványságot - de mit csináljak veled, aki büszke vagy rá!?"

Gandhi

A többségben annyi rejtett áramlata van az erőszaknak, tudatosan vagy öntudatlanul, hogy én megsemmisítő vereségért imádkoztam. Én mindig kisebbségben voltam. Dél-Afrikában egyhangú szavazattal kezdtem, aztán leszálltam hatvannégy, sőt tizenhat tagú kisebbségig, s újból óriási többségre emelkedtem. A legjobb és legszilárdabb munkát a kisebbség sivatagában végeztem... Félek a többségtől. Émelyít az ítélni nem tudó sokaság imádása. Szilárdabbnak érezném lábam alatt a talajt, ha ez a sokaság leköpné...

Egy barátom figyelmeztetett, hogy ne zsákmányoljam ki diktátori hatalmammat. Nemhogy kizsákmányoltam volna, azon gondolkodom, nem én vagyok-e, aki "kizsákmányoltatja magát". Megvallom, hogy úgy borzadok ettől, mint ezelőtt soha. Egyetlen menekvésem szemérmetlenségemben van. Figyelmeztettem kongresszusbeli barátaimat, hogy javíthatatlan vagyok. Valahányszor a nép tévedéseket fog elkövetni, én ezután is meggyónom ezeket. Az egyetlen zsarnok, akit e világon elismerek, a "csöndes kis hang" (the still small voice), mely bennünk lakik. És még ha egyetlen főnyi kisebbség várna is rám, volna bátorságom, hogy ehhez a reménytelen kisebbséghez tartozzam. Ez az egyetlen őszinte állásfoglalás számomra.

Ma már szomorúbb, és azt hiszem, bölcsőbb ember vagyok. Látom, hogy a mi Nem-erőszakunk felszínes dolog. Lángolunk a méltatlankodástól. A kormányzat még táplálja ezt az érzésünket, esztelen cselekedeteivel. Szinte azt mondaná az ember, hogy gyilkosságokkal, gyújtogatásokkal, rablásokkal borítva akarja látni ezt az országot, mert így azt állíthatná, hogy csak ő képes mindezeket elfojtani. Úgy látom, hogy a mi Nem-erőszakunk csak tehetetlenségünkől származik: mintha szívünkben azt a vágyat táplálnók, hogy bosszút álljunk, mielőtt alkalmunk lesz rá. Származhatik-e önkéntes Nem-erőszak a gyöngékeknek ebből a kényszerű Nem-erőszakából? Nem hiú kísérlet-e az, amellyel most én próbálkozom?

Huizinga

Aki ragaszkodni akar ahhoz, hogy az emberiség múltjának nincsen már tulajdonképpeni életértéke, hanem csupán figyelmeztetés vagy tanítás szempontjából hasznos a jövő számára - mert hiszen a múlt nem tud valóban -, annak vállalnia kell azt is, hogy saját életét is a mai napig, sőt előre, az utolsó pillanatig megtagadja mint értéktelent. Aki megérti azt, hogy a kultúra formát adás, az belátja azt is, hogy a legmagasabb formák, amelyeket megismerni az emberi szellemnek megadatott, pszichológiailag tekintve mindig ilyen menekülések voltak - a jelentől.

És az ilyenféle megfontolások nem illenek Amerika szelleméhez.

Romantika - ezt éppen Dewey-től hallottuk - az amerikai érzés számára csupa gyengeség és bűn. De a romantika a metafizikához való visszatérést jelenti, ez alapján véve minden művészet előfeltétele. A szellem semmit sem alkot a jelenből való kilépés nélkül.

Ismét hallani vélem az ifjú szociológust, aki olyan világosnak és egyszerűnek látta a dolgot. Igen - ismerte el -, lehetséges, hogy a mai kultúra mindinkább képtelen lesz arra, hogy nagy művészetet hozzon létre. Mást birtokol, mást ad és mást céloz. Talán jobbat. Miért hoztak létre nagy művészetet az előző korszakok? Mert oly hiányosak voltak eszközeik arra, hogy az életen és a világon uralkodjanak, hogy az életet életre érdemessé tegyék, hogy szellemük erős és tartós eváziói és impozáns konstrukciói nélkül nem bírták volna ki. Ezek szerint minden idők művészete alapján véve kórtünet volna.

Erre elmeséltem ifjú barátomnak Radbod, a fríz király történetét, aki megkérdezte az őt épp keresztelni készülő püspököt, hogy hol is vannak az ő királyi ősei? S mikor a püspök azt válaszolta, hogy "a pokolban", menten kigázolt a keresztelőmedencéből, és ősei tartózkodási helyét előnyösebbnek vélte a paradicsomnál. Kijelentem, hogy ebben Radbod példáját követem, és inkább a régi kultúra agyrémei és borzalmi közt akarok élni, mint a szociális tökély ígért földjén.

Barátom mosolygott, és így szólt (de most álmodtam): Vigyázz, hogy mit mondsz! You cannot eat your pie and have it. A modern kultúrát vagy igenlени vagy elvetni kell. Ha nem hozható összhangba azzal, ami előtted kedves, nos, akkor: vagy-vagy.

Ekkor zavartan és kétségbeesve felkiáltottam: De hát el akarod adni egy tál lencséért, a jóléteket és technikákat az örökkévalóságért?

Nyikolaj Bergyajev

Az ember rabságáról és szabadságáról (részlet)

A háború romantikája, melytől könnyen elragadtatja magát a mai fiatalság is, a legtaszítóbb romantika, minthogy gyilkosság tapad hozzá, és emellett teljesen alaptalan romantika. A modern háború nem költészet, hanem szörnyűséges próza, a kilátástalan köznapiság dominál benne. Míg a korábbi évszázadok háborúi a személyes bátorsághoz kötődtek, a modern totalitárius háborúk ez csöppet sem jellemző. Ahogy a modern államban világossá válik a durva erő kultusza és a hatalom démoni akarása, úgy a modern háborúban is csupaszon látható lesz a démoni, egyetemes vágóhíd, mely grandiózus méretekben irtja az emberiséget és a civilizációt.

A korábbi háborúk lokalizáltak és korlátozottak voltak. A modern háború totalitárius és abszolút, ahogy a modern társadalmak is totalitáriusak és korlátozottak kívánnak lenni. Nevetséges lenne a háborús dicsőségről beszélni a modern vegyi háborúkban, amelyek a polgári lakosságot irtják. Hamarosan már a hadseregnek sem lesz semmilyen jelentősége. A háború tökéletesen gépesített és iparosított, összhangban áll a modern civilizáció jellegével. Emellett a háború technikája olyan, hogy aligha lehetnek győztesek, mindenkire vereség és megsemmisülés vár. A hatalom akarásától megszállott, hamis értékek bűvöletében élő emberek kezébe olyan szörnyű eszközök kerülnek, amelyekhez képest a korábbiak játékszerek voltak. Az emberiség sorsa teljes mértékben az emberek szellemi fordulatától, morális állapotától válik függővé.

A rablóbandák mindig élesen eltérő módon bánnak saját körükkel és a körükön kívül állókkal, más-más morált alkalmaznak rájuk. A háborút folytató államok ilyen szempontból erősen hasonlítanak a rablóbandákra. A különbség az, hogy a rablóknak megvan a maguk fogalma a becsületről, az igazságosságról, megvan a maguk erkölce, mindezzel azonban nem rendelkezik a hatalom akarásától megszállott állam.

A háború mai romantikusai szeretnek a háború tragikus elfogadásáról beszélni. A háború túl alantas jelenséggé, túlságosan is az abszolút gonosszá vált ahhoz, hogy tragikus konfliktusokat szüljön. Nem gondolom, hogy helyes lenne különbséget tenni igazságos és igazságtalan háborúk között. Olyan jelenség kapna így morális értékelést, amely kívül áll mindenféle morálon. A háborúk azelőtt jelenthették a legkisebb rosszat, néha az igazságosságot védelmezték. Ma a háború már nem lehet a legkisebb rossz, ma leplezetlenül látszik sátáni természete. A "szent" háború fogalma a múltban is szentségtörő volt. Az objektívált történelemben soha nem volt semmi "szent", csupán hamis szakralizáció létezett, így sátáni kísértés felruházni az egyetemes rossz végletes kifejeződését a "szent" kvalitásaival. Az államok sohasem voltak reálisan "szentek", és még kevésbé lehettek "szentek" a háborúk. Ez azonban még súlyosabbá válik, amikor korunkról, a modern háborúkról van szó, amelyek inkább kozmikus katasztrófákra emlékeztetnek.

A becsületről alkotott katonai fogalmak soha nem voltak keresztényiek, mindig ellenkeztek az Evangéliummal, de a mai háborúk mélyen alatta maradnak ezeknek a becsületfogalmaknak. Nem párbajra, hanem orgyilkosságra hasonlítanak. A totalitárius államoknak nem lehetnek fogalmaik a becsületről, ahogy a totalitárius háborúknak sem. A becsületfogalom a személyhez kötődik, a tökéletes deperszonalizáció esetén nem létezik. Amikor mindenki csak szolgának vagy egyszerű materiának számít, akkor szó sem lehet becsületről. Átmeneti korban élünk, amikor új katonai társadalmak felé haladunk, de mennyire leplezetlenül világos minden a régi katonai társadalmakhoz képest! Most az ellenségeket megsemmisítik, nem részesítik katonai tiszteletadásban.

A reneszánsz kora óta hitték az emberek, hogy a gondolkodás, a tudás, a tudomány és az irodalom, a könyvnyomtatás hatalmas, uralkodó szerepet játszik. A mi korunkban ellenkező irányú folyamat indult el. Ismét azt gondolják a legfontosabbnak az emberek, hogy karddal, és mennyire visszataszító "karddal" cselekedjenek, azt hiszik, a katonák az első emberek, s a legfontosabb eszköz a háború és a gyilkolás. A karddal cselekvőket azonban - a középkortól eltérően - már semmilyen magasabb elv nem korlátozza. Elmosódik a különbség a békés és a háborús állapot között. A

békeállapot egyúttal háborús helyzet is, minden hadüzenet nélkül háborút folytatnak.

A modern háború túl alantas állapot ahhoz, hogy megüzenjék, túl alacsony morális szinten állnak az emberek. A háborús hősiesség és erő kísértése folytatódik, de ez csak - mindig álságos - propaganda, lehetetlen már minden igazi heroizmus, hiszen a heroizmus feltételezi a személy létezését. A modern állam és a modern háború ellenben nem ismeri el a személyt. Nietzsche beszélt a tiszta heroizmusról, amely semmilyen célhoz nem juttat el, nincs folytatása sem ebben az életben, sem a másik életben. A tiszta heroizmus a heroikus aktus pillanatának eksztázisa, kilépés az időből. Olyan embereket kísért, mint például Malraux-t. Ez a heroizmus ellentétes a gondolkodás felmagasztalásával, amely az újkor évszázadait jellemezte. Az efféle heroikus tapasztalat végeredményben a háborúhoz kapcsolódik (akár a nemzetek, akár az osztályok háborújához), és a háborúban hasznosítják. Maga a háború azonban nem hagy helyet a heroizmus számára, nincs rá szüksége. Az ilyen heroizmus inkább talál magának helyet a - természet elemi erőinek legyőzésére irányuló - modern technikai találmányokban.

Az ember harci ösztöneit nem lehet kitépni, elfojtani, csak más szférába terelni, szublimálni lehet őket. Amikor a háború sátáni technikája, az egyetemes pusztítás technikája végképp lehetetlenné teszi a háborút (valószínűleg miután kiirtják az emberiség jelentős részét), akkor az ember harci ösztönei, a szó nemes értelemben vett harci ösztönei, kénytelenek lesznek más kivezető utat keresni maguknak. Az emberi társadalomban valaha a bátorság volt az első erény. Ma is erény, de irányát megváltoztatja. Bonyolult jelenség a bátorság. Lehet valaki a harcban bátor, miközben a legszégyenletesebb állampolgári és morális gyávaságot tanúsítja. És pontosan a nagyságra törő és harci bátorságot követelő totalitárius államok nem engedik meg a morális és állampolgári bátorságot, gyáva rabokat szülnek.

Chesterton

Nyilvánvaló, hogy ideálunkat nem származtathatjuk valamiféle természeti elvből; egyszerűen azért, mert e természetben (nem számítva néhány emberi és isteni teóriát) nincsenek elvek. Napjaink rövideszű antidemokrácia például ünnepélyesen kijelenti, hogy a természetben nincs egyenlőség, de egyenlőtlenség sincsen. Az egyenlőtlenség, éppúgy, mint az egyenlőség, feltételezi a zsinórmértéket. Az állatok anarchiájába arisztokráciát beleolvasni éppoly érzélgős dolog, mintha demokráciát olvasnánk bele. Az arisztokrácia és demokrácia egyaránt emberi ideálok: az egyik azt állítja, hogy minden ember értékes, a másik meg azt, hogy vannak, akik értékesebbek.

A természet azonban nem állítja, hogy a macskák értékesebbek volnának, mint az egerek; a természet nem értelmez. Így azután azt se mondja, hogy a macska irigylésre méltó, az egér meg szánandó. Mi azonban magasabb rendűnek tartjuk a macskát, mert van egy sajátos filozófiánk (legalábbis többségünknek), mely szerint az élet jobb, mint a halál. De ha az egér német pesszimista egér volna, meg se fordulna a fejében, hogy magát a macska által legyőzöttnek tekintse. Valószínűleg azt gondolná, hogy övé a pálma, mert előbb mondott búcsút az életnek, mint a macska. Netán úgy érezné, hogy életbe tartván a macskát, iszonyú büntetéssel sújtotta. Miként a bacilus büszke arra, hogy ragályt terjeszt, akként ujjong a pesszimista egér, hogy megújította a macskában a tudatos létezés kínjait. Minden az egér filozófiáján múlik.

Nem állíthatjuk, hogy a természetben van győzelem és felsőbbrendűség, hacsak nincs valamiféle nézetünk arra vonatkozóan, hogy mit tartunk magasabb rendűnek. Nem állíthatjuk, hogy a macska játszmát nyert, hacsak nincsenek játékszabályok. Azt sem mondhatjuk, hogy a macska jobban járt, hacsak nem állapítottuk meg, hogy mi az, ami jó.

Magát az ideált nem vehetjük a természetből, s mivel itt most az elsődleges, a természetes szemlélődés útján járunk, hagyjuk ki (egyelőre) azt az eshetőséget, hogy Istentől nyerjük. Kell, hogy az embernek célja legyen. Ám a legtöbb modern a célról csak dadogni tud.

Vannak, akik beérik az idővel: mintha egy bizonyos időtartam elmúlása valami magasabbrendűséget hozna magával. Még az elsőrangú szellemi képességekkel rendelkező ember is könnyelműen veti oda a frázist: "Az emberi erkölcs sohasem korszerű." Hogyan lehetne ezen az alapon bármi is korszerű? Az időpontnak nincsen jellegzetessége. Milyen alapon állíthatnánk, hogy december huszonötödikéhez nem való a karácsonyi ünnep? Az író természetesen arra gondolt, hogy

kedvenc kisebbsége mögött elmarad a többség, vagy éppen vele szemben áll. Vannak azután olyan tétova modern emberek, akik anyagi metaforákhoz menekülnek; s valóban, ez jellemzi leginkább a modern embert. Mivel nem merik meghatározni, hogy mi a rossz és mi a jó, orcátlan bőbeszédűséggel összehordanak egy csomó fizikai beszédalakzatot, s ami a legrosszabb, azt hiszik, hogy ezek az olcsó analógiák fölöttébb szellemiek és magasabb rendűbbek, mint a régi erkölcs. Így például fölöttébb értelmesnek vélik, hogy folyton a "magasabb" dolgokról beszélnek. Ez persze legalábbis visszája az értelmesnek, pusztá metafora, mely a templomtorony vagy a szélkakas látványán alapul. "Tommy jó fiú": tiszta filozófiai megállapítás, Platónhoz vagy Aquinói Szent Tamáshoz méltó. "Tommy magasabb életet él": durva metafora.

Thomas Mann

Totalitás - csak egy ilyen van: az emberi, a humánus totalitása, amelynek a politikai-szociális terület csak egyik szelete és részlete. A német polgár nem tudta ezt. Azt hitte, hogy lelkiélete és műveltsége kedvéért megtagadhatja politikát, "ellopózhat belőle", ahogy Richard Wagner mondta, és sok német baj származott abból a tévedésből, hogy az ember politika nélkül kultúrember lehet. A végzet akarja, hogy a német egyik végletből a másikba essék? Természetének groteszkül hibás kiigazításával, egy olyan "alaposság" bizonyítékául, amely borzalmas túlzás és az emberi egyensúly szomorú hiányára vall, most abba a hibába kell esnie, hogy a politikát, az államot totalizálja - ami még nagyobb baj, mint a politika korábbi mellőzése, ami mindössze hiba volt az emberi teljesség fogalmával szemben -, mivel minden embernek a politikumba való belegyömöszölése bűn, s nem vezethet semmi egyébhez, mint a bűnözéshez?

Azt hisszük, a német nép sejti, milyen borzalmasan-valószínűtlenül nem való épp neki a totális politika. Nem hihető, hogy igazán szívügye lenne. Csak eltűri, abban a feltevésben, hogy ez a sorsa: megadóan, bár kétes érzésekkel tűri, hogy politikai sáfárjai átültessék a gyakorlatba - azok az emberek, akik a már ismert módon bánnak az igazsággal, a joggal, valamint a szabadsággal. Nyilvánvaló, hogy embertelen viselkedésük következtében összeütközésbe kell jutniuk a szabadság mindenféle fajtájával; főképp azonban a keresztény ember szabadsága kell, hogy tüske legyen a szemükben, s ezért látjuk is, hogy "le akarják győzni a kereszténységet".

Roppant csúf látvány ez, s egy szabad német folyóirat, azt hisszük, épp a legalkalmasabb hely az ellene való tiltakozásra. Igen, bármennyire a dolgok logikájából következik, hogy az állam azon teoretikusai és irányítói, akik ezekhez hasonlóan bánnak az igazsággal és joggal, szükségszerűen ellentmondásba jussanak a nyugati művelődés keresztény alapelveivel, ki kell mondanom, hogy az alapok revíziójára és megújítására - akár követeli a szellemtörténeti folyamat, akár nem - azok illetékesek legkevésbé, akik e vállalkozásra vetemednek.

A kereszténység nem győzhető le úgy, hogy amaz erkölcsi színvonal alá szállunk, amelyre a vallás az emberiséget felemelte, hanem legföljebb úgy, hogy felülemelkedünk rajta. A kereszténység alkonyának vakmerő propagandistáitól azonban nem várhatjuk ezt. "Az emberi szellem sosem juthat túl a kereszténység magaslatán és erkölcsi kultúráján, ahogy az az evangéliumokból felénk ragyog", mondta Eckermann-nak Goethe. S ma, néhány álforradalmár ponyvairódmár a maga izgatott félműveltségében azt hiszi, hogy képes erre. Igazán roppant időszerűtlen önhittség! Mert ha a kereszténység mindenkor túlságosan magas és tiszta szellemi követelmény volt ahhoz, hogy valaha is másképp érvényesüljön a Földön, mint az élet ítélő és lelkiismereteket kifinomító korrektívuma, épp mint erkölcsi fegyelmezőeszköz egyetlen kor és nemzedék számára sem volt szükségesebb, mint a mai számára, amelynek megzavarodását és elvadulását azok példázzák a legvisszataszítóbb módon, akik a kereszténység felülmúlására merészkednek. Ha meg kell védeni az értéket, megőrizni egy általános érvényű emberi mértéket, rendíthetetlenül és szabadon ki kell tartanunk a nyugati emberiség kulturális kereszténysége mellett.

Egy új humánus-vallásos érzésről beszéltünk, amely ma a szenvedés mélységeiből emelkedik fel; s valóban azt hisszük, hogy semmiféle mélyebb érzék az emberség problémája iránt nem lehet híján a vallásos vonásnak. Nem mintha a humanitás a vallás trónjára törekednék az ember istenítése révén! Mily kevés alap van erre! De a humanitás vallásos, ama titok tiszteleténél fogva, amely az emberben testet ölt. Mert az ember titok. A természet benne meghaladja önmagát és a szellemibe

torkollik. Ma erős az olykor csúfolódó, olykor heroikus hajlam, hogy pusztá természetnek fogjuk fel; de ez a hajlam téves. Mióta az ember ember - több a természetnél; ez a többlet nem hiányozhat a meghatározásából. Lényének egyik részével állat, igaz, de egy másik részével más szférához tartozik, a szellemi szférához. A tudat különbségtévesztésre tanítja; ahogy a Genézisben Isten mondja, olyan, "mint egyik közülünk"; tudja, hogy mi a jó és mi a rossz, birtokában van az abszolútum. Megadatott ez neki az igazság, szabadság, igazságosság fogalmaiban, s ezekkel az eszmékkal beleszállt a gyarlóan-természetiből való megváltás álma, a tökéletesség álma. Ez az álom a legemberibb. A művészet jól ismeri; és ha van valami rokonság, mint ahogy állították, a művészet és a vallás között, ez ebben áll: a tökéletesség utáni vágyban.

Rilke

És ne vezesse tévútra az, hogy van valami Önben, ami magányosságából kikívánczik. Ha nyugodtan és megfontoltan s mintegy eszközként használja fel - éppen ez a vágy fog segíteni Önnek abban, hogy magányát nagy területre szélesíthesse ki. Az emberek (konvenciók segítségével) mindig a könnyű, sőt a legeslegkönnyű megoldást választották; világos azonban, hogy nekünk a nehézre kell igyekeznünk; minden élőlény ezt vállalja, a Természetben a maga módján nő és védekezik minden, önmagából fejlődik sajátossá, és mindenáron megkísérel azzá válni, minden ellenállással szemben. Keveset tudunk, de az a bizonyosság sohasem hagyhat el bennünket, hogy a nehezre kell vállalnunk.

Egyedül lenni jó, mert az egyedüllét nehéz; ha pedig nehéz valami, ez csak eggyel több ok arra, hogy cselekedjünk.

Szeretni is jó: mert a szeretet nehéz. Ember és ember közti szeretet: ez talán a legnehezebb feladatunk, a végső, legnagyobb próbatétel, vizsgálat, munka, amelyre minden más munka csak előkészület. Ezért nem képesek a fiatalok, akik mindenben kezdők, a szerelemre sem: meg kell tanulniuk. Tanulniuk kell egész lényükből, teljes erejükből, magányos, szorongó, torkukban dobogó szívükre figyelve. A tanulódó azonban mindig hosszú, lezárt időszakasz, és így szeretni - az messzire és mélyen az életbe nyúló magányt, fokozottabb és elmélyültebb egyedüllétet jelent arra nézve, aki szeret. A szerelem eleinte egyáltalán nem feloldódás, odaadás és mással való egyesülés (mert miféle egyesülésre lenne képes a tisztázatlan, az el nem készült s még alárendelt?), hanem magasztos alkalom az egyes számára, hogy érlelődjék, önmagában valamivé váljék, világgá legyen, önálló teljes világgá valaki más kedvéért - nagy és sokat kívánó igény vele szemben, amely kiválasztja és nagyra hívja el. Az ifjú embereknek (résen állva és edzve magukat éjjel-nappal) csakis ilyen értelemben, mint önmagukon végzendő munkát lenne szabad a nekik adott szerelmet felhasználniuk. Nekik nem való a feloldódás, az odaadás és semmiféle közösség, mert ez a végső cél, amelyet most még talán egy emberélet alatt sem érhetünk el, s ők még nagyon-nagyon sokáig takarékosagra és gyűjtésre szorulnak.

De éppen ebben tévednek oly gyakran és oly súlyosan a fiatalok, hogy (mivel a türelmetlenség a lényükben van) ha elfogja őket a szerelem, egymás karjaiba hullnak, kiöntik magukat úgy, amint vannak, minden zaklatottságukkal, rendetlenségükkel, zűrzavarukkal együtt... de mi ennek a következménye? Mit kezdhet az élet a félig roncs értékek e halmazával, amelyet ők az ő közösségüknek hívnak, és, ha ez lehetséges volna, szívesen neveznék boldogságuknak és jövőjüknek is? Itt mindegyik elveszíti önmagát a másik kedvéért, és ezzel elveszíti a másikat is, és még nagyon sokakat, akik eljövendőké lennének. S elveszíti a távlatokat és lehetőségeket, lágy és sejtelmes dolgok meg-megrebbenő közeledését felcseréli a terméketlen tanácstalansággal, amelyből többé semmi sem fakadhat, legfeljebb némi undor, csalódottság, szegénység és megfutamodás valamilyen konvencióba, egyikbe a sok közül, amelyek ezen az igen veszélyes úton oly nagy számban kínálóznak általános menedékházul. Az emberi élmények egy területe sincs annyira tele közhelyekkel, mint ez; a legválogatottabb mentőövek, csónakok és úszóhólyagok találhatók itt. A társadalmi felfogás mindenféle mentsvárat teremtett, mivel, hajlamos lévén a szerelmi életet élvezetnek tekinteni, egyúttal könnyűvé is kellett formálnia, olcsóvá, veszélytelenné és biztossá, mint amilyenek a nyilvános szórakozások.

Schweitzer

Néhány nemzedék óta csak munkaerőként, nem pedig emberként élnek mérhetetlen sokan. A túlzott elfoglaltság elnyomorítja a szellemet az emberben.

Nem marad ereje összeszedettnak lenni, annyira sem, hogy magával foglalkozzon, vagy emberekkel és könyvekkel töltse a szabadidejét, komoly eszmecserében. Lelki szükséglete a teljes tétlenség, önmaga elfelejtése. Nem akar gondolkodni, szórakozása csak az, ami nem kíván szellemi erőfeszítést.

A gondolkodás hiánya az emberben átalakította a kultúra minden szervét.

Színház helyett lokál, gondolat szülte könyv helyett szórakoztató regény, s a sajtó csak a legkönnyebben emészthetőt tartalmazza.

Ezek visszahatnak a társadalomra, szellemtelenebbé teszik. A társaság is a gondolatnélküliség fészke. Nincs igazi eszmecsere, csak általánosságok. Félnék, hogy valami igazi mondanivalót kívánnak tőlük.

A lelkiileg szétszórtak társadalma által kialakított szellem egyre növekvő hatalom. Elrontja az emberről való elképzelésünket, már csak az ügyes munkást figyeljük magunkban és másban, belenyugszunk, hogy nem vagyunk több.

A munkamegosztás és specializálódás magas foka tönkreteszi az emberben az alkotót, a művészt.

A részismerettel meglehetősen oktan önteltség uralkodik. Az ifjúságot már nem eléggé egyetemes képzettségű emberek oktatják, nem mutatják meg nekik az egész látóhatárt. A természetes szükségletből eredő specializálódást még fokozzák a közigazgatásban, oktatásban és mindenféle üzemből az emberi tevékenység természetes szabadságát korlátozó rendelkezésekkel és ellenőrzéssel. A tanítás személytelen és élettelen. A bebörtönzött, szétszórt és specializálódással megcsontított emberi személyiség el is embertelenedik.

Idegenként találkozik a másikkal a rohanás és tömegesedés következtében. Természetesen áradó emberségünk korlátozása oly általános és mindennapi, hogy az ellenkezőjét, tehát a normálisat tekintjük zavarónak. Nem vonzódunk egymáshoz. Ahol ez így van, ott a kultúra és az erkölcs inog. Csak idő kérdése a fejlett embertelenség uralma.

A társadalom közmeggyőződése elriasztja az egyént attól, hogy humánus legyen a magatartása. Eltűnik az emberi jóérzésből fakadó udvariasság. Divat és követendő példa az abszolút közöny, a részvétlenség. Talpraesettségnek számít, józan magatartásnak.

"Emberanyagról" beszélünk, számok és adatok képviselik az embereket nekünk.

A modern oktatásban feledésbe merül, hogy legelemibb teendője a személyiséggé nevelés. Robinson Crusoe önvédelme közben azon gondokozott, hogyan tudna kevesebb kárt tenni másban. Hol van ez a mai kalandregényből?

A kultúrát akadályozza közéletünk túlszervezése is. Minél erősebb a szervezet, annál jobban gátolja az eredetiséget és az életet. Minden politikai, vallási és gazdasági közösség a leghatásosabb szervezet óhajt lenni, folyton tökéletesíti organizációját. Azért egyre kevésbé élnek, géppé válnak.

Egész szellemi életünk csupa organizáció. Gyermekkorunk óta úgy fegyvelmezzük bennünket, hogy csak a közösség gondolkodásmódjához igazodva merünk gondolkodni. Ma már nem vitatkozik eszme az eszmével és ember az emberrel. Föltételezzük, hogy a nemzeti, vallási, politikai hovatartozásból kifolyólag ez és ez kell, hogy legyen a véleménye a másoknak, ezért ezt nem kritizáljuk, kihagyjuk a társalgásból. A másik meggyőződése iránti tiszteletnek nevezzük ezt, mintha lehetne meggyőződés gondolkodás nélkül.

A gondolkodás nélkülivé vált ember a közvéleménynek feltüntetett kész eszméket fogadja el. A társadalmi szervezet hatalma a szellemi életben határtalan. Ezt az egyén nem gyöngeségének tekinti, hanem a modern ember nagyságának, a közösségben való feloldódásnak. Nincsenek új vagy megújult gondolatok, csupán a meglévőeknek van egyre nagyobb tekintélyük. Új középkor. Közös elhatározással megszüntettük a gondolatszabadságot, mert sokan csak közösségekhez való tartozásuk által akarják irányítani magukat. Csak akkor lesz megint szellemi szabadság, ha közösséghez való tartozásunkat újra természetessé és az emberi méltósághoz illővé tesszük.

Mégsem látjuk be szellemi nyomorunkat, sőt az terjed. A gondolkodás nélkül terjedő eszmék hatalma oly nagy, hogy amit közvéleménynek kiáltanak ki, annak már nem kell igazolnia magát, bármilyen embertelen és logikátlan.

A háborúban a gondolatok fegyvelése oly tökéletes volt, hogy a propaganda elfoglalta az igazság helyét.

Megszűnt az igazságban való hit. A szervezetek már nem a gondolkodást, hanem a gondolatnélküliséget szervezik. Az egyén elhallgattatja a lelkiismeretét, hogy elfogadja a "közvélemény" eszméit, mert nem akar kívül rekedni. A népek minden esztelen, jogtalan, gonosz elvárását helyesli. Egyéni életében lehet erkölcsös, sőt gondolkodó, nemzetére gondolva azonnal feladja erkölcsi személyiségét.

Annak, hogy oly sok az embertelen ember, jelentős részben a "hazaszeretet" az oka. Holott az értelmes viszony a közösséghez az lenne, hogy feszültségben élnek vele egyéni véleményük miatt, s ez által tökéletesítik.

Az ember, emberségében megfoghatkozva, nem tud már hinni a saját jövőjében, az értelem és az erkölcs győzelmében, holott az ép embernél és emberiségnél természetes lenne.

Mivel a kultúra anyagi és szellemi haladás, egyéné és közösségé, ezért alapjellege erkölcsi.

Oswald Spengler

A Nyugat alkonya (részlet)

A természet az az alakzat, melyben a magasabb rendű kultúrák embere közvetlen érzéki benyomásait egységbe fogja és értelemmel ruházza fel. A történelem pedig az a képződmény, melynek alapján ez az ember - képzelőereje révén - kísérletet tesz arra, hogy a világ eleven mivoltát saját életére vonatkoztatva ragadja meg, s életének ezáltal mélyebb valóságot igyekszik kölcsönözni. Hogy aztán képes-e létrehozni e képződményeket, s hogy közülük melyik uralja majd éber tudatát, ez öskérdése minden emberi létezésnek.

Kétféle világképzési *lehetőség* áll tehát az ember előtt. E kijelentésben már az is benne van, hogy ezek nem szükségképpen *valóságosak*. Ha most az alábbiakban a történelem egészének értelmére kérdezzünk, először egy olyan kérdést kell megoldanunk, melyet eddig még sosem tettek fel. *Kinek a számára* van a történelem? A kérdés láthatóan paradox. Kétségtől mindenki számára, amennyiben minden egyes ember - léte és szemlélete egészével - részét képezi a történelemnek. Jelentős különbség van azonban aközött, hogy valakiben az az állandó benyomás alakul-e ki, hogy élete csupán mozzanata egy tovahömpölygő - évszázadokat vagy évezredekkel átölelő - életfolyamnak, vagy hogy valaki az életet egy önmagába hajló, lezárt egésznek fogja-e fel. Bizonyosra vehető, hogy ez utóbbi tudatfajta számára semmiféle világtörténelem, *semmiféle történelmi világ* nem létezik. De mi van akkor, ha egy egész nemzet öntudata, egy egész kultúra ezen az ahistorikus szellemiségen nyugszik? Hogyan jelenjen meg egy ilyen kultúra számára a valóság, a világ, az élet?

Ha meggondoljuk, hogy a görögség világtudatában minden átélt esemény - tehát nem csak a saját, személyes, hanem az általános múlt is - azon nyomban a minden pillanatban tovasuhanó jelen időtlen, mozdulatlan, mitikus módon megformált háttérévé változott - olyasformán, ahogy az antik érzésvilágban Nagy Sándor története már halálának bekövetkezte előtt kezdett összeolvadni a Dionüszosz-legendával, vagy ahogy Caesar semmi különösebb kivétlnivalót nem talált abban, hogy önmagát Venustól származtassa, akkor meg kell vallanunk, hogy bár nekünk, a nyugati kultúra gyermekeinek - kikben mélyen benne gyökerezik az az időbeni távolságok iránti érzék, melynek alapján a Krisztus születése előtti és utáni hétköznapi időszámítás szinte magától értetődővé vált - egy ilyen lelki világ utólagos átélése úgyszólván lehetetlen, még sincs jogunk ahhoz, hogy amikor a történelem problémájával kerülünk szembe, ezt a tényt egyszerűen semmibe vegyük.

Amit a napló és az önéletrajz jelent az egyes embernek, ugyanazt jelenti egész kultúrák lelkisége számára a legtagabb értelemben vett történelemkutatás; ez pedig idegen népek, korok, szokások összehasonlító pszichológiai elemzésének valamennyi fajtáját egyaránt magában foglalja. De az antik kultúrának nem volt "emlékezete" - amikor is mi egy, a saját lelkialkatunkból nyert fogalmat minden további nélkül alárendelünk egy idegen lelkiségnek -, egészen más jellegű, mert nála hiányzik a múlt és a jövő mint az eszmélet rendező perspektívája, s a tudatot az a "tisztá jelen" tölti ki, mégpedig számunkra egészen ismeretlen intenzitással, melyet Goethe az antik élet valamennyi megnyilvánulásában, legfőképpen a plasztikában, oly gyakran megcsodált. Ez a tisztá jelen, melynek

legkiemelkedőbb szimbóluma, a dór oszlop, valójában az *idő* (az irány) tagadását ábrázolja.

Hérodotosz, Szophoklész, Themisztoklész vagy egy római konzul számára a múlt azon nyomban egy nem periodikus, hanem poláris alakzat időtlen nyugalomban levő benyomásává foszlik, mert az átszellemített mítoszalkotásnak ez a legmélyebb értelme. Eközben a mi világérzékelésünk számára a lelki szemeink előtt a múlt úgy jelenik meg, mint az évszázadok vagy évezredek periodikus, világosan tagolt, célirányos szerveződése. Ez a háttér adja meg azonban mind az antik, mind pedig a nyugati élet sajátos színezetét. Amit a görög kozmosznak nevezett, az egy olyan világ képe volt, amely nem *létrejön*, hanem *létezik*. Következésképpen a görög maga is olyan ember volt, aki sohasem volt *keletkezőfélben*, hanem mindig is *létezett*.

Teilhard de Chardin

A szeretetnek (és mily bonyolult elemzéssel) csak érzelmi vetületét vesszük tekintetbe: az örömet s a fájdalmat, amit okoz. Az emberi Jelenség utolsó vonásainak meghatározásához azonban természetes dinamizmusában s evolúciós jelentésében kell itt tanulmányoznom.

Teljes biológiai valóságában a szeretet (vagyis egy lény vonzódása egy másik lényhez) nem az Ember sajátja. Hanem minden Élet egyetemes tulajdonsága, s ilyenként különböző módon és fokon, de áthatja mindazokat a formákat, amelyeket a szervezett anyag egymás után magára ölt. A hozzánk közel álló emlősöknél könnyen felismerhetők különböző módoszatai: nemi szenvedély, apai vagy anyai ösztön, társadalmi együttérzés stb. Távolság, lejjebb az Élet Fáján már kevésbé világosak az analógiák. Elhalványodnak, míg teljesen észrevehetetlenné nem válnak. De éppen itt kell megismételnem mindazt, amit a "Dolgok Belsejéről" mondtam.

Ha kezdetleges fokon, de születő formában, már a molekulában nem volna valamiféle hajlam az egyesülésre, akkor fizikailag lehetetlen volna, hogy felsőbb szinten, emberivé válva, a szeretet bennünk megjelenjék. Ha egyszer kétséget kizáró módon megállapítottuk önmagunkban a jelenlétét, akkor okkal feltételezhetjük, hogy kezdetleges mértékben jelen van minden létezőben. Ha pedig a tudatok egybeáramló növekedését magunk körül megfigyeljük, megállapíthatjuk, hogy sehol sem hiányzik. Platón már megérezte ezt, és örökérvényűen fejtette ki *Dialógusaiban*. Később olyan gondolkodóknál, mint Nicolaus Cusanus, a középkori filozófia gyakorlatilag ugyanerre a következtetésre jutott. A szeretet erőivel a Világ részecskéi keresik egymást, hogy célhoz érjen a Világ. Ebben nincs semmi metafora - és sokkal több, mint a költészet. A testek egyetemes gravitációja, legyen az erő vagy térgörbület, amely annyira elámit bennünket, csupán visszája vagy árnyéka annak, ami valójában mozgatja a természetet. Hogy észrevegyük a kozmikus "forrás"-energiát, ahhoz az kell, hogy ha a Dolgok Belseje létezik, leszálljunk a lelki vonzások belső vagy radiális zónájába.

A szeretet minden árnyalata nem más és nem kevesebb, mint az a nyom, amit a Világegyetem pszichés Összpontosulása az elem szívében többé-kevésbé közvetlenül kirajzol.

És ez a fénysugár talán abban is segíthet, ha nem tévedek, hogy világosabban lássunk magunk körül.

Szenvedünk és nyugtalankodunk, látva, hogy az ember közösségivé tételét célzó modern kísérletek csak a tudatok lealacsonyításához és a rabszolgaságához vezetnek, ellentétben az elmélet előrelátásával és elvárásaikkal. De milyen utat követtünk mindmáig, hogy egyesüljünk? Anyagi helyzetünket védtük. Új iparágakat igyekeztünk teremteni. Jobb körülményeket a rosszabb helyzetben levő társadalmi osztályoknak és az elmaradott népeknek... Íme, eddig még csak ilyen középszerű területen próbáltunk egymáshoz közeledni. Miért csodálkozunk hát, ha az állati társadalmak példájára mi is elgépiesedünk, épp egyesülési módunk működési jellege következtében! Még a Tudomány építésének magas renden értelmi megnyilvánulásában is (legalábbis, amíg csupán spekulatív és elvont marad a Tudomány), lelkeink lökései csak ferde síkban s mintegy mellékesen érik egymást. Ez még felszínes kapcsolat - és még egy veszélyforrása a szolgaságnak...

Csak a szeretet képes a lényeket mint olyanokat beteljesíteni, egyesítve őket, mert egyedül ez ragadja meg és közelíti legmélyebb valójuk által egymáshoz a lényeket: ez köznap tény. Mert hát két szerelmes nem akkor éri el önmaga birtoklásának tökélyét, amikor mindegyikük elvész a másikban? Valóban, a mágikus gesztust, az önellentmondásos tettet, hogy a "személyivé válás" totalizálás útján történik, a párok egyesülésében, a csapatmunkában, s mindenütt körülöttünk nem éppen a szeretet

valósítja meg? Amit alacsonyabb fokon naponta megtesz a szeretet, valamikor ugyanezt miért ne tenné meg az egész Föld dimenziójában?

Emberiség, a Föld Szellem, egyének és népek Szintézise, az Elemek s Minden, az Egység és a Sokaság paradox összehétközése: hogy ezek az utópisztikusnak mondott és biológiailag mégis szükséges dolgok testet öltsenek a Világban, ahhoz nem elegendő-e azt elképzelnünk, hogy szeretet-képességünk annyira kiteljesedik, míg végül átöleli az emberek és a Föld egészét?

Nicolai Hartmann

Kant joggal mondhatta, hogy a felvilágosodás "leszámol az embernek önhibájából eredő kiskorúságával". Ebből adódott a nagykorúvá nyilvánítás feladata. Kant úgy hajtotta ezt végre, hogy az emberélet értelemadó elvét visszaperelte a túlvilágtól, és ismét az embernek adta mint sajátját. Ez az erkölcsi törvénynek mint az ész autonóm elvének felfedezését jelenti.

A "legyen" (Sollen) kanti megfogalmazásában világosan kimutatható az új értelemgondolat. Ez a "legyen" nem külső parancs, hanem az ember sajátja, az ő lényegéből származik és megfelel az akarátának. A gyakorlati ész nem az individuumé ugyan, de nem is istensége. Ez az ész az emberé in genere, az ő lényegéhez tartozik, és hozzájárul e lényeg megalkotásához.

A "legyen" jellegében rejlik azonban, hogy feladatokat állít az ember elé, akinek a lényegét alkotja. Az embernek valamit teljesítenie kell a világban, rendeltetése és célja van. Létezik a "célok birodalma", és ez az ő birodalma; célt csak ő tűzhet ki, csak ő valósíthat meg. Ehhez az ember akarására, szabadságára, erő kifejtésére van szükség. Ellentétben mindennel, ami már valóságos ebben a világban: van valami, ami még nem valóságos, és nem is válhat valóságossá az ember tevékenysége nélkül. Tapasztalatból az ember nem tudhatja, hogy mi ez, miben áll; csak önmagából merítheti tisztán a priori úton. És a világ semmiféle hatalmától nem remélheti a megvalósítását; csak maga hozhatja ezt létre saját morális erejéből. Ez szabja meg a világban elfoglalt különleges helyzetét és létezésének értelmét. Az önmagában talált rendeltetéssel az ember teljesen önmagára van utalva - egy olyan világban, amely erről a rendeltetésről mit sem tud, és vele szemben közömbösen halad a maga útján -; egyedül áll feladatával a világban és a világgal szemben. Ebből adódik éthoszában az akarat szabadság rendkívüli súlya, ahogyan Kant alighanem elsőként ragadta ezt meg. Az ember éthosza heroikus jellegű.

Franz Kafka

Levél apámhoz (részlet)

Nősülni, családot alapítani, elfogadni minden jövőző gyermeket, eltartani ebben a bizonytalan világban, s egy kissé még vezetni is őket, ez meggyőződésem szerint a legnagyobb dolog, ami egy embernek egyáltalán sikerülhet. Hogy látszólag oly sokaknak sikerül, és másodszor: többnyire ezek a kevesek sem "csinálják", hanem csupán "megtörténik" velük, ez ugyan nem az a legnagyobb dolog, de még így is nagyon nagy és nagyon tiszteletreméltó (különösen azért, mert a "tett" és a "történés" nem választható el tisztán egymástól). S végül is korántsem erről a legnagyobb dologról van szó, hanem csak valami távoli, de tisztas megközelítéséről; nem szükséges a Nap közelébe repülni, de el kell kúszni a földön valami kis tisztásra, ahová néha odasüt a nap, ahol az ember egy kissé melegekedhet.

Mármost: hogyan készültem én fel erre? A lehető legrosszabbul. Ez már az eddigiekből is kiderül. De ha van az egyes ember számára közvetlen előkészítés, ha létezik az általános alapfeltételek közvetlen megteremtése, hát ebbe Te látszólag nem nagyon szóltál bele. Nem is lehetséges ez másként, itt az általános nemi, osztály-, nép- és korerkölcsök a döntők. Ám azért ebbe is beleszóltál, nem nagyon, mert az ilyen beleszólas feltétele csak az erős, kölcsönös bizalom lehet, s ez a döntő időszakban már mindkettőnkől hiányzott.

Ami engem megragad, az Téged alig érint és fordítva; ami Nálad ártatlan, nálam bűn lehet és fordítva; s ami Nálad nem jár következménnyel, nekem az koporsófüdelemmé válhat.

Emlékszem, egyszer egy este sétálni mentem Veled és anyával, a Joseph-téren jártunk, a mai Országos Bank közelében, s én beszélni kezdtem az engem érdeklő dolgokról, buta nagyozással, fölényesen, büszkén, hűvösen (ez hazug volt), hidegen (ez őszinte volt) és dadogva, ahogy többnyire beszélni szoktam Veled: szemedre hánytam, hogy nem oktattál ki, hogy csak az iskolatársaim vettek pártfogásukba, hogy nagy veszélyek fenyegettek (ebben a magam módján szemérmetlenül hazudtam, hogy bátornak mutakozzam, mert félénkségem folytán semmi pontos elképzelésem sem volt a "nagy veszélyekről"), de végül céloztam rá, hogy most már szerencsére mindent tudok, nincs szükségem többé tanácsra, és minden rendben van. Mindenesetre: főleg azért kezdtem el erről beszélni, mert élveztem, hogy legalább beszélek róla, aztán kíváncsi is voltam, és végül bosszút is akartam állni Rajtad valamiért. Te, lényedhez illően, nagyon egyszerűen fogtad fel a dolgot, csak annyit mondtál, adhatsz nekem egy apai tanácsot, hogyan csinálhatom veszélytelenül ezeket a dolgokat. Talán épp ilyen feleletet akartam kicsalni, hisz ez megfelel a hússal és egyéb jó falatokkal túltáplált, testileg tétlen, örökké magával foglalkozó gyermek sóvárgásának, de ez a válasz mégis annyira megsebezte szemérmézetemet, vagy legalábbis azt hittem, annyira sérti, hogy - akaratom ellenére - nem tudtam erről többet beszélni Veled, s gögös-szemérmetlenül félbeszakítottam a beszélgetést.

Nem könnyű megítélni akkori válaszodat, egyrészt mégiscsak van benne valami leverő, szinte őskori nyíltság, másrészt persze, ami magát a tanítást illeti, az nagyon is újkorosan aggálytalan. Nem tudom, hány éves voltam akkor, tizenhat évesnél bizonyára nem voltam idősebb. Ilyen fiatal fiú számára pedig ez nagyon furcsa válasz volt, s a kettőnk közti távolság abban is megmutatkozik, hogy voltaképpen ez volt az első közvetlen, az életet átfogó tanítás, amit Tőled kaptam. Tulajdonképpen értelme azonban, amely már akkor mélyre hatolt bennem, de csak sokkal később tudatosodott félig-meddig, a következő volt: amit nekem tanácsoltál, az a Te nézeted és főleg az én nézetem szerint a lehető legpiszkosabb dolog volt. Hogy gondoskodni akartál róla: testileg semmit se vigyek haza ebből a szennyből, az mellékes, hisz ezzel csak magadat, a házadat óvtad. A fődolog inkább az volt, hogy Te kívül maradtál tanácsodon: házasság, tiszta férfi, aki fölül áll ezeken a dolgokon; ezt akkoriban valószínűleg az is súlyosbította számomra, hogy a házasságot is szemérmetlennek véltem, s ezért lehetetlen volt szüleimre vonatkoztatnom azt, amit általában a házasságról hallottam.

Ezáltal Te még tisztább lettél, még magasabbra emelkedtél. Teljesen elképzelhetetlen volt arra gondolnom, hogy házasságod előtt esetleg Te is ilyen tanácsot adhattál volna magadnak. Így hát szinte egy szemernyi földi szenny sem tapad Hozzád. És - mintha én erre lennék rendeltetve - épp Te taszítottál le, néhány nyílt szóval, ebbe a szennybe. Ha tehát a világ csak belőlem és belőled állt - s ez az elképzelés nagyon kísértett -, akkor Veled végződött a világnak ez a tisztasága, és tanácsod folytán velem kezdődött a szenny. Hisz önmagában véve érthetetlen volt, hogy így elítélsz, erre csak régi bűnöm és a Te mélységes megvetésed lehetett magyarázat. S így hát ismét lelkem legmélyét ragadtad meg, éspedig nagyon kemény kézzel.

Jaspers

Ha a történelem értelmét a földi boldogság végső állapota felé való mozgásban keressük, ehhez a szemléletünkhöz komoly támaszt a múlt történelmében nem találunk. Ellenkezőleg: az emberi történelem egész kaotikus menete, csekély sikereivel és totális katasztrófáival, ellentmond ennek az értelmezésnek. A történelem értelme nem fogalmazható meg valamely cél terminusaival.

Minden cél partikuláris, ideiglenes, és egyben alkalmas arra, hogy transzcendáljuk. Csak a lényeges tények nem ismeréséből származhat annak hite, hogy a történelem egésze valamely egyetlen döntés történeteként is magyarázható.

Mit akar Isten az emberekkel? Hadd kockáztassunk meg egy egyetemes választ. A történelem: színpad, amelyen az ember megvalósíthatja önmagát, amivé válhat, amire való. Még a legnagyobb veszély is csak kihívás az ember számára. Az ember felemelkedésének nemcsak biztonságos szakaszai vannak.

De a történelem ennél sokkal többet jelent. A történelem az a színpad, amelyen az Istenség léte megvalósul. Az emberben a lét a másik emberekről való gondolkodásban tűnik elő. Isten a

történelemben nem korlátozódik egy bizonyos kizárólagos módra. Potenciálisan minden ember közvetlen kapcsolatban áll Istennel. Nekünk a történelem változandóságai közepette mindig azt kell cselekednünk, ami egyedül lehetséges, ami visszahozhatatlan, aminek meg kell történnie.

Mindebből az következik, hogy amennyiben a kézzelfogható boldogságot a földi tökéletesség formájában, egy emberi paradicsomban kísérelnők meg elképzelni, akkor nem várhatnánk semmit. Ha kifelé, magam köré tekintek, semmi reményem sem lehet; de remélhetek, ha az ősforrásból merítek, s rábízom magam a transzcendenciára.

A történelem végső célját nem tudjuk meghatározni. De egy olyasféle célt, amelyben az emberi lehetőségek a legmagasabb fokon valósulnak meg, kitűzhetünk.

Ez pedig: az emberi faj egysége.

Az emberiség egysége nem jöhet létre valamely racionális, tudományos általánosítás útján. Az ilyesmi csak a gondolkodás egységét hozná létre, nem az emberiségét. Az egység nem egyetemes vallás, melyhez hitviták vezetnek el minket. Nem valósítható meg sem a józan ész, sem pedig valamely közmegállapodásból fakadó közös nyelv révén. Az egység csak a történetiség mélyéből törhet elő, nem mint közös tudás, hanem mint kötetlen kommunikációja a történeti különbözőségeknek; mint végtelen dialógus, mely a nemes vetélkedés magaslataira emelkedik.

Ortega

Szorosan véve, a tömeg pszichológiai állapot, amelyhez nem kell az egyéneknek csoportosan, tömegben szerepelniük. Egyetlenegy személyről is megállapítható, hogy tömeg-e vagy sem. Tömeg mindenki, aki, akár jó, akár rossz értelemben, még önmaga sem hivatkozik bizonyos sajátos okokra, amikor önmagát értékeli, hanem "olyan, mint a világ", és mégsem szűkül, hanem kitűnően érzi magát olyannak, mint a többiek. Képzeljünk magunk elé egy egyszerű embert, aki arra törekednék, hogy különleges feladatokra legyen képes; képzeljük, amint kutatja magában, hogy ugyan mire is van tehetsége, mert ki akarna tűnni; és végül képzeljük, amint ráeszmél, hogy semmire sem való. Ez az ember középszerűnek, útszélnek, tehetségtelennek fogja érezni magát, de tömegnek nem.

Amikor kiválasztottak csoportjáról esik szó, a kifejezés értelmét a szokásos szóhasználat rendszerint elhomályosítja, vétkezen nem tudva, hogy a kiválasztott ember nem az a kellemetlen fráter, aki másnál felsőbbrendűnek hiszi magát, hanem az olyan ember, aki többet követel önmagától, mint másától, még akkor is, ha személyében e magasabb követelményeknek nem tudna megfelelni. És, kétségtávol, az emberiségnek két csoportra való legalaposabb felosztása ez: akik sokat várnak el maguktól és nehézségekkel meg kötelességekkel terhelik magukat, és azok, akik nem várnak maguktól semmi különösöt, hanem elegendőnek tartják úgy élniük, minden erőfeszítés nélkül, mint amilyenek már eredendően; bóják, amiket a szél mozgat ide-oda.

Eszembe jut erről, hogy az ortodox buddhizmus két különböző vallásból áll: az egyik igen szigorú és nehéz, a másik sokkal könnyebb és köznapibb: a "Mahayana", a "nagy szekér" vagy "széles út", és a "Hinayana", a "kis szekér", "gyalogösvény". Az a döntő, hogy életünket melyikre tesszük a kettő közül, arra-e, mely az erőfeszítések legtöbbjét követeli, vagy arra, mely a legkevesebbel is beéri.

Tömegek és kiváló kisebbségek megkülönböztetése nem társadalmi, hanem emberi osztályozás, és nem esik egybe a felsőbb és alsóbb társadalmi osztályok rangrendjével. Természetes, hogy a magasabb társadalmi osztályokban, amikor ilyenek egyáltalán léteznek, nagyobb valószínűséggel akadnak olyanok, akik a "széleset" választják, míg az alsóbb néposztályok rendszerint silányabb minőségű elemekből állnak. Mégis, valójában minden társadalmi osztály egyik része hamisítatlan tömeg, a másik pedig kisebbség. Korunkra, mint látni fogjuk, a tömeg és a sokaság uralma a jellemző, még az előkelő hagyományú csoportokban is. Sőt, még a szellemi életben is, amely pedig már lényegénél fogva megkíván és feltételez bizonyos rátermettséget, világosan észrevehető az ál-intellektuálisok, a kvalifikálatlanok és a maguk belső mivolta szerint diszkvalifikáltak egyre növekvő térhódítása. Ugyanez tapasztalható a máig fennmaradt nemesség köreiben. Másfelől viszont nem ritka, hogy a munkásság között, mely pedig azelőtt szolgálhatott azzal, amit tömegnek nevezünk, gyakran kitűnően megművelt lelkeket találunk...

Az én szememben a nemesség az erős étellel egyértelmű, mindig kész arra, hogy saját magát felülmúlja, és hogy azon, amit már elért, túljusson ahhoz, amit mint kötelességet és követelményt tűz

maga elé. Így a nemes élet a közönséges vagy erőtlén életnek, mely mozdulatlanul, örök helyben maradásra kárhoztatva zárul magába, hacsak valami külső erő nem kényszeríti a kimozdulásra - a tökéletes ellentéte. Azért nevezzük az ilyen embert tömegnek, mert tehetetlen, s nem azért, mert sok van belőle.

Mauriac

Miért átkozzák a világosságot, és pedig azzal a gyűlölettel, amely logikusan nem irányulhatna olyasmi ellen, ami nem létezik? Igen, gyűlöletük akaratlan hitaktussá alakul. Mintha csak ezt kiáltanák: "Létezel, minthogy gyűlöllek. Ha nem lennél élő, nem akarnálak megölni a szellemekben és szívekben."

Íme, ezzel eljutok ahhoz a kérdéshez, amelyet annyi keresztény elhárít, és amellyel én sem akartam soha foglalkozni: Hiszek-e a Rossz Szellemében? Hiszem-e, hogy ez a Rossz Valaki? Vajon nem választottam-e néha a könnyű megoldást, amikor azt mondtam, hogy szimbólumról van szó, mint annyi esetben a Bibliában: semmit sem akarok elhallgatni abból, amit hiszek vagy nem hiszek a démon létevel kapcsolatban, és ami az agnosztikusok és ateisták számára minden másnál hihetlenebbnek tűnik.

Ezen a ponton is, mint a többin, egyszerre tartom a lánc két végét: valami természetes ellenállást érzek, hogy elfogadjam, hogy a már úgyszólván szerencsétlen, annyira védtelen teremtmény ki legyen szolgáltatva a láthatatlan ellenségnek, aki hatalmat kapott, hogy kísértésbe vigye, és annál félelmetesebb, hogy az emberek jó része nem is tudja, hogy létezik, vagy gúnyosan tagadja létét. Ebben tetézett szerencsétlenség van, mintha fontos lenne valakinek, hogy egy sor érvhez, amelyek elvesztésünket bizonyítják, hozzáadjanak egy utolsó, ellenállhatatlan lehetőséget; mert mit tehet az ember egy olyan angyallal szemben, aki rendelkezik a láthatatlanság és a mindenütt jelenvalóság kiváltságaival? A démon szellem, és uralkodik a szellemek felett, a szemfényvesztések és álmodozások mestere, és mindez egy olyan világban, amely kihirdette Isten halálát, és amely minden kegyelmen kívül marad?

A Rossz problémája ebből a szempontból zavar a leginkább; elismerem, hogy gyakran engedtem a javasolt könnyű összeegyeztetéseknek: a démon csak szimbólum, a bennünk levő Rossz képszerű megtestesítése, vagy ezt a nevet adták Jézus korában mindazoknak a betegségeknek, amelyek a szellemet a testen keresztül érik el...

De ott van a másik oldal. Életem során, ha nem is bizonyítékot szereztem, de azt a benyomást, hogy a Rossz valóságosan, lényegileg valaki. Azok az emberek, akiket nagy bűnösöknek ismertem, egyetlen pillanatban sem sugallták a gondolatot, hogy ördögtől megszállottak; másoknál viszont, akiknek élete látszólag nem volt olyan festett, éreztem jelenlétét. Egyes életek, amelyeket elég hosszú időszak során megfigyelhettem, úgy tűntek, hogy valami különös, zavaros fény veszi körül őket. Kétségkívül itt csak benyomásról van szó. De bizonyos vallomások megerősítik. Tény az, hogy egyes lények egész életük folyamán küszködtek egy bizonyos jelenlét ellen, amelyet ők maguk jelöltek meg.

En csak egy valakit idézek, mivel ő maga többször és nyilvánosan beszélt róla: André Gide-et, akinek példája annál is inkább megragad, mivel élete végén csak nevetve tudott beszélni a démonról. Mégis, úgy tűnik, bizonyos korszakokban nem volt kétséges számára, hogy - ha nem is volt tőle megszállott - legalábbis közvetlen köze volt hozzá. Hogy az agnosztikusokkal megértessem azt a szorongástól átjárt érdeklődést, amelyet Gide esete keresztény barátaiiban felkeltett, *Belső emlékirataimban* idéztem három szöveget (de jóval többet találtam volna).

Az első kettő magától Gide-től való. Az egyiket a "Si le grain ne meurt" második része elején olvashatjuk: "Végül nemrég világossá vált, hogy egy fontos szereplő, a démon, részt vehetett a drámában. Mégis úgy mondom el ezt a drámát, hogy kezdetben nem léptetem fel őt, akit jóval később azonosítottam." A másik szöveg a "Journal des faux monnayeurs" lapjairól való: "Bizonyos napokon érzem, hogy a rossz annyira előzőnlík bennem, hogy már úgy tűnik: a gonosz fejedelem kezdi berendezni a poklot." Végül a harmadik szöveget Julien Greentől idézem, aki nemrég írta le Gide vele szemben tanúsított magatartását: "Amióta 1945-ben visszatértem Franciaországba, valahányszor meglátogattam Gide-et, nem mulasztotta el az alkalmat, hogy így vagy úgy, meg ne próbált volna csorbát ejteni hitemen."

Toynbee

Azt állítottuk, hogy a civilizációk szokatlanul rideg, és nem szokatlanul kedvező környezetben jönnek létre. Ez a megállapítás arra készítetett bennünket, hogy megvizsgáljuk a kérdést, nem fejezhetnénk-e ki mindezt egy társadalmi törvény formájában, ami valahogy így hangzanék: "Minél súlyosabb a kihívás, annál erősebb az ösztönzés (stimulus)." Megvizsgáltuk azokat a válaszokat, amiket öt különféle ösztönzés váltott ki. Az ösztönzések a következők voltak: természetlen terület, szűzföld, csapás, külső nyomás és megpróbáltatás; vizsgálatunk mind az ötféle ösztönzés esetében bebizonyította törvényünk érvényességét. Viszont még bizonyításra vár az az állítás, hogy itt abszolút törvényszerűséggel állunk szemben. Vajon, ha a kihívás súlyát ad infinitum növeljük, akkor az ösztönzés is a végtelenségig növekedik-e, és a kihívásra adott válasz sem ismer határt? Vagy pedig elkövetkezik-e egy olyan pillanat, amikor az állandóan növekvő súlyú kihívásra állandóan csökkenő visszahatás a válasz? És ha még tovább megyünk, eljutunk-e egy olyan ponthoz, amikor a kihívás teljesen válasz nélkül marad? Ha ez így van, akkor törvényünket a következőképpen kell megfogalmaznunk: "A legeredményesebb kihívás az elégtelen súlyú és az eltúlzott kihívások között, a félúton található."

Piaget

Igaz, hogy a fegyelem problémája szorosan összetartozik a funkcionális nevelés egész kérdésével. Az önkormányzaton alapuló belső fegyelmet csak olyan mértékben lehet egy tornateremben elgondolni, amilyenben az iskolai munka a gyermek részéről együtt jár a legnagyobb fokú kezdeményezési szabadsággal és spontán tevékenységgel. Dewey szerint az érdeklődés az én részessége a végzett munkában; ebből világos, hogy az autonómia rendszerére jellemző fegyelem kimunkálásához érdeklődésre van szükség. Csak a "cselekedtető (munkáltató) iskola" - vagyis az az iskola, amelyben nem dolgoztatják a gyermekeket külső kényszer igénybevételével, hanem ahol a gyermek önmagától dolgozik (lélektani szempontból a munka e két esetben teljesen különböző) - valósíthatja meg egyszerre az együttműködést és az iskolai demokráciát. Durkheim azonban éppen a munkaiskola elvét veti el Montaigne és Tolsztoj elutasításakor, és teszi ezt a következő ismert megokolásra hivatkozva: az élet nem játék, és a gyermek nem játszva tanulja meg az erő kifejtést.

Ennél a döntő fontosságú pontnál ma már nem engedhető meg több ilyen érvnek minden további nélkül való ismételése, ugyanis a munkáltató számos szerencsés megvalósulását láttuk Európa és Amerika igen sok országában. És mindazok a gyakorlati pedagógusok, akik kedvező feltételek között tértek át az új rendszerre, megfigyelték - és elég egyetlen gyermeknek az iskolán kívüli tevékenységét végigkövetni, hogy hasonló megállapításra jussunk -, hogy az őt érdeklő munkákban a gyermek fizikai erőinek végső megfeszítéséig hajlandó elmenni. A probléma tehát ugyanazon szavakkal ismételhető meg, mint az imént, de a következő általánosabb formában: vajon az életben, pontosabban az életnek azon körülményei között, ahol nem játékról van szó, milyen típusú ember képes nagyobb erő kifejtésre? Az-e, aki gyermekkorában folytonosan szabadon gyakorolhatta akarati és spontán erőit, vagy az, aki mindig csak parancsra dolgozott.

E téren nagyon megbízható iskolai emlékeink vannak. Osztályunkban - egy svájci kisváros kis osztályában -, mint minden osztályban, voltak igazi lusták, voltak lelkiismeretes mintadiákok, és volt néhány nagyon szerényen felelő tanuló. Ez utóbbiak otthon "érdekes" dolgokkal foglalkoztak - kémiai, a repülés történetével, állattannal, héber nyelvvel, szóval mással, mint a tantervi anyaggal. A lelkiismeretesek közül - akik az iskolai életet nem tekintették játéknak - némelyek tisztviselők, mások jelentéktelen tanárok stb. lettek, és ma egyáltalában nem tekinthetők az erélyesen cselekvő emberek mintaképeinek. A lusták ugyanígy jártak, ha nem tűntek el egészen abból a körből, amelyet megfigyelhetünk. A szerényen szereplő közepesek, miután az iskolai évek folyamán folytonosan lenyelték a buzdításokat és jó tanácsokat ("ha csak negyedannyi időt szentelnének leckéik

előkészítésére, mint amennyit kedvenc foglalkozásukra fordítanak, kiváló tanulók lehetnének"), végül is teljesen ezekre a kedvenc foglalkozásokra vetették rá magukat, és csak azt sajnálják, hogy nem általánosíthatták módszerüket olyan tudományágakban is, amelyekben teljesen tájékozatlanok maradtak. Hozzá kell még tennünk, hogy tanáraink közül többen nemcsak megértették, hanem erősítették és fel is használták ezt a lelkiállapotot; idősebb barátként valóságosan gazdagították fejlődő emberségünket, mindent sejtettek, és nem kényszerítettek ránk semmit.

Friedrich August von Hayek

Út a szolgasághoz (részlet)

Három fő oka van annak, hogy az ilyen számbelileg jelentős és meglehetősen egységes nézeteket valló erős (uralkodó) csoportot nagy valószínűséggel egyetlen társadalomban sem a legjobb, hanem a legrosszabb elemek hoznák létre. A mi mértékeinkkel mérve egy ilyen csoport kiválasztásának elvei szinte teljesen negatívak.

Először is alighanem igaz, hogy általában véve minél nagyobb képzettséggel és intelligenciával rendelkeznek az egyének, annál differenciáltabbak nézeteik és ízlésük, s annál kevésbé valószínű, hogy bármilyen értékhierarchiával kapcsolatban egyetértésre jutnának. Ezért, ha nagyobb egyöntetűséget és látásmódbeli hasonlóságot akarnánk föllelni, akkor az alacsonyabb erkölcsi és értelmi mércék régióiba kellene leszállnunk, ahol primitívebb és "közönségesebb" ösztönök és ízlések uralkodnak. Ez nem azt jelenti, hogy az emberek többségének alacsony erkölcsi mércéi volnának; mindössze annyit jelent, hogy az a legnagyobb csoportosulás, amelyben az embereknek igen hasonlóak az értékeik, a népesség alacsonyabb mércékkel rendelkező hányada. Mondhatni, ez az a legkisebb közös nevező, amely a legnagyobb számú embert egyesíti. Ha olyan számbelileg jelentős csoportra van szükség, amely elég erős ahhoz, hogy az élet értékeiről vallott nézeteit a többiekre erőszakolja, akkor ez a csoport sohasem a nagymértékben differenciált és fejlett ízlésű emberek köréből fog kikerülni, hanem a szó elítélő értelmében vett "tömegből", a legkevésbé eredeti és legkevésbé független emberek közül, akik képesek lesznek arra, hogy számbeli súlyukkal megtámogassák sajátos eszményeiket.

Am ha a potenciális diktátor kizárólag csak azokra támaszkodhatna, akiknek egyszerű és primitív ösztönei történetesen igen hasonlóak, akkor az ilyen emberek száma aligha biztosítana megfelelő átütőerőt szándékaihoz. Hívei körének számbeli növelésére kényszerül tehát, egyre többeket kell megnyernie ugyanahhoz az egyszerű hitvalláshoz.

S itt kerül előtérbe, másodszer, a kiválasztás negatív elve: a diktátornak ugyanis mindazoknak az engedelmes és becsapható embereknek a támogatását sikerül megszereznie, akik nem rendelkeznek saját, szilárd meggyőződéssel és hajlandók elfogadni bármilyen készen talált értékrendszert, ha azt megfelelő hangerővel és gyakorisággal sulykolják beléjük. Az elmosódó és kiforratlan eszmékkel rendelkező, a szenvedélyeikben és érzelmeikben könnyedén befolyásolható, felajzott emberek lesznek azok, akik ily módon felduzzasztják a totalitárius párt sorait.

A kiválasztás harmadik és talán legfontosabb negatív mozzanata az ügyes demagógnak az a tudatos törekvése, hogy támogatóit szorosan összekapcsolódó, egységes testté kovácsolja. Alighanem az emberi természet törvényszerűsége az, hogy az emberek könnyebben értenek egyet valamely negatív programmal, az ellenség gyűlöletével, a tehetősebbek helyzetének irigylésével, mint bármely pozitív feladattal kapcsolatban. A "mi" és az "ők" közötti ellentét hangsúlyozása, a csoporton kívüliekkel szembeni közös küzdelem minden olyan hitvallás lényegi összetevőjének tűnik, ami a csoportot szilárdan fűzi egybe valamely közös cselekvés érdekében. Ennél fogva mindig is alkalmazzák azok, akik nem pusztán egy politika támogatását, hanem nagy tömegek feltétlen hűségét akarják megszerezni. Az ő szempontjukból ennek csaknem mindenfajta pozitív programhoz képest megvan az a nagy előnye, hogy nagyobb cselekvési szabadságot hagy számukra. Az ellenség, legyen akár belső, mint a "zsidó" vagy a "kulák", akár külső, úgy tűnik, a totalitárius vezető fegyvertárának nélkülözhetetlen kelléke.

Fromm

A modern ember elidegenedett önmagától, embertársaitól és a természettől. Átváltozott árucikké, életerőt úgy éli meg, mint befektetést, amelynek az adott piaci feltételek közt elérhető legmagasabb hasznot kell hoznia. Az emberi kapcsolatok lényegében emberi automaták kapcsolatai; biztonságát valamennyi arra alapozza, hogy nem kóborol el a nyájtól, és nem különbözik sem gondolataiban, sem érzéseiben vagy tetteiben. Miközben mindenki megpróbál a lehető legközelebb férkőzni a többiekhez, mindenki végképp magára marad, átítatva a bizonytalanság, a szorongás és a bűntudat mély érzésével, ami mindig bekövetkezik, ha az emberi elkülönültségét nem sikerül leküzdeni.

Civilizációnk számos csillapítószerzt kínál, hogy az emberek tudatosan megfeleldkezhessenek erről a magányosságról: mindenekelőtt ott a bürokratizált, gépies munka feszes rutinja, amely segít az embereknek, hogy ne ébredjenek tudatára legalapvetőbb emberi vágyaiknak, a transzcendencia és az egyesülés óhajának. Mivel a rutin önmagában nem jár sikerrel, az emberi szórakozás rutinjával lesz úrrá öntudatlan kétségbeesésén, a szórakoztatóipar kínálta hallani- és látnivalók passzív elfogyasztásával; továbbá azzal a kielégüléssel, hogy örökké új dolgokat vásárol, és hamarosan túlrad rajtuk.

A modern ember csakugyan megközelíti azt a képet, melyet Huxley rajzolt róla a "Szép új világ"-ban: jól táplált, jól öltözött, szexuálisan kielégített, viszont nincs énjé, embertársaival csak a legfelszínebb kapcsolatban van, jelszavak irányítják, amelyeket Huxley olyan velősen fogalmazott meg: "Az egyén akármit is érez, a közösségnek mit sem ér ez"; vagy "Nyúlj ki minden öröm után, ne halaszd holnapra bután", vagy ez a mindent megkoronázó kijelentés: "Manapság mindenki boldog." Az ember boldogság ma abból áll, hogy "szórakozik". Szórakozása a kielégülés, amit abban talál, hogy elfogyaszt és "betermel" árut, látványt, ételt, italt, cigarettát, embereket, előadásokat, könyveket, filmeket - mindent elfogyaszt, bekebelez. Az egész világ nagy tárgya étvágyunknak: egy nagy alma, egy nagy üveg, egy nagy mell; mi vagyunk az örök csecsszópók, az örök várományosok, a reményteljesek - és az örök csalódottak. Egyebet sem tudunk, mint venni és kapni, cserélni és fogyasztani; minden, az anyagi és szellemi tárgyak egyaránt, adásvétel és fogyasztás tárgyává lettek.

Heisenberg

Az európai kultúra kezdeténél ott áll az elvi kérdésfeltevés és gyakorlati cselekvés közti szoros összefüggés, amit a görögök indítottak el. Ezen a kapcsolaton nyugszik ma is kultúránk egész ereje. Majdnem az egész haladás innen vezethető le, s ebben az értelemben a humanisztikus műveltség melletti hitvallás egyben hitvallás az európai kultúra és Európa kultúrképző ereje mellett.

De van-e ehhez még jogunk, miután az utolsó évtizedekben olyan retteneteset veszített tekintélyben és hatalomban? Erre mindenekelőtt azt lehet felelni, hogy ebben a vonatkozásban egyáltalán szó sincs jogról vagy ehhez hasonlóról, hanem arról, hogy mit akarunk. Európa egész aktivitása nem valami elméleti belátásból ered, melynek alapján elődeink feljogosítva érezték magukat, hogy cselekedjenek. Egészen másról van itt szó. Hasonló esetekben kezdetben mindig a hit áll. Ezzel nemcsak a keresztény hitre - a világ Isten adta értelmes összefüggéseire vonatkozó hitre - gondolok, hanem egyszerűen evilági feladatainkban való hitre. Hinni persze nem annyit jelent, hogy ezt vagy azt igaznak tartom, hanem mindig azt jelenti, hogy hitem szerint döntök, erre alapozom egész életemet.

Amikor Kolumbusz első útjára indult nyugat felé, hitt abban, hogy a föld gömbölyű és elég kicsiny ahhoz, hogy megkerülje. Ezt nemcsak elméletileg vallotta, hanem egész egzisztenciáját erre a hitre alapította. Európa világtörténelmében, ahogy ezt Freyer legutóbb tárgyalta, s ahol ezekről a dolgokról szó esik, joggal szerepel a régi formula: "Credo, ut intellegam" - "hiszek, hogy értsek", s Freyer ezt a formulát a felfedezőutak tárgyalása kapcsán egy közbeeső taggal kibővítette: "Credo, ut agam; ago, ut intellegam" - "hiszek, hogy cselekedjem, s cselekszem, hogy értsek". Ez a formula nemcsak az első világháttéri utakra, hanem Európa egész természettudományára, sőt Európa küldetésére is ráillik. Átfogja a humanista műveltséget és a természettudományt. Másfelől nem

akarunk túlságosan szerények lenni: a mai világ egyik fele, a Nyugat, hasonlíthatatlan hatalomra tett szert, amennyiben az európai kultúra egyik gondolatát: a természeti erők tudományos feltárását és kiaknázását s az erőknek tudományos módszerekkel való szolgálatba állítását eddig még soha nem ismert módon valóra váltotta. A világ másik felét, a Keletet egy európai filozófus és közgazdász téziseiben való bizalom tartja össze. Senki sem tudja, mit hoz a jövő, s mily szellemi hatalmak kormányozzák majd a világot, de csak azzal kezdetünk el bármit is, hogy valamiben hiszünk és valamit akarunk.

Konrad Lorenz

A civilizált emberiség nyolc halálos bűne (részlet)

A "gyerekesség" az ember egyik legfontosabb, legnélkülözhetetlenebb és a legnemesebb értelemben vett humánus jegye. "Az ember csak ott egészen ember, ahol játszik" - mondja Friedrich Schiller. "A valódi férfiban egy gyermek bújik meg, aki játszani akar" - állítja Nietzsche. "Hogyhogy eldugva?" - kérdezte feleségem. Otto Hahn, ismeretsgünk első percében rákérdezett: "Mondja csak, Ön tulajdonképpen gyerekes? Remélem nem ért félre."

A gyerekes tulajdonságok kétségtelenül hozzá tartoznak az emberré válás előfeltételeihez. A kérdés csak az, hogy az embert jellemző genetikai "elgyermekesedés" vajon nem lép-e túl egy mértéket, ami felett az károssá válhat, (...) a kedvetlenség, türelmetlenség és érzelmi sivárság infantilis viselkedéshez vezethet. Alapos gyanú áll fenn, hogy ezekhez a genetikailag meghatározott folyamatokhoz kulturális eredetűek kapcsolódhatnak. Az azonnali kielégülés türelmetlen követelése, bármiféle felelősség, mások érzelmi figyelembevételének a hiánya a kisgyermekek jellemzője, ám náluk teljesen megbocsátható. Távoli célok elérésén való türelmes munkálkodás, felelős cselekvés és "bizonyos feltételek" figyelembevétele olyan viselkedési normákat feltételez, melyek az érett embert jellemzik.

Éretlenségről beszélnek a rákkutatók is, amikor a rosszindulatú daganatok egyik tulajdonságát jellemzik. Ha egy sejt mindazon tulajdonságokat megsérti, melyek egy adott testszövet, a fedőhám, a bélhám vagy a tejmirigy részévé teszik, akkor szükségszerűen olyan állapotúra hanyatlik vissza, mely egy korábbi törzstörténeti vagy személyiségtörténeti fázisnak felel meg, azaz egysejtű organizmusként avagy embrionális sejtként kezd viselkedni, miközben, tekintet nélkül a test egészére, elkezd osztódni. Minél tovább folytatódik a regresszió, annál inkább különbözik az újonnan képződő szövet a normálistól, annál inkább rosszindulatú a tumor. A szemölcs is daganat, mely azonban a normális bőrfelhám sok tulajdonságával rendelkezik, és bár a bőrfelületéből kiemelkedik, még jóindulatú. Egy szarkóma viszont, mely csak azonos, teljesen differenciálatlan mezodermasejtekből áll, rosszindulatú daganat. A rosszindulatú daganatok kifejlődése azon alapszik, hogy csődöt mondanak azok a védő mechanizmusok, melyek segítségével a test az "aszociális" sejtek fellépése ellen védekezik. Csakis akkor kerülhet sor a daganat halálos, áttételes növekedésére, ha azt a környező szövetek sajátjuként kezelik és táplálják.

A már tárgyalt analógiát tovább lehet vizsgálni. Az, akinek a szociális viselkedésnormái nem válnak éretté, infantilis állapotú marad, szükségszerűen a társadalom élősdije lesz. Magától értetődő módon elvárja a felnőttek további gondoskodását, jóllehet az csak a gyermekeket illeti meg. A "Süddeutsche Zeitung" tudósított egy fiúról, aki agyonverte nagyanyját, hogy néhány márkát rabolhasson mozira. Felelősségtudata annak a nyakas ismételtetésére szorítkozott, hogy hiszen megmondta: pénz kell mozira. Ez az ember természetesen súlyos mértékben gyengeelméjű volt.

Számtalan fiatal viszonyul ellenségesen ahhoz a társadalmi rendhez, melyben él, és így többek között a szüleikhez is. Az, hogy magától értetődő módon elvárják ettől a társadalomtól és szüleiktől, hogy eltartsák őket, felelőtlen infantilizmusukat mutatja.

Ha a civilizált ember tovább folytatódó infantilizálódása és a növekvő ifjúsági bűnözés valójában - mint ahogy attól tartok - genetikai leépülési tüneteken alapszik, akkor a legnagyobb veszélyben vagyunk. Nagy valószínűséggel állíthatom, hogy az egyetlen tényező, mely még a szociális viselkedés kiesési jelenségeivel szemben valamennyire is hatékony szelekciót végez, a jónak és a tisztességesnek az érzelmi értékelése. Még sokatmondó viccünk hétp próbás pénzembere is

tisztességes lányt akar feleségül venni! Mindaz, amit az előző fejezetekben tárgyaltunk - a túlnépesedés, a gazdasági verseny, természetes környezetünk lerombolása és az annak tiszteletet parancsoló harmóniájától való elidegenedés, az erős érzelmekre való képesség elpuhulás okozta eltűnése -, összejátszik abban, hogy a modern ember "elveszítse" a jó és a rossz bármiféle megítélésének képességét. Mindehhez még hozzájön az aszociálisok felmentése, melyet teljesítménykudarcaik genetikai és pszichológiai okainak a belátása kényszerít ránk.

Meg kell tanulnunk összekapcsolni az egyénnel szemben belátó humanitást annak a figyelembevételével, ami az emberi társadalom számára szükséges. Az, akit a szociális viselkedésmódok, továbbá a vezérlő érzelmekre való képesség egyidejű kiesésével sújtott a sorsa, valóban nyomorult beteg, és rászolgál teljes együttérzésünkre. Ez a kiesés azonban egyenesen a gonoszság. Nemcsak annak a teremtetési folyamatnak az elutasítása és "visszacsinálása", melynek során az állatból ember lett, hanem ennél sokkal rosszabb, sőt félelmetesebb. Valamilyen titokzatos módon ugyanis az erkölcsi viselkedés zavara nagyon gyakran nemcsak mindannak az egyszerű hiányához vezet, amit jónak és tisztességesnek is nevezhetünk, hanem e fogalmakkal szemben aktív ellenséges magatartást is megfigyelhetünk. Éppen ez a jelenség az, mely új vallást hirdetve a Sátán hitére vezet. Ha nyitott szemmel nézzük mindazt, ami jelenleg a világban történik, nem mondhatunk ellent annak a hívőnek, aki úgy véli, hogy elszabadult az Antikrisztus.

Erik von Kuehnelt-Leddihn

Jorge Luis Borges, a nagy argentin író mondta egyszer, hogy nem hisz a demokráciában, mivel az csak a statisztikával való visszaélés speciális formája. Hozzáteszem, hogy azon kívül veszélyes is. Allan Bloom a "The Closing of the American Mind" c. könyvében kijelenti, hogy valamennyi nagy európai regényíró és szerző jobboldali volt, és mondanunk sem kell, hogy Washingtontól Weavrig az összes amerikai is. Az igazság az, hogy én elsősorban a nagy amerikaiaknak és egy svájcinak köszönhetem antidemokratikus elveimet. Egy nemrég megjelent német nyelvű könyvemet 14 múltbeli jobboldali svájci szerző emlékének dedikáltam (nem vehettem közülük Denis de Rougemont barátomat, aki akkor még élt).

Ami mindenekelőtt aggodalomra kell, hogy okot adjon, az ennek az ideológiának nagyfokú irracionalitása - merthogy ez ideológia. Az ideológiák lehetnek pozitívak vagy negatívak, konstruktívak vagy destruktívak, akár csak a vallások. Kibújnak az általánosítás alól. Az ember, erről ne feledkezzünk el, egy vallásos és ideologikus teremtmény. Lehet, hogy ez nem mindig nyilvánvaló, de alapos kérdezősködés után az lesz. Csak a fenevadak folyamodnak pusztán a próba és tévedés módszeréhez; nem reflektálnak és számíthatnak, csak újra és újra próbálkoznak, hogy megszerezzék a vágyott tárgyat, mindaddig, amíg rá nem találnak az eszközre, amivel az sikerül nekik.

A demokrácia jelenlegi tendenciája, hasonlóképpen a késői stádiumban levő rákhoz, hogy minden irányban burjánzik. Szószólói az iskolákban, üzleti vállalkozásokban, katonai szervezetekben, klubokban, egyházakban, a családban, sőt újabban a kórházakban is akarják alkalmazni. Egyszer publikáltam egy "utópikus" novellát egy fiktív német városban működő, radikálisan demokratikus pártról, amelyben a képzettséget elitistának, a tudományos fokozatokat - amennyiben azok politikára vonatkoznak - feleslegesnek tekintették, és semmi másra nem volt szükség a népszerűsítésre és a megválasztáshoz, mint "a nép" egyenlő és többségi szavazataira. Ennek folytán az új kórházban a hentest választják meg sebészorvosnak, a fűszerest gyógyszerésznek, a moztulajdonosokat pszichiátereknek, a masszöröket nővéreknek, rovarirtók végzik az abortuszokat és az euthanáziát, és egy nőcsábász lesz a nőgyógyászat vezetője (hiszen ő tudja a legjobban, hogyan kell bánni a nőkkel). A kísérlet csak azért bukott meg, mert nem volt pénz a temető bővítésére.

A fentieket emlékeztetőnek szántam. Egy magát hamis dokumentumokkal orvosnak valló valaki, egy tökéletes amatőr nem sok bajt csinál, csak véletlenül bizonyos számú ember halálát okozza, vagy egész életükre nyomorékká teszi őket. Ám egy államférfi szerepébe csöppent politikus milliók haláláért és nyomorúságáért lehet felelős, mint azok az elborult elmék, akik a párizsi békeszerződéseket (amelyekért a mai napig fizetünk) 1919/20-ban tető alá hozták. Jugoszlávia csupán egyetlen apró darabka a hatalmas mozaikban. Emlékezzünk rá, hogy az Egyesült Államok három hierarchikus, nem demokratikus intézményének köszönhetette a második világháború megnyerését: a

gazdaságnak, az iparnak és a hadseregnek. A politikusok aztán eldobták a győzelem gyümölcseit a párizsi, a kairói, a teheráni, a jaltai és a potsdami zöld asztalok mellett. Az atombombát, a valaha létezett legnagyobb adut nem használták fel arra, hogy megszabadítsák szívét a Szovjetuniótól. (1948-ra pedig már elvesztette egyediségében rejlő becsét. Sőt, Thüringia is a Vörös Hadseregé lett. A koreai háborúban átengedték a kommunistáknak Kaesongot, az ősi fővárost, a Disznó-öböl egy újabb kommunista győzelem tanúja volt, Vietnamban az amerikai hadsereget, amelyet nem engedtek igazán harcolni, visszavonták, cserbenhagyva ezáltal bátor szövetségeseiket, Bejrutot evakuáltak, és Szaddám Husszein az arab világ hőseként igazi győztesként emelkedett fel.

A külügy, amely egykor pusztán lábjegyzet volt az amerikai politikában, az ország Achilles-sarkává vált - nem is csoda, hiszen az egészséges külpolitika a népszerűség bármely formájától független államférfíui képességeket igényel. A külpolitika nagyon is konkrét módon való történelemcsinálást jelent, s ezért folyamatosságra van szüksége. Ugyanakkor azonban a demokrácia alapja az állandó változás, amely lehetetlenné teszi a konstruktív külpolitikát, ezért a demokráciák közötti viszony csakis kölcsönös bizalmatlanságon alapulhat. Senki sem tudhatja, hogy a soron következő választások milyen helyzetet teremtenek. Sem Európa nem bízhat az Egyesült Államokban, sem az Egyesült Államok Európában. (A jó öreg Szovjetunióban ezzel szemben mindig meg lehetett "bízni", merthogy a Kreml emberei le akartak söpörni bennünket a térképről, és ezt nyíltan ki is mondták.)

Most tehát minden a mérlegen van, minden kérdőjeles, a bizonytalanságok nagyobbak, mint valaha, és hogy merre fejlődnek tovább olyan országok, mint Oroszország, Kína, Észak-Korea, Irán vagy India, azt senki nem tudhatja - annak a State Department-beli kiváló elmének a kivételével, aki "A történelem vége" címen írt könyvet, s aki szerint a demokrácia világméretű győzelme következik be. 1918-ban Robert Lansing külügyminiszter úgy gondolta, hogy a demokrácia győzelmével béke száll a világra, hiszen mindenki, minden ember ezt akarja. De Gaulle azonban állította, hogy senki "sem mehet szabadságra a történelemből", és lévén az Institut Catholique történelemprofesszorának fia, ő tudta jobban.

Albert Camus

A lázadó ember (részlet)

Ki a lázadó ember? Olyan ember, aki nemet mond. De jóllehet elutasít valamit, nem tagad: olyan ember, aki igent mond első mozdulatával. A szolga, akire parancsok záporoznak egy életen át, hirtelen úgy véli, elfogadhatatlan az új parancs. Mit tartalmaz ez a "nem"?

Azt jelenti például, hogy "túlontúl hosszú ideje tart ez már", "eddig igen, de mostantól fogva nem", "túl messzire ment", és azt is, hogy "van egy határ, amit senki nem léphet át". A "nem" tehát egy határ meglétét állítja. A határnak ugyanez a képzele támad a lázadóban, amikor úgy érzi, hogy a másik túloz, jogait kiterjeszti egy bizonyos határvonalon túlra, ahol már egy másik jog néz vele farkasszemet és korlátozza. A lázadás illetéknéppen egy tűrhetetlennek ítélt előrenyomulás kategorikus visszautasítására támaszkodik, a lázadónál pedig arra a zavaros bizonyosságra, hogy ügye jogos, pontosabban arra az érzésre, hogy "joga van hozzá...". A lázadás mindig azzal az érzéssel jár, hogy valamiképp és valahol igazunk van. A fellázadt szolga ebben mond egyszerre igent és nemet. Állítja azt, amit a határon túl gyanít, és amit meg akar óvni, egyszerre mind a határt is állítja. Konokul bizonygatja, hogy van benne valami, ami "megéri, hogy...", ami azt követeli, hogy tartsanak tőle. Jogféleséget szegez valamiképpen az őt elnyomó rend ellenébe, hogy ne nyomják el azon túl, amit már nem tud elviselni.

A lázadásban a betolakodással szemben érzett viszolygáson kívül megnyilvánul az ember teljes és spontán azonosulása lényé valamely részével. Az ember értékítéletet mutat fel, magától értetődően, és oly érdektelenül, hogy ezernyi veszély árán is kitart mellette. Eddig hallgatott, átadta magát a kétségbeesésnek, amelyben a sors, habár igazságtalan, még elfogadható. A hallgatás elhitheti, hogy nem ítélkezünk s nem kívánunk semmit, és bizonyos esetekben valóban nem kívánunk semmit. A kétségbeesés, akár az abszurd, ítélkezik, és mindent kíván általában, de semmit különösen. Ezt jól kifejezi a csend. De abban a pillanatban, amikor megszólal, még nemet mondva is valamit kíván és

ítélkezik az ember. A lázadó, etimológiai értelemben, hirtelen megfordul. Eddig békésen baktatott az úr ostorcsapásai alatt. Most szembefordul vele. Az ajánlatost szembeszegezi a nem ajánlatossal. Nem minden érték von maga után lázadást, de minden lázadó mozdulat hallgatólagosan valamilyen értékre hivatkozik. Valóban értékről van szó?

A lázadó mozdulatból, ha zavarosan is, öntudatra ébredés születik: váratlan, világos felismerés, hogy van valami az emberben, amivel, ha rövid időre is, de azonosulhat. Ezt az azonosulást eddig nem érezte igazán. A zendülés előtt a szolga már mindenért megszenvedett. Vérlázítóbb parancsokat is kapott annál, mint amelyik a visszautasítást kiváltja, mégsem tett semmit. Türelmes volt, mindent elfojtott a lelke mélyén, s mivel hallgatott, közvetlen érdekével törődött, nem volt jogai tudatában. Türelme fogytával, a türelmetlenséggel olyan mozgás kezdődik, mely arra is kiterjed, amit addig elfogadott. Ez a mozgás majdnem mindig visszafelé is tekint. Amikor a szolga visszautasítja feljebbvalója megalázó parancsát, a szolgálállapotot veti el.

A lázadó mozdulat az egyszerű elutasításnál messzebb juttatja. Túljut azon a határon, melyet ellenfele elé húzott, s most már azt követeli, hogy egyenlő félként kezeljék. Ami kezdetben az ember megtörhetetlen ellenállása volt, most az egész ember lesz, aki azonosul vele, teljes egészében ellenállássá változik. Lényének azt a felét, melynek tiszteletben tartását követelte, minden fölé helyezi, és mindennél, még az életénél is drágábbnak nyilvánítja. Ez lesz számára a legfőbb jó. A szolga, aki korábban megalkudott, váratlanul ("ha már így adódott...") a Mindenbe vagy a Semmibe veti magát. A lázadással megszületik a tudat.

Alekszandr Szolzsenyicin

Előadás a Nobel-díj átadása alkalmából (részlet)

Amióta létezik az ember, világnézetét - hacsak nem hipnózis eredménye -, motivációit és értékrendszerét, tetteit és szándékait személyes és kollektív élettapasztalata határozza meg. Ahogy az orosz közmondás állítja: inkább higgy a fél szemednek, mint a testvérednek. S valóban ez a legbiztosabb támpont környezetünk megértéséhez, és ahhoz, hogyan kell benne viselkednünk. Évszázadokon keresztül, míg világunk titokzatosan csendes és nyitott volt, amíg nem kötötte gúzsba egy egységes információrendszer s nem vált egyetlen görcsösen lüktető csomóvá, az embert tévedhetetlenül irányította saját zárt vidékének, faluközösségének, társadalmának, s végül nemzete földjének élettapasztalata. Akkor az egyes ember valóban a maga szemével láthatott és tapasztalhatott valamiféle egységes értékrendszert: mi átlagos és mi hihetetlen; mi kegyetlen, a gonosztett határát súroló; mi a becsület, és mi a csalás. S bár a különböző népek élete jelentősen eltért egymástól, társadalmi értékítéleteik rendszere messze nem esett egybe, mint ahogy értékrendszerük sem, ezek az eltérések csak az arra vetődő utazókat lepték meg, s legfeljebb az újságok adtak hírt róluk kuriózumként, de semmi veszélyt nem jelentettek az emberiségre, amely akkor nem volt még egységes.

Az utóbbi néhány évtizedben azonban az emberiség szinte észrevétlenül, egyik pillanatról a másikra egységessé, lecsupaszítottan és veszélyesen egységessé vált, egyes részeinek megrázkódtatásai és gyulladásai így azonnal áttérjednek a gyakran minimális immunitással sem rendelkező többire. Az emberiség egységes lett, de nem úgy, ahogy egykor szilárd közösséget jelentett a falu és a nemzet: nem felhalmozott élettapasztalata, s nem az alapján, amit a népi bölcsesség szerint saját "fél szemével" látott, még csak nem is érthető anyanyelve által, hanem a korlátokat nem ismerő nemzetközi rádióhálózat és sajtó által. Események özöne zúdul ránk, egy pillanat alatt a fél világ tudomást szerez ezek hullámveréséről, de a mérce, melynek alapján e számunkra ismeretlen világrészek törvényeinek megfelelően ítéltetők meg és minősíthetők ezek az események, sem az éterben, sem a sajtó hasábjain nem juthat el hozzánk. Ez a mérce túl hosszú idő alatt, egyéni módon formálódott és szilárdult meg az egyes országok életében és társadalmában ahhoz, hogy csak úgy röptében közvetíthető legyen. A különböző tájakon az események saját, gyakran szenvedésben fogant értékskálájukon mérik, s kérlelhetetlenül, magabiztosan csak e saját, s nem egy idegen skála alapján ítéltetnek.

Ha túl sok ilyen mérce nem is létezik a világon, de néhány legalábbis: a közeli vagy a távoli

események megítéléséé, az ősi társadalmaké vagy az újaké, a gazdagoké vagy a szegényeké. A skálák fokai kiáltó ellentéteket mutatnak, sokfélék, bántják a szemünket, s hogy ne fájjon, értelmetlennek és tévesnek minősítve elvetjük mások összes skáláit, s az egész világot öntelten saját "házi" mércénk szerint ítéljük meg. Ennek következtében nem azokat a dolgokat tartjuk megrendítőbbnek, fájdalmasabbnak és elviselhetetlenebbnek, amelyek valóban megrendítőbbek, fájdalmasabbak és elviselhetetlenebbek, hanem azt, amit közről tapasztalunk. Ezért a bennünket közvetlenül nem fenyegető, szemtől szemben nem tapasztalt jelenségek - a szenvedések, elfojtott kiáltások, tönkretett életek, vagy akár milliányi áldozat ismeretében is - általában véve elviselhetőnek és a megengedhetőség határain belülnek minősülnek.

Paul Johnson

Értelmiségiek (részlet)

Mintegy kétszáz éve annak, hogy a szellem világi képviselői kezdték felváltani a klérust az emberiség vezetőinek és útmutatóinak szerepében. Több egyéni esetet láttunk, olyanokét, akik tanácsot kívántak adni az embereknek. Szemügyre vettük, hogy erkölcsük és ítélőképességük alkalmassá tette-e őket erre a feladatra. Különös gonddal vizsgáltuk az igazsághoz való viszonyulásukat. Hogyan kerestek és értékelték bizonyítékokat, miképp reagáltak nemcsak az emberiségre általában, hanem elsősorban az emberekre; hogyan bántak barátaikkal, munkatársaikkal, szolgálóikkal, és mindennekfelett saját családjukkal. Érintettük azt is, hogy milyen társadalmi és politikai következményekkel jár, ha megfogadjuk tanácsaikat.

Milyen következtetéseket vonjunk le? Az olvasók majd eldöntik. Ám én úgy hiszem, manapság némi általános kétkedés észlelhető, amikor az értelmiségiek felállnak, hogy prédikáljanak nekünk; egyre erősödik a hajlam az átlagemberek körében, hogy elvitassák a tudósoknak, íróknak és filozófusoknak - legyenek egyébként bármilyen kiválóak is - azt a jogát, hogy megmondják nekünk, miként viselkedjünk és miként irányítsuk ügyeinket. Mintha az a meggyőződés kezdene terjedni, hogy a szellem emberei nem bölcsőbb tanácsadók és nem méltóbb példaképek az egykori ördögűzőknél vagy papoknál. Magam is osztozom e szkepticizmusban. Bármely tucat járókelő, akit vaktában szólítunk meg az utcán, legalább olyan okosan vélekedik erkölcsi és politikai kérdésekről, mint az értelmiség tipikus képviselői.

De továbbmegyek. Egyik legfőbb tanulsága tragikus századunknak - amelyben oly sok millió ártatlan életet áldoztak fel azzal az állítólagos szándékkal, hogy jobbá tegyék az emberiség sorsát -, hogy óvakodni kell az értelmiségtől. Nem csupán a hatalom eszközeitől kell tisztes távolban tartani őket, de akkor is gyanakvásra van szükség, amikor az egész emberiségre érvényes tanácsokkal akarnak szolgálni. Óvakodjunk az értelmiségi bizottságoktól, értekezletektől és szövetségektől. Ne bízunk tömött soraikból elhangzó nyilvános kijelentéseikben. Ne vegyük figyelembe politikai vezetőkről és fontos eseményekről formált véleményüket. Mert az értelmiségiek távolról sem individualisták, távolról sem nonkonformisták, inkább bizonyos szabályszerű magatartási mintákat követnek. Mint csoport gyakran ultrakonformisták azoknak köreiben, akiknek jóváhagyását igénylik és nagyra tartják. Ez az, ami tömegükben olyan veszedelmessé teszi őket, mert a szellemi rugalmatlanság olyan atmoszféráját teremti meg, amely már önmagában is irracionális és destruktív cselekvésre ösztönöz. Mindennekfelett pedig szüntelenül emlékeznünk kell arra, amiről az értelmiségiek szeretnek megfeledkezni: hogy az emberek fontosabbak, mint a koncepciók, hogy övék az elsőbbség. Minden önkényuralom közül az eszmék szívtelen zsarnoksága a legrosszabb.

Tarkovszkij

- Miért Szent Antalt választotta leendő filmje főhőséül?

- Fontosnak érzem, hogy ma azt a konfliktust elemezzem végig, amely az emberi értelmet mindig is foglalkoztatta: mi az, hogy szentség, és mi az, hogy bűn? Csakugyan olyan jó dolog szentnek lenni? Pravoszláv nézőpontból a közösségiség (oroszul: "szobornosztj" - nincs pontos magyar megfelelője - a ford. megj.) az Egyház fogalmának nagyon lényeges aspektusa. A pravoszlávok számára az Egyház olyan emberek közössége, lelki együttléte, akiket egyazon érzés, egyazon hit egyesít. És amikor a szent mindezt odahagyja, hogy a pusztába vonuljon - felmerül a kérdés: miért vonul ki innen? Azért, hogy megmentse a lelkét. De akkor mit csinál a többiekkel? Ez a kérdés, vagyis az életben való részvétel és a személyes menekvés viszonya nagyon erősen foglalkoztat...

- Az embernek az a benyomása, hogy Ön teljesen az Apokalipszis hatása alatt áll, és legszívesebben meggyorsítaná eljövételét...

- Az Apokalipszis nem egyszeri aktus. Már rég kezdetét vette, csupán arról beszélhetünk, hogy mikor ér véget. Egyszerűen csak elnézem, hová jutottunk... És mert az Apokalipszis a Vég Könyve, a szomorú gondolatok maguktól jönnek. Mint például Csernobil, ami ukránul "poliny", vagyis ürömfű, és a Bibliában is ezt olvassuk a Jelenések Könyvében: Zvezda poliny (Ürömfű Csillag)...

- Hogy értelmezi Ön Dosztojevszkij mondatát, hogy "A világot a szépség fogja megmenteni"?

- Természetesen nem szó szerint. Sokféleképpen értelmezték már ezt, és gyakran vulgárisan. Mikor Dosztojevszkij a szépségről beszélt, akkor ő ezen természetesen a spirituális, lelki-szellemi teljességet értette. Miskin herceg vagy Rogozsin, de semmiképp sem Nasztaszja Filippovna szépségéről volt szó, aki, mint tudjuk, meglehetősen vulgáris személy volt.

- Ön azt mondta, hogy az embernek a Teremtő hasonlatosságára magának is teremtnének kell lennie.

- Ez, ha akarja, fontos is, meg nem is. Számomra, mondjuk, ez olyan, mint a levegővétel.

- Lát-e különbséget a művész, a szerzetes és a szent között?

- Ezek tökéletesen más utak. A szent, a szerzetes lemond az alkotásról, mert nem vesz részt az életben. A szent és a szerzetes életének lényege: nem részt venni. Ez a keleti, a buddhista életfelfogást idézi. De a művész, szegény művész... az események sűrűjében él, ahonnan nehéz kimászni. Habár ismerjük annak a francia költőnek a példáját is, aki lemondott arról, hogy költő legyen - Rimbaud. Ilyenek azonban nem igen vannak.

A szerzetes iránt valamilyen sajnálatfélélet érzek, hiszen önmagából csak egy részletet él meg. Ami viszont a művészt illeti, rá az a jellemző, hogy mindenbe beleveti magát, téved, összepiszkolódik, és a lelkét viszi vásárra.

Azt azonban nem lehet mondani, hogy a szent és a költő olyanok, mint az angyal és az ördög. Az ember a legkülönbözőbb helyzetekbe kerül. A szent üdvözülni fog. A művész - talán nem. Ebben az értelemben nem marad más neki, csak az Isteni Kegyelembe vetett hit, amelyben talán részesülni fog. Hermann Hesse mondott egyszer valami olyasmit, hogy egész életében arra törekedett, hogy szent legyen, miközben valójában bűnös volt. És ezért már csak az Isteni Kegyelemre számíthat. Ez annyit jelent, hogy nem lehetek következetes. A szent és a művész között van ugyan párhuzam, de a problémák különbözőek... A leglényegesebb, hogy az ember helyesen éljen. Vagy meg kell próbálnia hasonlítani a Teremtőre, vagy a maga lelki üdvét kell keresnie. Vagy a saját lelkét kell megmentenie, vagy meg kell próbálnia az egész világ számára gazdagabb lelki-szellemi atmoszférát teremteni. Ki tudja, mennyi időnk maradt még? Míg élünk, arra kell gondolnunk, hogy talán már holnap vissza kell adnunk lelkünket Istennek. Meg kell mondanom, hogy olyan kérdést tett fel nekem, amelynek zseniális emberek sora egész életét szentelte. Erről szeretnénk majd szólni Szent Antalról készített filmemben, megértve és megmagyarázva ezt az ember számára elviselhetetlen problémát. Meghalni vagy nem meghalni - végső soron ez nem probléma, mindnyájan meghalunk - együtt vagy egymás után... Csak ez még nem jelenti azt, hogy mikor rájövünk erre, cinikusakká váljunk.

Filozófiatörténeti áttekintés

Rendszeralkotók: Arisztotelész, Aquinói Szt. Tamás, Descartes, Leibniz, Kant, Hegel

Kérdezők, problémalátók: Platón - Szt. Ágoston - Cusanus - Pascal - Kierkegaard

A keleti bölcsélet

India: buddhizmus, hindu filozófia

Kína: konfucianizmus, taoizmus, buddhizmus

A görög bölcsélet

ión-dór természetbölcsélet: Hérakleitosz, Démokritosz (az atom fogalma)

attikai bölcsélet:

szofisták (Protagorász, Gorgiász)

Szókratész (470-399)

Platón (427-348)

Arisztotelész (384-322): "Organon"

hellenizmus bölcselete: sztoicizmus, epikureizmus, szkepticizmus, újplatonizmus (Plotinosz)

A középkori bölcsélet:

Szent Ágoston (354-430)

patrisztika, skolasztika

Aquinói Szent Tamás (1224-1274): "Summa Theologica"

Duns Scotus

misztika (Eckhart mester)

Az újkor bölcselete:

1. Reneszánsz:

Nicolaus Cusanus, Giordano Bruno, J. Böhme,

Francis Bacon (1561-1626): Novum Organum 1620

Descartes (1596-1650): De methodo 1637 - Principia... 1644

Spinoza (1532-1677): Ethica

Hobbes (1588-1679): Elementa philosophiae

Locke (1632-1704)

Berkeley (1685-1753)

Leibniz (1646-1716)

Hume (1711-1776)

felvilágosodás (Rousseau)

2. Német idealizmus:

Kant (1724-1804): A tiszta ész kritikája 1781

A gyakorlati ész kritikája 1788

Az ítélerő kritikája 1790

Fichte (1762-1814)

Schelling (1775-1854)

Hegel (1770-1851): Logika, Filozófiatörténet, Esztétika, Jogfilozófia, Vallásfilozófia, Ontológia.

Összes művei: 18 kötet (1832-1845)

Schopenhauer (1788-1860)

Herbart (1776-1841)

3. Egyéb idealista irányzatok:

Kierkegaard (1813-1855)

Emerson (1803-1882)

Bergyajev (1874-1948)

A legújabb kor bölcselete:

materializmus: Marx, Engels, Feuerbach, Plehanov, Lenin, Garaudy

pozitivizmus: Comte, Stuart Mill, Spencer, Russel, Wittgenstein

pragmatizmus: W. James, J. Dewey

újabb idealizmus: Dilthey, Spranger, Croce

"élet-filozófusok": Nietzsche (1844-1900)

Bergson (1859-1941)

Blondel (1861-1941)

Spengler (1880-1936)

Klages (1872-1956)

egzisztencializmus: Heidegger (1889-1976): Sein und Zeit 1927

Jaspers, J. P. Sartre, G. Marcel

fenomenológia: Husserl (1859-1938)

teleológia: N. Hartmann (1882-1950)

teológia: Rahner (1904-1984)

Filozófiai fogalmak

Immanens	(lat) benne rejlő, belsőleg hozzá tartozó, benne maradó
Transzcendens	(lat) átlépő, túlhaladó
Transzcendencia	a benne nem rejlés ténye, pl. egy dolog benne nem rejlése a tudatban; mint dolog nincs a tudatban, hanem csak mint képzet (mint gondolati-eszmei valóság); magasabb rendű, felsőbbrendű
Panteizmus	Istent a természettel azonosító filozófiai irányzat, amely szerint vagy minden Istenben van, vagy Isten van mindenben; Isten immanenciája a világban: csak a világban van az Isten, s nem világot felülmúló transzcendencia
Szofista	(gör) a "bölcsség tanítója", helyesebben "bölcsekedő"; a Kr. e. V. sz.-ban működő athéni görög filozófusok, akik pénzért tanították a filozófiát, elsősorban szónoklástant, a "meggyőzés művészetét"; legnagyobb ellenfelük Szókratész
Maxima	(lat) a "propozíció" vagy "regula" szavakkal kiegészítendő, jelentése: életelv, életszabály, legfőbb logikai v. erkölcsi alapszabály
Posztulátum	(lat) követelmény, kíváncsi. Nem elméleti dogma, hanem gyakorlati előfeltevés, mint pl. a halhatatlanság, a szabadság, az Isten léte (Kant). Kantnál az "a priori" gyakorlati törvénytől elválaszthatatlan elméleti tétel, ha az nem nyilvánvaló ellentmondás
A priori / a posteriori	(Kant szerint) nem a tapasztalásból, illetve a tapasztalásból (empirikus) eredő ismeret
Tézis	(gör) állítás, tétel
Antitézis	szembeállítás, ellentétel
Szintézis	összefoglalás, összekapcsolás, egységbe foglalás; Hegelnél: tézis és antitézis magasabb egységben való feloldása
Dialektikus	ellentétes, szemben álló, szembeszálló
Negáció	(lat) tagadás
Ideológia	(idea + logosz = eszme és tan) a történelmi materializmus a szellemieket a gazdasági viszonyok tükrképének tartja (jog, tudomány, filozófia, vallás): a társadalmi osztály saját öntudata
Világnézet	az ember valamennyi tapasztalata a világról, a jelenségek így létrejövő "teljes" világképe
Logosz	(gör) szó, beszéd, tan
Metafizika	a létező léteire vonatkozó tudomány: a.) általános léttan (ontológia) b.) speciális léttan: • a világról (kozmológia) • a lélekről (antropológia) • az Istenről (teológia)
Fogalom	a dolgoknak és jelenségeknek legfőbb ismertetőjegyeiből kialakított gondolati forma
Kozmikus	a világegyetemmel, a mindenséggel kapcsolatos
Egzisztencia	valaminek a valósága, létezése - ellentétben egy dolog lényegével vagy minőségével
Egzisztenciabölcselet	az ember sajátos létmódját vizsgálja; az ember az "itt-lét" vagyis egzisztencia, vele ellentétben a dolgok csak "előfordulnak", csak "adódnak"; kizárólag az ember "egzisztál", azaz létezik
Praxis	(gör) gyakorlat, tevékenység, cselekvés
Theória	(gör) nézés, szemlélet
Kontempláció	eszmélés, elmélkedés

Spekuláció	eszmélés, elmélkedés (szinonimák)
Lényeg	az, <i>ami</i> van; latinul <i>essentia</i> : a létező változatlan tulajdonságainak foglalatja, a létező minősége
Abszolút	(lat) "eloldott", független, föltétlen, önmagának teljesen elegendő
Relatív	(lat) viszonylagos, feltételes, függő
Empirizmus	(gör) az érzéki tapasztalatot ismereteink kizárólagos forrásának tekintő tan; ellentéte a racionalizmus
Irracionalizmus	szerinte a valóság nem ismerhető meg az ész által, hanem az érzelmekben és élményekben fedezhető fel
Nominalizmus	(lat. <i>nomen</i>) a skolasztikus filozófiában az a felfogás, amely szerint az általános fogalmak pusztán nevek, a valóságban nem léteznek, nem reálisak
Szenzualizmus	(lat) ismeretelmélet, mely szerint a megismerés egyedüli forrása az érzet, az érzékelés
Identitás	(lat) azonosság, egyenlőség
Axióma	(gör) követelmény, sarkigazság, alaptétel
Dedukció	(lat) levezetés; következtetés az általánosból, az elvből, az alaptételből, az axiómából az egyesre, az egészről a részre
Indukció	(lat) bevezetés; következtetés egyes esetekből az általánosra
Evidencia	nyilvánvalóság; evidens: nyilvánvaló, magától értetődő
Hipotézis	(gör) alap, feltételezés; tudományos feltételezés csak részben igazolt tételek alapján
Analógia	(gör) megfeleltetés, azonos viszony
Szubsztancia	(lat) az önálló magában való és magának való létező, a tulajdonságok hordozója; valami <i>egész</i> és <i>egy</i> , ami önmagával <i>azonos</i> marad a rajta végbemenő változások ellenére
Pragmatizmus	(gör) tett, cselekvés. E filozófiai irányzat szerint az igazság kritériuma nem az eszmének a voltaképpen úgysem megismerhető valósággal való egyezése, hanem a cselekedetek gyakorlati hasznossága, praktikus értéke
Módszer	valamilyen útnak a követése; a tudományos kutatás tervszerűen kidolgozott útja
Entelechia	(gör) azt jelenti, ami magában bírja a célját. Arisztotelész szerint minden természeti jelenség magában hordja fejlődésének kezdettől adott belső célját s e cél elérésére, önmaga kibontakoztatására szolgáló erőt.
Teleológia	(gör <i>cél</i> + <i>tan</i>) a célról mint alapról szóló tanítás, mely szerint a természetben minden egy bizonyos előre megszabott cél megvalósítására jött létre és minden jelenség ennek kiteljesedését szolgálja
Enciklopédia	(gör "kört átfogó műveltség") a tudomány egészét, minden fontos ismeretét összefoglaló és áttekinthető rendszerben tárgyaló tudás vagy mű
Pozitivizmus	felfogása szerint a tudomány a dolgoknak és jelenségeknek a leírását és rendszerezését, s nem pedig magyarázatát hivatott adni; elveti a metafizikát, mivel érzékeink úgysem képesek a belső összefüggések és törvényszerűségek megismerésére; hívei a természettudomány, a szociológia és pszichológia képviselői

"Talán mindenütt voltam. Bálban
És temetésen. Erdőben és vízparton.
Bűnben és erényben. Sokat utaztam.
Most elfáradtam..."
Krúdy

"Bár zord a harc, megéri a világ,
Ha az ember az marad, ami volt:
Nemes, küzdő, szabadlelkű diák."
Ady

"Légy egy fűszálon a pici él
S nagyobb leszel a világ tengelyénél."
J.A.

JAG IV.C 1968
2008. május 24.

Ady Endre (1877-1919)

Senki se megy arra, amerre akar s boldog az, aki karácsony havában, végtelen hómezőben, négy fekete ménnel a szánja rúdjánál, eltéved az esti, téli ködben. Megáll, tudja, hogy eltévedt s tudja, hogy úgyse járt sohasem biztos úton, hideg van, lovai melegénél próbál még melegedni egy utolsót és megfagy. Régi vízióm volt ez, egy újféle Böcklin-kép lenne belőle, ha meg tudnám csinálni s a címe talán ez: "Most már látom az utat." Benyargalunk fekete paripákkal a fehér, úttalan életbe, mert fehér az élet és úttalan, és az utat csak akkor látjuk feketedni, mikor utolsót buzog az agyunk.

És hiszem, hogy minden halottnak fagyott szemeire rajzolódik (régi babona ez), akihez s ahova nem érkeztetett el s igazi élete, melyet senki sem élhet s ő sem élhetett. Menjetek tehát embertársaim, felebarátaim, testvéreim, repüljétek megeresztett gyeplőkkel bámerre, mert úgyis mindig máshova mentek, de néha álljatok meg. Álljatok meg, ahol meg lehet állni, ahol az istenrokonság kitör belőletek s várjátok be egyetlen méltó ellenfeleteket, önszemélyeteket, aki a Véletlen követe vagy talán maga a Véletlen. Szeressétek azokat a meleg szállásokat, melyeket a Sátán leshelyeinek vall az emberi, szomorú butaság, gyávaság vagy hipokritaság. Ezek, mert ezek szent helyek a nagy hómezőn, az eltévedés országában, mely Létezésnek is nevezetik s ezek, mert ezek által példázódik a Létezés, melyet az Élettel gyermekesség volna összetéveszteni.

Szeretni kell a Hazárdot, a Véletlent, a Vagy-vagyot, mert ha van világszellem, mi csak ez alakatlan, szent alakjában tapinthatjuk és foghatjuk fel. Éreznünk kell, hogy elszabadult koldusok vagyunk, istenfaj lerongyoltjai, talán egy játékvészesség áldozatai, akiknek játszaniuk kell. És aki játszik, nem egy bankkal s nem egy másik gazdag vagy szegény Lázárral játszik, de azzal az Úrral, akinek kebelébe a Biblia Lázárja költözött.

Lázár-magam mindig imádkozó kedvvel vágatok a fényes Paris-Lyon-Méditerrané legfényesebb és leggyorsabb vonatján le-le Délre. Zsebemben Habert főtitkár úr, egy igen nagy úr, kegyelméből az első osztályú, ingyért kapott tour-retour jegyem s bensőmben az isteni fatalizmus. Poggyászomhoz számíthatnám a neuraszténiámat is, de ez voltaképpen se nem súly, se nem ruha, csak az igazi élés térdszalagrendje. Kevés arany, még kevesebb bankó, egy-két bolond játéktér, sok szomorúság és keserű, rossz vágyak. Így szoktam menni a helyre, melyet régi, görög szemek fedeztek fel a mi számunkra, s mely rómaiul Portus Herculis Monoecinak hivatik. Monakóba tehát, Montekarlóba, Károly fejedelem híres hegyére, melyen ékeskedik az a nevezetes palota. Édeskés, de belül Minotaurusz, cukrászagy-építhette, de Sátán-gondolhatta ház, mely a Hazárdnak Szent Péter-temploma. Így szoktam leérni a Riviérára, melynek ma már automobil-bűzös útjait, sajnos, jobban kezdem ismerni az érmindszenti dűlőutaknál. Mert Érmindszenten csupán életre hoztak s rám bízák, hogy megszülessék és én vendégfogadó után néztem, ahol megszületni s gondolkozni lehet. Montekarló nekem az az életvendégfogadó a hajrás bizonytalanságban, honnan már megsejtem a célhoz érést, az utat, az utat, mely rögtön megtetszik előttünk, ha már nem hajthatunk re. És aki szerelmes és gyógyíthatatlan, jöjjön ide a kedvesével és aki már nem fél a Haláltól, jöjjön ide szépen, elszántan, isten-módon, az is.

Babits Mihály (1883-1941)

Múltak öre lenni s ellenállni a rohanó világ áramlatainak nem könnyű feladat, és semmi esetre sem tartozik a népszerű célok közé. Őseink veszedelmesnek és dicstelennek érezték a tespedést, s bizonyos igazuk volt. Az ellenállás azonban nem tespedés, s van mozdulatlanság, amely biztosabb jele az erőnek, mint a mozgás. A pehely eléggé mozgékony és gyorsan száll minden szélben, de ez csak gyengeségét mutatja. Az ellenállás maga a lét, s az inercia súly és hatalom. Kis nemzetek számára hovatovább az egyetlen. A cselekvést mindinkább a nagy népek monopolizálják; övék a "zúgó ár", melyről Arany beszél, s amely "rombol és termékenyít". A kis nép az,

*amely épp e
Rombolásnak útban áll.*

Feladata tehát őrizni a múltat, a magáét és magában a világot. Ez a múlt jelenti az eszményeket, amelyeket egy nagyon is dinamikus újkor felszabadult cselekvésvágya talán már semmibe vesz; jelenti a jog állandóságát, az erkölcs szentségét, az igazság érvényességét, s egyúttal a magunk életét is. Népi mondásunk szerint "az a legény, aki megállja a helyét". Soha nem volt ez igazabb, mint napjainkban. Oly időket élünk, amikor a mozdulatlan őrszem nagyobb hős, mint a rohamvezér.

A magyar ma hivatást teljesít avval is, ha ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához. Körülöttünk az újítások jelszavai zúgnak, s cselekedni valóban muszáj, amíg élünk, változtatásokra folyton szükség van. De számunkra ez csak muszáj és eszköz, nem pedig öröm és cél. S jaj a magyarnak, ha egyszer egészen elveszíti öröklött nemzeti inerciáját, ezt a pompás és bölcs lomhaságot, mely ezer éven át megtartotta; ha átalakul, s játékvá züllik a megingott élet zavaros erőinek. Legnagyobb szolgálatot akkor teszi a világnak, ha megőrzi nemzeti sajátosságait, s megmarad annak, ami. Nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a túlekedő fajok között, se nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők félelmes csataterén. Csak nem akarunk ilyenné válni? Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak, keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkbaszállásra.

Bartók Béla (1881-1945)

Bach Sebastian, ugyebár, azelőtte lefolyt száz és egynéhány év zenéjének nagy összefoglalója. Zenéjének anyaga: a motívumok, témák, nagyjából korának, jobban mondva: elődei korának közismert formulái. Se szeri, se száma a Bach zenéjében található olyan formuláknak, melyek Frescobaldinál és egy csomó más, Bach előtti komponistánál éppúgy fellelhetők, mint Bachnál. Baj ez, plágium ez? Egyáltalán nem!

Hiszen minden művészetnek joga van ahhoz, hogy más, előző művészetben gyökerezék, sőt, nemcsak joga van, hanem kell is gyökereznie. Miért ne volna akkor jogunk a népi művészetet is ilyen gyökértartó szerephez juttatni?

Az a felfogás, amely akkora fontosságot tulajdonít a téma kitalálásának, tulajdonképpen a XIX. században kapott lábra. Speciális romantikus felfogás, amely szerint mindenben az egyénit kell hajszolni.

Azt hiszem, mindezekből kiviláglik: nem jele az sem "kiszikkadásnak", sem "tehetetlenségnek", ha a zeneszerző művészetének gyökereit például Brahms és Schumann helyett ország népi zenéjének talajába ereszti.

Van egy ezzel teljesen ellentétes felfogás: sokan azt hiszik, semmi egyéb sem kell valamilyen nemzeti zeneművészet kivirágzásához, mint a népi zenével való foglalkozás, a népi zene formuláinak beplántálása nyugati zenei formulákba.

Ez utóbbi felfogásnak ugyanaz a gyöngéje, mint az előbbinek.

Hangoztatói szintén a tematika fontosságát helyezik előtérbe; a megformálás - *a tulajdonképpeni alkotás* - fontosságára nem is gondolnak. Márpedig *a megformálás az igazi tehetség erőpróbája*.

Ezért mondhatjuk: *a népi zenének csak akkor van művészi jelentősége, ha nagy formáló tehetség kezén tud a magasabb műzenébe áthatolni és arra hatni*.

Tehetségtelenek kezében sem a népi zene, sem semmiféle más zenei matéria nem tehet szert jelentőségre. Vagyis: a tehetségtelenségen nem segít sem a népzene, sem egyébre történő támaszkodás. Az eredmény így is, úgy is: semmi.

A népi zenének főleg olyan országban van mással nem pótolható óriási jelentősége és szerepe, ahol alig van egyéb zenei hagyomány, és ami kevés van is, az egyáltalán nem számottevő. Ilyen országok Kelet- és Dél-Európa legtöbb országa, tehát Magyarország is. Befelezésül hadd idézzem azt, amit Kodály a népzene ezzel kapcsolatos szerepéről mond:

"Olyan kevés írott emlékünk van a régi magyar zenéről, hogy magyar zenetörténeti koncepció

nem lehet el a népzene nélkül. Mint a népnyelv sokban azonos a régi nyelvvel, úgy a népzene kénytelen pótolni a hiányzó történeti emlékeket. Művészi szempontból többet jelent nekünk, mint azoknak a népeknek, amelyek már századok előtt alkottak önálló zenestílust. Ott a népzene felszívódott a műzenébe, s egy német zenész Bachban, Beethovenben megtalálja azt is, amit mi még csak falvainkban kereshetünk: egy nemzeti tradíció organikus életét."

Benedek István (1915-1997)

A humanizmusra nézvést egyetértek Márai Sándorral abban, hogy ez volt Európa nagy ajándéka a világnak. (Talán az ókori görögöknek köszönhetően.) Nem tagadása vagy lebecsülése ez a többi kontinens kultúráinak, amelyeknek metafizikája, művészete, tudománya, civilizációja minden elismerést kivívhat, sőt ezekben akár fölülmúlhatja Európát, egyedül az individuum tiszteletében nem. A humanizmus: az oszthatatlan egyén értéke és mértéke, a felelős magatartás, a rendszertől független belső rend. Márai szavával az egyén a fejlődés értelme. Ezt lehet akarni, becsülni, szeretni, ahogyan az európai reneszánsz tette, de lehet a közösséget tekinteni a fejlődés értelmének, ahogyan az egyiptomi, kínai és más nagy civilizációk tették.

Marx és a proletárdiktatúra számára a fejlődés értelme a közösség. Nem jutna eszembe hibáztatni ezt a szocialista szemléletet, csak épp a humanizmustól idegennek tapasztaltam az alatt a negyven év alatt, amíg benne kényszerültünk élni. Mert a humanizmus értelme a megszabadulás, nem a közösségtől, hanem a Rendszer - bármiféle rendszer - igájától. A humanista többnyire magányos, bár lehet közösségi ember is, de tömegember semmi esetre sem.

A humanista ellentéte a proli. A lelki proli. Lehet úri ember, tanult ember, gazdag ember, akár nagytőkés és ipari vállalkozó is, ha a lelkében proli. Ha olyan akar lenni, mint mindenki. Magatartás ez is, választott életforma, az üresség öröme. Semmi köze a szocializmus harcos proletárjaihoz, akik akarnak valamit. A proli nem akar semmit, csak gyűlöli az érdemet, az értéket, az egyént. Gustave Le Bon és Ortega y Gasset könyveiből lépett ki, és most éppen elfoglalja a világot.

"Nincs silányabb, megalázóbb ellenfél, mint a proli" - ezt megint Márai mondja. A hazaiakra értette, akiket pedig alig ismert. Bár Olaszországban, ahol ezt írta, vagy Amerikában, ahol még vagy negyven évet élt, tapasztalhatta, hogy elprolisodik az egész világ.

Az az életforma, amelybe Kassán beleszületett 1900-ban, nincs többé. Az sincs, amelyikbe én beleszülettem tizenöt évvel később. Sok bajunk volt, de humanisták között élhettünk, humanista módra.

Megértem, hogy az állampolgárok proli-többsége visszakívánta és élvezte a proli-uralmat, és fűtül a humanista kisebbségre, amely szenved tőle.

Így is lehet élni, de nem biztos, hogy érdemes.

*

Üzenem a jövő század magyar ifjúságának, hogy gondosan ügyeljen az emberi méltóságra. Ne vezesse tévútra az, hogy az emberi méltóság világszerte hanyatlóban van, nálunk is. Bújjon ki a farmernadrágból, vesse le mutatványos gönceit, öltözködjék úriember módjára. Tanuljon meg újra magyarul beszélni, szokjon le arról az éneklésről és hóbörgésről, amire a rádió és a tv jóvoltából rászokott. A magyar beszéd alapszabálya, hogy a hangsúly a szó első tagján és a mondat első szaván van. Szokjon le az ütemes tapsról és a diszkó-ordításról. Szokjon le a fölöslegesen használt idegen szavakról és a trágár beszédéről.

Üzenem a jövő magyarjainak, hogy figyeljenek gondosan a történelmünkre. Tegyük alaposan latra, mit higgyenek el. A magyar történelemnek vannak dicső fejezetei és ármányos fejezetei, ne tévesszék össze a kettőt, ne ítéljenek elhamarkodottan a múltunk fölött. Mestereiket okosan válasszák meg, rostálják ki a tudatos vagy öntudatlan ámitókat. Történelmünket nem azért kell ismerni, hogy büszkék legyünk, hanem azért, hogy öntudatosak legyünk. A történelem nem csupán csaták, forradalmak és vereségek fölemlgetése, hanem minden alkotásunk ismerete. Művészek, tudósok, írók és költők a történelem legfőbb szereplői. Közös alkotásuk a mű: az országunk. Üzenem minden magyarnak, határainkon belül és kívül, hogy ez a mű a dolguk, az otthonuk, az értelmük. Tenni érte

valamit, bár egy téglát a helyére, ez a feladat. Minden más csak magánügy.

Fordítsanak gondot a műveltségre. Szegény és kirabolt ország a miénk, egyetlen vagyona a műveltség, őrizni és gyarapítani kell.

Üzenem híveimnek és ellenségeimnek, hogy Magyarországnak - minden látszat ellenére - van jövője. Letétben annak az ifjúságnak a kezében és szívében, amelyik fölismeri, hogy mélység felé zuhanunk, és megállítja a zuhanásunkat.

Ez az ifjúság már megszületett. Harmatos lelke még gyanútlan, de amint felserdül, egészségesen gyanakvóvá válik, nem hagyja magát félrevezetni, megálljt kiált, kezébe veszi önmaga és hazája sorsát.

Ebben hiszek.

Bibó István (1911-1979)

Egész gondolatmenetünk során, noha gyakran érintettük a legáltalánosabb politikai igazságokat, konkrét vizsgálódásainkat tudatosan leszűkítettük Közép- és Kelet-Európa problémáira. Mégis úgy látjuk, hogy a világ konszolidálásának a centrális és legfontosabb kérdésével foglalkoztunk. Ez elsőre furcsának hathat, mert hiszen ahhoz vagyunk szoktatva, hogy hamis világméreteken gondolkozunk, és azt képzeljük, hogy a Közel-Kelet, a Távol-Kelet és a Nyugati Félteke nagy vitás kérdései mellett a területileg nem is olyan nagyon kiterjedt Közép- és Kelet-Európa csak egy problémakomplexum a sok közül. Valójában ez a legsúlyosabb tévedés, amit elkövethetünk. Közép- és Kelet-Európa kérdései abban a csekélységben különböznek a Közel-Kelet, Távol-Kelet és a Nyugati Félteke összes kis és nagy kérdéseitől, hogy egyetlenegy nemzedék életében immár két világháborút robbantottak ki, és a harmadik világháború, ha kitör, amitől az Isten őrizzen, aligha fog kitörni Irán, Mandzsúria, a Dardanellák vagy Spanyolország kérdéseiben, hanem csakis abból, amiből az első kettő már kitört: Németországnak és a tőle keletre lévő kis nemzeteknek az anarchiájából.

Nincs nevetségesebb és eredménytelenebb erőfeszítés, mint a támadó szellemet önmagában kiirtani, és közben az anarchiát, a bizonytalanságot és elégedetlenséget növelni. Ebből a területből úgyis kinőhet világháború, hogy a támadás nem erről a területről, hanem ezért a területért indul meg. Közép- és Kelet-Európa, pontosabban Németország és a tőle keletre eső kis nemzetek területe, bármennyire is nem olyan nagy terület önmagában, a világ békéjének a legnagyobb veszedelme marad mindaddig, amíg a legnagyobb anarchiának, a legnagyobb bizonytalanságnak és a legnagyobb elégedetlenségnek a területe marad.

Csontváry Kosztka Tivadar (1853-1919)

Minden attól függ, mily mértékben van az emberiség alkotó erővel megáldva ebben a modern kultúrának címzett világban. Az ember művelődik önnön magától, ha világtapasztalásra indul. Kifejleszteni önmagunkban kultúrát csak olyan az esetben lehet, ha ez felsőbb helyről megadatott neki. A verebet hiába küldjük a fülömüle-mesterhez, ő megmarad szemetesnek. De a magányos verebet hiába figyelmeztetjük, hogy a zöld ligetben a fülömüle hangversenyez, arra ő nem kíváncsi, mert Isten adta képességgel saját örömére a magányos sziklákon ő is hangversenyez. Nem szükséges, hogy minden veréb daloljon, vagy minden leány kornyikáljon, de kell, hogy az embernek megadassék a képesség a szép felismerésére, a gyönyörűsége. Ezt elérheti, ha tisztán vannak tartva az érzései, ha szerényebben, kevesebb munkával megél s ráér a pihenésre s a pihenésben a bölcsesetre, az isteni természet ismeretére.

Ebben a kialakulásban él a mai ember, keresi az igazat, a szépet s önmagát. Így élnek a fajok, országok és világrészek, vagy talán az egész világ egy gondolattal, vagy érzéssel van teli. Keresi önmagát és az Istenbe vetett bizalmát. Az Isten megközelítésére feltétlenül szükséges, hogy az embernek tiszta legyen az érzése, befolyástalan a gondolatmenete. E befolyás alól való mentesítés, mely anyagi - az önbizalom, mely az adott képességből származott alkotóerőben nyilvánul meg. A

befolyástalan elme épp úgy, mint az isteni lángész, a teremtő erőben keresi és találja meg életének a halhatatlanságát. Az isteni zseni teremtőerővel hozza létre az anyagot, az emberi zseni ebbe az anyagba pedig belelehel a valóságot.

Egy alkotást meg kell becsülni, éppúgy, mint minden virágot, minden közetet, minden állatot, sajátosságai fajtulajdonsága szerint kell szemlélni. Más a rendeltetése a márványnak, más az opálnak, rubintnak és az eperfának, más az ibolyának, gyöngyvirágnak és a rózsának, más a barack-, a tölgy- és a cédrusfának. Más a hangyának, más a méhnek, más a hernyónak, mint a pillének. Más a verébnek, mint a fülemülének, más a cinkének, harkálynak, mint a kacsának vagy a libának. Más rendeltetése van a szalonkának, a fűrnek, a fogolynak, a házi tyúknak, a fécának. Más rendeltetésben él az elefánt, látjuk mellette a tigrist és az oroszlánt. Más rendeltetésben él az eszkimó, mint az egyenlítő alatt lakó, más a magyar, mint az angol, a francia és a német, más az orosz, a lengyel, a cseh, a szerb, a román, mint a görög, az örmény. Mindezeknek elkülönülve fajtulajdonságban kell fejlődni.

Csoóri Sándor (1930)

"Az Európa szó szüleink számára az emberiség keresztneve volt" - mondja egyik lengyel kortársunk, Kazimiers Brandys. Az, hogy a "szüleink számára" és az, hogy "volt" - többszörösen is múlt időt jelez. Sőt azt a távolságot is, melyet azóta már a gúny és a káröröm benyargalt. Gúny és káröröm? Kinek a káröröme? Az iskoláit szépen bevégező diáké? Vagy a bukotté, ki jóleső csontpogtatással nyugtázza, ha az iskolatetőt egy jól megtermett forgószél elviszi a feje fölé, s hinni már csak abban hisz, hogy vizsgálnia se kell többé, mert nem lesz hol?

Mindegy, ne bolygassuk. Úgyis, ha bűnösök vagyunk valamiben, a hasonlítgatások örökletes bűnében mindenképp a mienk a főkolomp. A kérdés helyett: hogy kik vagyunk, s milyenek vagyunk, sokkal inkább az foglalkoztatott bennünket: hasonlítunk-e? Már a lábunk nagyujja is elszibbadt a folytonos ágaskodásban: olyanok akartunk lenni, mint a franciák, az angolok, mint a nyugatiak. Mert Nyugat azért mégiscsak Nyugat - mondogattuk leplezetlen irigységgel. Húsz-egynéhány éves koromban volt egy szerelmem, aki azzal akart lenyűgözni, hogy utolsó lovagja - az én elődöm - már járt Párizsban! El lehet gondolni, hogy könnyekig meghatódtam.

A dicsfényt, az értékeket, az európaiságot, a világosság előkelőségét persze én is láttam, mert látnom kellett. De második eszmélésemről - ötvenöt-ötvenhettől kezdve - egyre feszítőbben éreztem valami méltánytalanságot is. Sorban ismertem meg a századforduló íróit: Rilket, Georgét, Jammes-ot, Swinburne-t, aztán a nagy frontáttörés rohamcsapatait: a moderneket. Mindenki vibrált, villódzott, hódított. De Adyról egyetlen visszapattanó hang se ért el hozzám. Mintha nem is élt volna. És olvastam Sartre mellbevágó mondatait: hogyan lehetséges, hogy épp a munkásosztálynak nincsenek olyan írói, költői, mint amilyenek a polgárságnak? Verhaeren? Majakovszkij? Nem! Sartre olyan költő után sóvárgott, aki teljesen át tudta volna magát adni a személyiség és a világ, az ösztön és a tudat, a történelmi lét és jelenlét bonyolult függvényrendszereinek, s amit ki tudott volna ebből fejteni, egyszerre lett volna új, pontos, megragadható világkép s a világkép megfoghatatlan sugallata is. Sartre-nak fogalma sem volt, hogy ez a költő ezerkilencszázöt április 11-én megszületett, s ezerkilencszázharminchétben öngyilkos lett Szárszón, a vonat alatt. Neve: József Attila. Nem tudta, honnan is tudhatta volna. Értem, és mégsem értem. Elfogadom, és nem fogadom el.

Igen és nem. Újra és egyszerre mind a kettő. Zümmög a felvevőgép. Ott Kósával, Sárával együtt az olasz tévések faggató lámpái előtt: mit dolgozunk, s hogyan? Épp a Dózsa-film forgatását készítettük elő. Dózsa? Ki az? Történelmi személy? Régi vagy új? Parasztkirály! Igen? És megégették? És fölfalatták a társaival?... Az olaszok röstelkednek, hogy semmit se hallottak róla. Csönd. Megint egy kalapácsütés a kisagyra. Rágyújtunk hosszú, amerikai cigarettákra, és mosolygunk: hát igen! Jeanne d'Arcot minden iskolás gyerek ismeri - mondja a rendező -, pedig ha meggondolom, Dózsa elképzeléseihez képest ő csak egy lenyűgöző kis hisztérika volt...

Nevetünk. Mért ne nevetnénk? Elvégre egy jó mondás mindig megérdemel ennyit. Közben azonban azt is tudjuk, hogy a nevetés mögött ott van befalazva az igazság. Hiszen ennek a tájnak, ennek a kelet-európai térségnek nemcsak az irodalma, a művészete maradt századok óta rejtve, hanem a történelme is. Pedig a történelem mindenkor egyetemes. (...)

Az első és második világháború is apokaliptikus példája annak, hogy mi minden szörnyűség

elfért az európai humanizmus galambháza mellett. A híres racionalizmusnak nem féltestvére, hanem, mint kiderült, ikertestvére a hírhedt racionalizmus. A világosság, az ész, az értelem ugyanúgy eszköze az erőszaknak is, mint az igazságkeresésnek. Ugyanúgy, mint a józanságnak. Az érdek, a haszon, a fejlődés ropogó vitorláit fölhúzó Európa pirulás nélkül ugyanazt a logikát használta eszközül, mint a gondolkodói, mint a moralistái. S az Európában kifejlődő tudomány vajon nem az európai logikát követi-e, amikor számos lángelméjét egyrészt azért hajóztatja át Amerikába, mert ott jobb föltételeket ígérnek neki, másrészt mert ott még gátlástalanabban hátat fordíthat az erkölcs és a kultúra szemöldökráncolásának?

És mi másnak a csúcsa a jelenlegi civilizáció is, ha nem a fékevesztett európai racionalizmusnak? A világossággal így néz farkasszemet szülöttje - a kétségbeesés. A fejlődés mámore után így jön el a másnaposság érzése... Ne felejtsük el: volt a századnak egy bartóki pillanata. A "Cantata profana"-ban valami olyasmi valósult meg, ami hasonlatos az Édenből történt kiűzetés mítoszával: utunk többé nincs visszafelé, de a sóvárgás, a civilizációból való kitörés vágya semmivel sem erőteljesebb bennünk, mint az előbbi állapot kényszere. Mert ha az apai házba már nem is mehetünk vissza, de szarvasfiakká változva is remegő inakkal és orrcimpákkal kell állnunk a rengetegben, és hallgatnunk a hazahívó szót. Emlékeztünk: a lehetetlenség, de erőt is csak ebből meríthetünk.

Fülep Lajos (1885-1970)

Második háborúnknak ugyanaz a gondja, mint az elsőé volt. Ezernyi problémánk mélyén ott sajog, ha sokszor ki se is mondottan, a nagy kérdés: *mi lesz a magyarsággal?* Napról napra fogyasztja önmagát - meddig mehet ez még önnön létének, fönmaradásának veszélyeztetése nélkül? Nem kell-e így előbb-utóbb még a háborúnál is nagyobb veszedelemnek ránk szakadnia? S ez a veszedelem nem küldött-e máris elegendő jelet előre a nemzet testén-lelkén, eleget ahhoz, hogy föleszméljünk, sőt fölriadjunk? S engedhetjük-e odáig fajulni állapotunkat, ahol már nincs más alternatíva a számunkra, mint a Tisza-féle: győzünk, vagy végünk van – sőt, ahol már végképp megfogyatkozva és meggyengülve győznünk semmiképp se lehet? Nem okulunk a háborún se, hogy a tizenkettedik óra előtt kell mentenünk, ami még menthető?

Mert értsük meg végre: ahogy a háborúban egy nemzetnek se volt annyi vesztenivalója, mint nekünk, úgy most sincs. A romlás és pusztulás más országokban is folytatódott a háború után, *de seholt se fenyeget olyan veszedelemmel, mint nálunk*. Másutt is vannak bajok és nehézségek, küszködnek velük, több-kevesebb sikerrel, de van idejük kiharcolni sorsuk jobbra fordulását. Csak mi közeledünk napról napra a katasztrofális alternatívához, mely a háború végén már fölmerült egyszer, s amelyet, ha még egyszer kivárunk, el is söpör bennünket.

A Pesti Napló is bőven kivette részét a segítség követeléséből. Éveknek előtte Kodolányi János leírta a Dél-Baranyában pusztító egyke rémségeit, s aki olvasta, meg kellett rendülnie bele. Ez év májusában pedig nem kisebb ember, mint gróf Zichy János mondta ki a nagy szót, hogy hiábavaló minden külső revízió a belső revízió nélkül, hogy idebent kell megkezdeni a revízió munkáját, mert e nélkül megeshet, mire Trianon revíziójára kerülne a sor - már késő lesz. A sokat emlegetett, orvosságul kínált optimizmus helyett volt bátorsága kétségbeesését kereken, hímezetlenül kikiáltani a halálos seb láttára: "Olyan hangosan, ahogy csak az ajkamon kifér, olyan keserűséggel, ahogy csak a szívemet marcangolja, kikiáltom: *az Isten szent szerelmére, lássák be végre, hogy nem lehet talpra állítani ezt a leamputált nemzetet, ha minden évben mi magunk engedünk belőle leamputálni húszezer embert*. Lehet itt revízióról komolyan beszélni, ha mi magunk szűk látókörűen nézzük, hogy vesznek el minden népszavazás nélkül évről évre egész magyar faluk... Húszezer magyar évente - nyolc-tíz magyar falu évente! Hát hány évig lehet ezt a könnyelmű játékot, ezt az öngyilkosságot folytatni? Tessék csak elképzelni, milyen országos fölháborodás volna, ha - mondjuk - egy újabb Trianon ma, *de nemcsak ma, hanem minden évben húsz magyar falut hasítana le a mi magyar hazánkról...* Hát nem rettenetes, hogy mi magunk rosszabbak vagyunk a legátkosabb Trianonnál is? *Hát vajon kinek tudunk felelni ezért a mulasztásért?*"

Hamvas Béla (1897-1968)

A fában a nemeknek nincsen lehetősége, hogy egymástól független életet éljenek, nincs lehetőség, hogy ne adhassák magukat oda, és ne adhassák magukat teljesen, mert nem merülhet fel az, hogy a kizárólagos egyesülés íze e nem egyesülésre való tekintettel legyen feltétlen és maradéktalan. Az egyesülés nyugodt belemerülés, a másik lénybe való elmerülés, ahogy a folyók egymásba ömlenek és elkeverednek. A lény egzisztenciája kötve van a másik lényhez, ahogy Jaspers mondja. A közlésben jut kifejeződéshez, hogy a lény nem tud önmaga lenni, ha a másik nem tud önmaga lenni. Az ember csak akkor lehet teljes, ha az, akivel együtt van, teljes - olyan emberrel, aki nem tudja vagy nem akarja önmaga teljességét, az ember nem tudhatja vagy nem akarhatja önmaga teljességét. Ezért rettenetesen áldatlan olyan másik "fél"- lel való együttlét, aki nem saját maga. Megakadályozza az embert abban, hogy saját maga lehessen.

És ez az egzisztenciális fő törvény sehol sem olyan mélyről kötelező, mint a nemek között. A nemek viszonyában csak az a tökéletesen megnyugtató, ha az ember találkozik szembejövő önmagával - elindul egy rejtett világ felé... és a feleúton megtalálja önmagát, mint aki közeledőben van onnan, találkozik és egyesül vele. Az ember csak önmagával egyesül teljesen szabadon, csak önmagának szolgáltatja ki magát teljesen, mert csak önmagától nem fél. Csak annak adja magát az ember teljesen, akitől nem fél, ezért annak, aki onnan túlról jön, az embernek magának kell lennie. Minden egyéb odaadás részleges... minden egyéb egyesülés alkalmával marad a lényben belül egy rejtett őrtség felfegyverezve kirohanásra és ölésre készen, tudja, hogy nem szolgáltathatja ki magát maradéktalanul. Van benne félelem, gyengeség, óvatosság, elővigyázat, tartózkodás, gát, fal, merevség, távolság, szakadék. És ahol félelem, ott gyengeség, ott erődök és falak épülnek titkon, megkeményedik a sejt, ott elkezd minden, minden üvegesedni és törni, ott van az erő:

a szilárd és az erős a halálé,
a puha és a gyenge az életé.

Ahogy Lao-ce mondja:

a gyenge legyőzi az erőset,
a lágy legyőzi a keményt,
mindenki tudja a földön,
de senki se mer e szerint tenni,

csak a fa. A nemek megpuhulnak benne és meglágyulnak, örökké gyengék maradnak, gyengék, tele étellel, mint a rügy és a csecsemő, oly gyengék, frissek, üdék, puhák, örökké egymás levében főnek, egymásba izzadják nemük illatát, ők tudják, hogy nem az győz, aki kemény marad, hanem aki meglágyul, és enged és befogad és felad, és feloldja önmagát, tudja, hogy az önfeladás nem a gyengeség, hanem az erő jele... tudja, milyen retentő örület azt hinni, az a helyzet ura, aki kevésbé szeret, aki inkább megtartja eszét, aki hidegebb marad, aki távolabb tartja magát... ez a tévedés, amin minden sors összetörik: a győzelem azé, aki inkább szeret, aki elveszti erejét, aki jobban áthévül, aki közelebb van, aki fel tud olvadni, aki meg tud semmisülni. A gyermek annak a nemét kapja, aki mélyebben adta fel önmagát az ölelés pillanatában - ez rajta a bélyeg, ha az asszony tudott gyengébb és lágyabb lenni, a gyermek leány lesz, ha a férfi, fiú lesz, a gyermek nem az egyesülésben való megsemmisült odaadástól függ, annak a nemét kapja, aki gyengébb volt, mert az volt az erősebb. Mindig az győz, aki fel tudja adni énjét.

Illyés Gyula (1902-1983)

1938. augusztus 4.

Hányan vannak, - íme Kölcsey, ő, a szabott mértékben dikciózó és stilizáló, ő is a türelmetlen magyar mintaképe. A hazafiságnak nálunk is ősi tartozéka ez a türelmetlenség; talán a legmagyarosabb

eleme, ez különbözteti meg a többi nép hazafiságától. Azért vajon, mert oly sokáig éltünk idegen elnyomás alatt, vagy idegen szorításban s a keret feszítése évszázadok alatt nemzeti ösztönünk lett? Aki a helyzetbe belenyugszik, vagy csak egy kicsit okosan mérlegeli, az nálunk már egy kicsit labancszámba is megy. Akiket viszont a nép igazi, karakán magyaroknak tart, azok a "békétlen Koppány" óta dörmögnek, elégedetlenkednek, egyszerűen, hirtelen akarnak valami nagyot, kétségbeesetten forognak, mint Petur, vagy lángolnak s elégnak a lángokban, mint Petőfi. Sorsukat tragikusnak érezzük, de - a tragédiához ez is hozzátartozik - ki ne érezné igazukat is? És érdemüket? A nemzet meg-megáll, e türelmetlenek érdeme, hogy aztán szinte robbanásszerűen emelkedik, így pótolja, amit elmulasztott. E türelmetlenkedők szívják be feszítő erővé a keservet, áldozzák ekrazitnak magukat az akadályok félrevetéséhez.

Megindító, mikor ez a kicsit keleties, pogányos türelmetlenség olyan túlfinomult, olyan jellegzetesen nyugat-európai lélekben kezd erjedni, amilyen Kölcseyé is volt. Olyan kiművelt, mindent tudó elmében, amelyet nem könnyít meg egy egészséges "eb ura fakó" felkiáltás; aki nem rohanhat, bár hősi lélekkel, de mégis fejjel a falnak: a falon is átlát. A Himnusz költőjét kultúrája és megfontoltsága akadályozza, hogy Koppány módra kiadja magából ezt a türelmetlenséget. Ezáltal nyugatos. Gyűjtenie, fokoznia kell eladdig, míg össze nem roppan alatta. Mi oltotta ebbe a törékeny gondolkodóba, az első modern, öntépő magyar intellektuelbe ezt a türelmetlenséget, amely Koppányénál is szívósabbnak bizonyult? Az, amit ma lebecsülni illik, elsősorban épp az álmodozása.

*

Túlságosan magasra néz s úgy fordítja tekintetét a valóságra; példaképül a legragyogóbb eszményeket állítja hazája elé. Tizenegy esztendő korában, alig hogy megismerkedik Cornelius Nepos történeteivel, iskola után, míg társai longamétáznak, ő - írja róla Toldy - *egyik gyermekbarátjával Athenae-t vázolta a fövényben, a görögök nagyjainak csontokból emlékoszlopokat állogatott s felettük beszédeket tartott.* Debrecen homokbuckáin!

Ezt csinálta egész életében. Megismerkedik a görög műveltséggel? Míg szeme elbűvölten csüng az Olympuson, keze máris rakná a magyar Akropolist, ha sárból, ha vályogból is! Mikor a nyugati államok berendezkedésével ismerkedik meg, rögtön azokhoz hasonlót akar építeni, azt is Debrecen homokbuckáin! Illetve még azoknál is különbet: a demokráciának és a liberalizmusnak azt az eszményképét akarja megvalósítani, amely Nyugaton is csak eszménykép. E törekvésnek csak írott ideális alakját ismeri, a valóságost nem, mert hisz - akár Petőfi, akinek lelkéhez az ő lelke oly sokban hasonlít - sose került el Nyugatra, ahová vágódott. Így - megkímélve a tapasztalat esetleges keservétől - magában valósítja meg az ideákat, szerintük él, és elvárja, hogy mások is azok szerint éljenek. Őt ez teszi türelmetlenné.

Te egyszerű baka, nem lőhetsz oda, ahol az ellenség vezérkara fészkel; tüzéségével sem versenyezhetsz. De nem igaz, hogy nem te voltál, egyszerű gyalogos, a legfontosabb mindenkor minden hadjáratban. Az vagy ma is. Mi volt épp a legutolsó háború tapasztalata? Hogy mindenki, mindenki, de mindenki hadviselő.

Hogy tehát nem harcolhatunk - ez megint a gyávaság szava. Hogy harcunk úgyis hasztalan - ez meg a kibúvás szava; az emeletes gyávaságé.

Kettőt sem kell lépnünk, két lépcsőt sem, s az a rossz, az ő ellenség ott van.

Hogy legyűrjük. Hogy emelkedjünk.

Ahol egy hibát megszüntetünk, az egy lépcsőfok.

Ahol egy jajt elnémítunk, egy lépcsőfok.

Ahol egy ártalmas, hazug hangot leintünk, egy lépcsőfok.

Ahol egy tévedésünket beismerjük, két lépcsőfok. Ahol egy hatalmaskodót, bár istállóban, rendre intünk, egy lépcsőfok,

Ahol rendre intést fegyelmezetten elfogadunk, öt lépcsőfok.

Ahol rendre intés nélkül nézzük a jó tettet, tíz lépcsőfok.

Ahol egy éhes szájat megcsitítunk, az is nagy lépcsőfok.

A borjú, a kis malac szája megcsitítása is lépcsőfok. De még a virágé, a búzáé, a gépé is. Egy rété.

Egy csecsemőt kézbe venni, anyjának szépet mondani, leánynak udvarolni, fiúnak visszaccenteni, minden, ami a világnak valahol örömet ad, a csók, ami addig nem volt, a gyermek, aki most lett, lépcsőfok mind, mind fölfelé.

Karácsony Sándor (1891-1952)

Tanulássalenes hangulat

Iskolapolitikánk negatív eredményei

Évek óta érintkezem úgyszólván az egész ország diákságával. A protestáns diákok közül nagyon sokat személy szerint ismerek, de vannak szerte az országban, mindenütt más vallású diákbarátaim is elég szép számmal. Ezek között a diákok között iskolaellenes hangulat uralkodik. Nem azt jelenti ez, hogy nem tanulnak, illetőleg nemcsak azt jelenti, hanem azt, hogy nem spontán, nem örömmel és nem legelsősorban tanulnak. Az életük nem a leckéjük tájára esik, hanem kívül rajta. Még jó, ha az autodidaxis környékére, és nem rosszabb helyre. Hála Istennek, szerencse a szerencsétlenségben, hogy sok azért a kutató, a kereső diák, ezek cserkészkednek, kongregációkba, bibliakörökbe járnak, olvasnak, kísérleteznek, írnak, ezermesterkednek, vitatkoznak, de a dolog természete szerint nem az iskolai órákon, hanem a maguk kedvére. Egyletekben, nem-iskolai csapatokban.

Ennek a jelenségnek az oka összetett. A legsúlyosabb és legreménytelenebb az egyoldalú szelekció. Szigorúsággal, rossz osztályzattal eltávolíthatjuk az iskolából az oda nem való elemet, de nem csalogathatjuk oda azokat, akik meg sem próbálták átlépni az iskola küszöbét. A középiskolába való gyermekek megkeresésére, felkarolására és megóvására intézményesen alig történik (az adott körülmények között alig is történhetik) valami. A legújabb időben megindult ún. tehetségkutatás nem lehet akkora mérvű, hogy gyakorlatilag is érzékelhető hatása lehetne. Pedig ez volna az igazi szelekció. S addig, amíg ez meg nem történik, a középiskolában a tanulni nem szerető gyermekeké a többség és ezzel a döntés joga.

Ők diktálják a színvonalat és a tempót. A jobb diákok és a tanárok hozzájuk kénytelenek igazodni. Sőt bizonyos idő elteltével a kvalifikációs törvény, a tanterv, sőt az egész tanügyi célkitűzés az ő szájuk íze szerint módosul. Egy ad abszurdum vezetett esettel szeretném ezt az állítást igazolni, hogy senkinek az érzékenységét se sértsem. Ha kimondanák, hogy községi írnok csak érettségizett ember lehet, ez nem azt jelentené, hogy mi kiváltképpen okos ország vagyunk, ahol még az írnokok is főiskolára érett emberek, hanem megfordítva, azt, hogy nálunk legfeljebb az érettségi vizsgáig lehet annyi kultúrát kapni, amelyet fejlettebb országokban már négy polgári is nyújt. Húsz-harminc év múlva viszont a bekényszerített írnok-típus annyira tönkretenné az iskolákat, hogy kénytelenek volnánk az összes esküdtektől, későbbben a kisbírótól és harangozótól is érettségi vizsgát követelni. Szóval, a középiskolai végzettséget most már nem a polgári, hanem az elemi iskola színvonalára lennének kénytelenek süllyeszteni.

A baj másik oka az előbbi oknak függvénye. Kénytelen-kelletlen elemi és polgári iskolás munkamódszer alakult ki középiskoláinkban. Erről nem tehetnek a tanárok, minden jó tanár kétségbeesve küzd ellene, de tehetetlen vele szemben. Hiszen még az egyetemen is ez járja: a magolás burkolt és kevésbé burkolt különféle formája. Mert az aztán már igazán mindegy, hogy a könyv szövegét ismétlem-e gramfon hűségével, vagy egy élőszóval előadott magyarázat szövegét. Az egyetemen is könyvet szokás az előadás szövegéből hevenyészni, gyorsírás és sokszorosító eljárások segítségével. Ennek a középiskolában az a következménye, hogy az érettségiig a jó diákok is megunták a tanulást. Ez egészen természetes. Az első gimnazista érettségiig két élettani változáson (sokszor válságon) esik keresztül, s ezt a tényt a módszer nem honorálja. A tízéves gyermek is reprodukál, a tizenöt éves pubertáló kamasz és bakfis szintén, a tizennyolc éves adolescens legényfiú és "eladó" lány nemkülönben. Holott a pubertáló tipikus módszere a kísérlet, az adolescensé az alkotás, csak a gyermek utánoz és gyűjt. De még ez sem kizárólagosan!

A baj harmadik oka bennünk van, tanároknál. Ez pedig a mi készületlenségünk. Nem azt a fajta készületlenséget értem alatta, amiért az egyetem felelős, vagy a továbbképzést megakadályozó gazdasági és társadalmi aláértékelését a nevelő munkának. Ilyen értelemben egy cseppet sincs kevesebb készületlen tanár, mint amennyi készületlen egyéb fajta értelmiség van. Az alacsony életstandard ugyanannyi kulit enged közénk, ahány hőst idevonz, az egyenlet súlya nem billent meg ezáltal. Készületlenségünk nem a szaktudás, hanem a nevelő személyiség készületlensége. Tudjuk mi a mondókánkat, de amikor le akarunk hajolni a gyermekekhez, vagy a magunk felnőtt nyelvén szólunk hozzájuk, vagy egy természetellenesen selypítő, gügyögő nyelven, és a kicsik egyiket sem értik igazán. A tízéves, a tizenöt éves és a tizennyolc éves gyermekeknek külön nyelvük van. Alkalmas és

képes a legmodernebb és legelvontabb tudományok kifejezésére is! A majmok nyelvének már akadtak megfigyelői. A Bibliát eszkimó nyelvre is lefordították már. A gyermeknyelvet még nem ismerjük, s a középiskola tananyagát még nem fordítottuk le erre a nyelvre. Ne csodálkozzunk tehát rajta, ha nem értenek meg bennünket szegények.

Kosztolányi Dezső (1885-1936)

Minden nagy költészet családias. A család tagjai az idegen számára jelentéktelen, érthetetlen adomákat mesélnek egy kisgyerekről, aki hajdanában mindnyájunk ismerőse volt, emlékeznek valamire, amire az idegen nem emlékezhetsz, és elmosolyodnak. Valami ilyesmihez hasonló a költészet. Nyelvünk szellemében él, melyben összeforradunk valamennyien, akármiféle politikai hiten élünk. Nem dicsekszünk azzal, hogy hűek vagyunk ehhez a nyelvhez. Mi magunk vagyunk a hűség. Nem állítjuk azt sem, hogy csak vele, általa, érette lélegzünk. Mi magunk vagyunk ez a nyelv. Vér vízzé válhat, pártot is üthet, de ez a szellemi közösség megronthatatlan, elmozdíthatatlan. Ezt rendesen észre se vesszük, nem tudjuk, akár az erdei vadfa nem tudja, hogy ő az erdei vadfa.

Néha mégis ki kell mondanunk, hogy eddige felelősségérzetünket, öntudatunkat. Egy időre talán mindenkinek tízszer annyi áldozatot kell vállalnia, mint annak előtte. De író-e, aki az áldozatot sokallja? Immár nem kell többé féltünk szerszámunkat, melyet az úttörők mostohább korokból átmentették, s kezünkbe tettek. Munkánk nehéz, viszont irigylendő is. Szenvedélyünk a munka. Giuseppe Rensi, a genovai bölcselet azt írja valahol, hogy a költő a legboldogabb ember, mert egész életében azzal játszik, ami érdekli, s ahhoz az emberhez hasonló, akit azért fizetnek, mert cigarettázik. Pályabérünk több minden fizetségnél. Életünket megsokszorozhatjuk, térben és időben. Ha mindnyájunknak csak tíz olvasója akad, igazi, áhítatos olvasó, aki néha ránk gondol, testi mivoltunktól függetlenül, akkor nem panaszkodhatunk. Ezek az olvasók elbújva élnek valahol, talán fiatalok, talán öregek, talán szegények, szeretetük nem lármás, nevüket nem látni a "jelen voltak névsorában". Lehet, hogy nálunk a dicsőség halványabb, mint egyebütt, az is lehet, hogy a halhatatlanság rejtettebb, de nem tartalmatlanabb.

Múltkor egy tizenéves éves fiú negyvenfokos lázban feküdt. Éjszaka, mikor betakartam, félrebeszél. Egy szót mondott lázálmában: Gárdonyi. Nem tudtam, hogy olvassa és szereti őt. Most tudtam meg ezt, és most, a betegszoba csöndjében tudtam meg azt is, hogy mi a magyar író halhatatlansága. Egy budapesti diák éjjel, lázában olyasvalakiről beszél, akit sohase látott, csak a lelkét ismeri. Nem egy nép lélekszámától függ az irodalom becse, hatóereje. Az a nép, mely megteremtette a görög irodalom aranykorát, nem volt nagyobb, mint három mostani falunk lakossága. Tragikus nevelésre van szükségünk mindannyiunknak, már a gyermekszobában és iskolapadban is, önvesszőzésre és nem önáltatásra, tragikumunk tudatára, Széchenyi tragikus világtávlátára, mely kétségbe ejt, és magasba lendíthet.

Itt felelek arra a kérdésre, melyet mellünknek szegeztek: *lenni vagy nem lenni*? Hát igenis lenni, lenni: elsősorban embernek és emberiesnek lenni, jó európainak lenni és jó magyarnak lenni, *kétfelé vívó nyugatinak és keletinek*, nagyra feszülő, alkotó akaratnak s alázatos munkásnak. Aki Rolls-Royce-ról és kéjlakokról álmodozik, az távozzék innen. Aki csak a *mester* címre tart igényt, s nem arra, hogy egy nép tanítómestere legyen, annak itt nincs helye. Akiben nem szunnyad egy szikra a széchenyis építők hitéből, apostoliságából, az sem való ide. Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökbe kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbíthatatlanul át kell adnunk utódainknak. Ez a küldetésünk - "áldjon vagy verjen sors keze" -: ez a mi küldetésünk. Kissé lehajtani a fejet. De a szívet, azt föl, föl, barátaim.

Márai Sándor (1900-1989)

A szellemi törzszasztalok idilljének vége. Messzebb kell látnunk, túl a háborún. Messzebb kell látnunk, mert Európa nem a harctereken pusztul el, hanem a lelkekben. Ha a lelkeket nem tudjuk megtölteni új hivatás-érzéssel, Európának nincs joga többé a vezető szerephez, melyet évezreden át betöltött. Ázsia és Amerika között elmerül a földrész végzetében. Egy üde és mohó imperializmus, az amerikai, mely a gépi civilizáció és a nyersanyagok kifogyhatatlan bőségével rendelkezik, érdeklődve pillant körül a világban, mert most látja, fiatal történelme során először, az alkalmat, mikor népek, földrészek, világnézetek és korhadó társadalmak fölött magához ragadhatja a vezetést; az uralmat a nyersanyagok, a piacok, az emberek által lakott földrészek nagyobb fele fölött, igen, a vezetést a világ fölött. Ez az amerikai imperializmus jókedvű, éhes, izmos, idealista és mohó: úgy készül a nagy mérkőzésre, mint egy rugby-játszmára. Lelki és anyagi tartalékjai érintetlenek. Hisz a fehér fajta vezető szerepében, hisz a dollárban és hisz abban, hogy az erők, melyek az angolszász népek rendelkezésére állanak, végül is egyensúlyozni tudnak minden szélsőséget, szelídíteni tudnak minden indulatot a világban.

Az európai hivatásérzés más volt. E földrész népeit történelmük legmélyebb válságaiban is áthatotta a tudat, hogy nemcsak a birtoklásért élnek, hanem egy szerepért, a műveltség szerepéért. Az európai hódító kalandra indult a világba, elhozta onnan a burgonyát és az aranyat, s elvitte cserébe az európai keresztény műveltséget, melynek eltűrő és megértő, befogadó képessége korlátlan. Európa elindult a világba a gumiért és a rézért, de mindenhová magával vitte a könyvet, cserébe... Volt egy eszméje, melynek birtokában joga volt hódítani. Az európai műveltség eszméje volt ez, a hivatásérzés, hogy küldetése van a világban, el kell hintenie a népek lelkében az értelem és a hit törvényeit. Csak addig van jogunk élni és uralkodni a világban, amíg méltányosak vagyunk, amíg szövegezők és magyarázók, kifejezők és megértők, amíg európaiak vagyunk. Népek nem élhetnek és nem harcolhatnak küldetésérzés nélkül.

Nem igaz, hogy az emberek nem akarnak hősök lenni. Nem igaz, hogy az emberek nem akarnak mást, mint suszternak lenni Brünneben, vagy szabónak lenni Chartres-ben, élni, ahogy a nap adja, dolgozni a családjáért és a takarékkönyvéért, adót fizetni, s amerikai mozgóképek lélektelen vágyképein andalogni a moziban. Az emberek hajlandók hőiesen élni, ha van miért. Az állam vezető szellemeinek - a határokon túl és innen - fel kell mutatni egy eszményt, amiért érdemes elviselni terhet, áldozatot, veszélyt. Haza - a legnagyobb szó, melyet ember kiejthet, ha küldetése és erkölcsi értelme van. Haza, üres és zsarnoki szó, ha nem más, mint emberek által lakott terület, melynek lakói az állami gépezet zörejtelen működése érdekében jogok nélkül kötelesek elviselni minden terhet, áldozatot, veszélyt. A magyarságnak hazát nem a legelők adtak Európában, hanem a küldetésérzés, hogy dolga van e földön, Kelet és Nyugat, kereszténység és pogányság között. Ezért élt és maradt meg, ezer éven át. *"Szemben a betegesen elhatalmasodott állammal, amely a köz védelmének jogcímén minden gazdagságot és minden hatalmat önmagában összpontosít, az emberek szolgai munkájuk ellenértékeképpen már nem is remélnek egyebet, mint az élet alapvető szükségleteinek biztosítását. Ám végső fokon eltűnik a szabadságnak és emberi méltóságnak az a cseppnyi maradéka is, amelyben mi valamennyien a civilizált élet egyetlen értelmét látjuk."* Ki írta e sorokat? Valamelyik fecsegő demokrata közíró? Nem, e sorokat egy jobboldali diktátor írta, Oliveira Salazar, a portugál kormányelnök. Keresztény ember írta, diktátor, európai. Egy napon csend lesz, siket csend Európában, a romba dőlt városok között. Akkor emlékezzünk e sorokra.

Mindszenty József (1892-1975)

Az aláírás napján, 1947. február 10-én pedig az alábbi táviratot intéztem magához a párizsi békekonferenciához:

A mai békekötésen beszélni nem szabad, de a legsúlyosabban vádlottnak és elmarasztaltnak hallgatni sem lehet. A kitűzött szép békecélok nem értek el a békekötés asztaláig. Vajon meddig ér és él a kívül hagyott súlyos erkölcsi alapelvek nélkül ez a békemű? Wilson önrendelkezési, a charták emberi

jogának mellőzésével, csak papír- és szájbéke születhetik... Sem az angol-amerikai, sem a leninista elveknek nem felel meg három és fél millió magyarnak más államokhoz csatolása. Világ bírái, igazsággal, emberséggel, a félelmetesen nagy problémák mélyére hatoló vizsgálattal hárítsátok el Közép-Európában és mindenütt az újabb világiszonyynak békeművetekre rávetődő éjsötét árnyékát. Esengő kéréssel:

Mindszenty bíboros

Este szentségimádásra hívtam a főváros népét; magam a Szent István Bazilikában vezettem a szentórát. Tízezrek mondták utánam - sírva és zokogva - az alábbi imát: "Mindeneknek Mindenható Teremtője, Alkotója, Ó, Nagy Isten!"

Amitől gyötrelmes napokon és vergődő éjszakákon tartottunk, rettegtünk, hogy földi igazságban, emberi megértésben és emberi érzésben a mi reménykedésünk dőre és kába lesz: az ítélkező nemzetek határozatából országunkra, népünkre - épp ebben a kegyetlen pillanatban - az újabb országcsonkítás is elkövetkezett.

Most írják alá Párizsban a magyar békét, a világ-békemű legnagyobb parcellázását címerben, földben, lelkekben, házakban, temetőekben, iskolákban, templomokban, a Nagyasszony és Szent István ezeréves örökségében. Akik aláírták, élvezik a pillanat történelemszerűségét, az aláírók a történelemben, a tollak a múzeumokba kerülnek; de mi tudjuk, hogy ezek a tollak gyémánttüknél sebezőbb vastollak, amelyek millió szívek táblájára írnak. Szívek vére, szemek könnye buggyan, serked és csordul a nyomukban. Sóhajok szállnak, életek vonaglanak.

Vártuk a békét, annak ezerszer megáhitott világát. Most mondják: Béke, béke, holott nincs béke (Jeremiás 6, 14). Csak csalják vele az én népemet (Ezekiel 13, 10). A mi népünk nem lép a béke útjára (Luk. 1, 79), mert az igazság és béke nem váltottak csókot (Zsolt. 84, 11).

Muhi, Mohács, kétszer Párizs.

Muhinál átcsapott rajtunk a történelmi végzet nagy sújtása. Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács.

1920. június 4-én Trianonban mind a négy égtáj magyar földjét, magyar népét erőszakosan ki- és letépték a történelmi, néprajzi, földrajzi és gazdasági egységből. Eltörték az Isten legszebb kelyhét, elszedték bort, búzát, békességet összefogó peremét. Elvették lakossága 63.5, földje 71.3 százalékát, adtak helyette életképtelen, holteleven életet és nagy koldustarisznyát az új, árva, maradék siralomvölgyben.

Ez a második megcsonkítás sokkal súlyosabb az elsőnél. Újabb területet vettek el. Nyomasztó, megroskasztó fizetéseket raktak ránk. Most még papirosan sincsenek különleges kisebbségi jogok az elhasított magyarok számára. Törvényen kívül állnak, mintha magyarnak lenni már magában is bűn és nem emberi lét volna. A Duna, Garam mentén kegyetlenül bontják már nagy világrészvétlenség közepette az ősi, magyar tömböt. Ki tudja, mit tartogat még számunkra az emberi elvadás? Isten óvja több csapástól a mi magyar hazánkat!

Nézd, Uram, ezeréves tengerjárásunkban ez immár a negyedik hajótörés. Elmondhatjuk apostoloddal: élünk veszélyekben nemzetbelijeink, a hamis atyafiak között, veszélyekben a pogányok miatt; fáradozásban és nyomorúságban, éhségben és sok böjtölésben, hidegben és meztelenségben; mindennapi szorongásunk az Egyház gondviselése is (II. Kor. 11, 25-28).

Németh László (1901-1975)

Tiszta individualista önkibontás nincs. Az ember csak a társadalomban, sőt azon túl a kozmoszban, annak törvényeivel, lehetőségeivel összhangban bonthatja ki magát. Ennek a módja az, hogy képességeinek megfelelő szerepet kér és vállal benne; részt vesz a játékban, s közben rájön meglevő s még ki nem fejtett lehetőségeire. A család megadja a módot, hogy átmenjen minden élet ősi, elemi szakaszán; a foglalkozás, hogy bekapcsolódjék a társadalom szélesebb törekvéseibe; a természet, hogy teste-lelke összefüggését tartsa a Mindenséggel. Más-más egyéniség kibontásához persze más-más kapcsolatokra van szükség, s a mindenkire kötelező normál kapcsolatok erőltetése sokszor épp akadálya lesz a kifejlődésnek. Olyan társadalmakban, ahol a szüzesség nem volt szégyen,

a tíz gyerek sem volt az: mert a norma nem valami mérték volt, hanem az egyes ember "Lehet"-je. A komolyan vétel sem jelent szenvedélyességet: a szenvedélyes szerelem, szenvedélyes gyerekimádat, szenvedélyes politikai munka: sokszor épp annak a jele, hogy az ember más, élettápláló kapcsolatait sorvadni hagyta, s most kielégíthetetlen erkölcsi igénye hol itt, hol ott keres túlzott kárpótlást vele.

A kapcsolatok kialakítása, a szerepvállalás ugyanazt a tapogatózó, kísérletező kedvet, a látható "Van"-oknak és mögöttük lappangó "Lehet"-eknek ugyanazt az áhítatos és reménykedő tiszteletét kívánja meg, amit a tudósnak a világhoz való viszonya. Az ember magát bontja ki, s közben folyton a világon a szeme, világban a szíve. Az első forrongásain túljutott erkölcsi erőfeszítésnek ugyanaz az ismertető jele, ami az eredményes kutatómunkáé: az ember megfeledkezik közben önmagáról. Az "én" már többnyire mint a kielégítetlenség forrása merül fel. A kapcsolatoknak ez a szerepe azt is jelenti persze, hogy az ember erkölcsi harcában *bizonyos fokig* ki van szolgáltatva a környező világnak: sziken, sziklán nem találja meg táplálékát.

Néha egész korokban száll alá az aktivitás, mely a komolyan vett kapcsolatokat lehetővé teszi. A romantika nagy barátság-, szerelem-, haza-kultusza sok tekintetben már egy kapcsolat aszfikszia jele volt, az emberek erőltették, túlzottan csinálták a természetesen már bágyadó viszonyokat. Hogy ez a légszomj a mi korunkban sokszor fuldoklásba megy át: sokunk élete bizonyíthatja. De a kereszténységnek azért, úgy hiszem, mégis majdnem igaza volt, amikor lelke üdvéért csak az egyént tette felelőssé. Nemigen sivárodhat úgy egy kor, életkör, hogy az ember a megfelelő módon magát s másokat éltető szerepet ne alakíthatna benne. Az "Égető Eszter"-ben épp ezt próbáltam megmutatni: a komolyan vett kapcsolatok akkor is messze maga fölé növesztenek egy embert, ha végeredményben teljesen sikertelenek. Legfőleg boldog nem lesz - ahogy azt érteni szokás.

Prohászka Ottokár (1858-1927)

A názáreti ház az életművészet iskolája s minden helyisége valóságos műterem. Azonban ott nem művek, hanem életek készülnek, s készülnek úgy, hogy folynak; itt az életművészet folytonos, s remeklése e művészetnek épp a názáreti ház lakóinak élete. Nekem is kell dolgoznom életemen; nem kellene ahhoz nagy s fényes tehetségek, sem gazdagság, sem előkelőség, hanem hívó öntudat, érzék az erény iránt s finomság és tapintat az élet virágszirom gyengédségű fakadásai iránt.

Érzék kell belém az öntudatomban felvetődött, azután az akaratommal átfonódott érzések, indulatok iránt s az életnek erkölcsi tartalma iránt. Észre kell vennem a jót, mely öntudatomban jelentkezik; meg kell becsülnöm a kötelességek nagy értékeit, s örülnöm kell annak, hogy a jóindulat melege fakad lelkemben s hogy jó cselekedeteimmel szebbé s jobbá teszem magam körül a világot. Ez az én világosságom, ebből adok másnak is és környezetemnek, s a jóság s az erény hatalmát léptetem a térbe s időbe, hogy az anyag fölött is úr a lélek legyen. Tehát életet, lelket s szellemet árasztok kövek, sziklák, fák, halak, bútorok közé. S az ilyen életből lesz más élet a világban.

Igaz ugyan, hogy az élet nagyon is köznapi, s hogy szobákon, műhelyeken, műtermeken gyárakon, utcákon át oly zavarosan, oly éktelenül folyik s kavarodik, de azért az életnek minden lélekben vannak mélységei s örvényei is; a boldogság vágyai s igényei a közönséges életben is pihennek; a köznapi életben is fölfödöztethetjük az eszményi lelkület rajzának elmosódott vonalait; az erkölcsi nagyság gyökerei s csirái minden lélekben rejlenek, csak fel kellene azokat ébreszteni, s az erkölcsi jóra úgy rezonál a lélek, mint egy megcsendülő, egykor ismert, de már elfelejtett énekre. S így van ez bennem is. Örülök neki, s épp azért nem kicsinylem életemet, hanem azon leszek, hogy azt a maga erkölcsi értékei szerint taksáljam s az értékeket lépten-nyomon kiemelni s kidolgozni iparkodjam.

"Bármit teszten, mondja Szent Pál, mindent az Isten dicsőségére tegyetek"; ebből tehát az következik, hogy minden cselekedetünk tényleg arra alkalmas is, hogy Isten dicsőségére váljék, alkalmas arra, hogy Isten gondolatai szerint erkölcsi tökéletességbe s szépségbe öltözködjék. Ha egy pohár vizet nyújtok valakinek Isten iránti szeretetből, annak örök értéke lesz; bizonyára sem a víz, sem a pohár miatt, nem is a szomszéd ember fölüldítése miatt, hanem azért, mert isteni lélek (a megszentelő malasztban élő ember) Isten gondolatai szerint, isteni lelkülettel (hitből), isteni jósággal, természetfölötti jó szándékkal adja azt a pohár vizet. Az a külső cselekedet, s ezt mondhatjuk az egész életéről, csak burok, csak foglalat; olyan, mint a papír, melybe gyémántot s drágakövet göngyölítünk.

Bizony a papír keveset ér s ugyancsak közönséges, de a gyémánt s drágakő nagy érték. Külsőséges életem is csak papír, de lelkiuletem drágakő legyen!

Szabó Dezső (1879-1945)

Véget kell vetni tehát a szentistváni duma becstelen svihátságának: nem lehet a modern tengeralattjárókat a Noé bárkájának szerkezetéből bírálgatni. Ami pedig Szent Istvánt illeti: e nagy Forradalmár munkásságát csak szándékosan lehet félremagyarázni. Természetes, hogy a *Nemzet* vagy *Nemzetállam* fogalma benne sem volt meg, amint nem tartott tizenkét lámpás rádiót a dolgozószobájában. De viszont tudatosan becstelenti meg a nagy király emlékét az, aki tagadni meri: a magyarságot azért szervezte be a modern állami élet és a nyugati kereszténység egységébe, hogy a magyarság európai megmaradását biztosítsa. Tehát mikor ő ezt a roppant feladatot idegen fegyveresekkel, idegen papokkal igyekezett megvalósítani és idehaskorgott idegen népelemeket telepített be a magyar Állam bizonyos háztartási feladataira, minden eszközének célja a magyarság biztosítása volt, annak beépítése az európai egységbe, tehát a magyarság uralmának és életének fennmaradása az új hazában.

Ez természetesen ebben a korban nem egy tudatos nemzeti koncepció volt nála, hanem a vérségi összetartozás, az átöröklött múlt-közösség s a családi hatalmi vágy ösztönös, roppant akarata. Ezt a primitív, nacionalizmus előtti vér-nacionalizmust - ha szabad látszólagos paradoxonnal élnem - feltaláljuk e korban Európa bármely népénél, és a francia, angol stb. kora-középkori irodalom száz és száz kifejezésével van tele e lelki jelenségnek, melyből később a tudatos nemzeti érzés fejlődött. Hiszen teljesen perverz, természetellenesen vad jelenség volna, ha nem így volna, és szabad-e elvitatni első nagy királyunktól egy olyan lelki tartalmat, melyet különböző fokozatban még a vadállatoknál is megtalálunk? Vagy feltételezzük nagy keresztényül, hogy az istenképmás oly rohamosan rothadt le az ember arcáról, hogy magyar anya már ezer év előtt tudott hungáristát elvetelni?!

Tehát e nagy Forradalmár minden tette, szándéka, megvalósítása, ha más lelki folyamatok szövedékében is, ha csak ösztönösen, az élet megtartásának indításából, ugyanazt a történelmi akaratot mondta, mint később a magyar Nemzeti Állam, a Magyar Nemzet fogalmában megnyilvánuló törekvés: az ország minden adottságát és népelemét beépíteni a magyarság uralmába, megmaradásába, biztosításába.

Hogy ő ezt a feladatot az akkori lelki adottságok, viszonyok közt az akkori ősi lelkű magyarsággal egészen más eszközökkel igyekezett megvalósítani, s hogy e megvalósítás érdekében igénybe vette a régi nemzetközi *divide et impera* elvet és az idegen erőket: ez természetes és érthető. Vajon a modern nacionalizmus és nemzetállam képviselője, a spanyol Franco nem ugyanezt teszi a mai Spanyolországban? Hisz a nagy király élete végén meglátta, hogy forradalmi hevében immár éppen a célt veszélyeztetően túlment az idegen eszközök használatában. Ez még Francóval is megtörténhetik.

Ezért akarták az akkori kor árja hungáristái eltenni láb alól történelmünk e legmélyebb tragikumú alakját. Ez a tragikum az utolsó húsz év alatt teljesedett a magyarság legvégzetesebb fenyegetésévé. A magyar történelem e zűrzavaros és talán legszégyenletesebb éveiben a következő jelenséget észlelhettük: minden politikus, aki a régi politikai iskolák Richelieu-s, Teleki Mihályos legendáinak hatása alatt "hideg észnek" kozmetikázta magát, anélkül, hogy ehhez a cinizmus hidegségén kívül egyebe lett volna, meg kiszámíthatatlan ravaszságú politikusnak, anélkül, hogy valaha lett volna egyetlen ép politikai gondolata: érezte, hogy ösztövére tehetségtelenségét csak bizonyos tömegek megnyerésével tudja hatalmon tartani. A magyarság erre nem látszott alkalmasnak: hiszen itt heroikus kezdeményezésekre, új látásra, nagy újjászervező gondolatokra lett volna szükség. Effélék pedig a szikkadt biberachi vénákban nemigen találtak. Különben is, a magyarság, kiszorítva a hatalom, az irányítás, a vagyonszerzés minden lehetőségéből: politikai *quantité négligable* lett Magyarországon. Önként ajánlkozott tehát az a gondolat a cingár biberachi elme számításának, hogy azt a nemzetiséget kell a maga részére megnyernie, mely kezében tartja a magyar élet minden stratégiai pontját, s az egyházban, hadseregben, minisztériumokban bürokráciában, egyetemeken stb. stb. tudja megszervezni a tömegeket az ő támogatására.

Ráadásul egy nyolcvanmillió hatalom segítségét jelenti, ha az ők szája szerinti politikát

csinál. Ezt a lehetőséget aztán meglátta minden lelkiismeretlen politikai kalandor és minden műveletlen, dologtalan, agyvelőtlen törtető, akik - nem lévén egyéb tudásuk és tehetségük - a politika legelőjén próbálták púposra enni a hasukat. És meglátta az a bizonyos "generációs" összebújás, a kommün utáni ifjúság tehetségtelenjeinek, vad éheseinek irtózatosszerű összefogása, mely tartós macskanyöszörben a bevett kommunista, szocialista, nacionalista, fasiszta itókától egy homonkuluszi "közép-európai lélekké" akarná egybeherélni Közép-Európa népeit. És legvégül meglátták az ellenségeinktől, Trianonból is csak nekünk, magyaroknak hagyott Csonkaországot elhódító nemzetiség "jobbmagyarjai", "európai hírű tudósai", "kiváló történészei", "észdömpingés nemzetgazdászai", minden hatalmi helyre alkalmas szellemi képtelenségei. És Szent István lett a bomba mindnyájuk kezében, melyet elhelyeztek a magyarság jövője alá ásvó árokba. És Szent István lett a méreg, melynek gyilkos erejével szétoldogatták a még meglevő magyar öntudatot és szolidaritási érzést. És Szent István lett a tüzes vas és a forrón ömlő ólom, mellyel kiégették a magyar lélek látó szemeit, halló füleit: hogy a magyarság kitűrése saját hazájából, földjéből, munkája gyümölcséből, sorsa irányításából, az élet minden lehetőségéből könnyebben és gyorsabban megteljedhessen. Ahol vagy magyarok tündöklő csillaga...

Szekfű Gyula (1883-1955)

A differenciáltság nem lehetne nagyobb két olyan gondolkodás között sem, melyeket egy évszázad választ el egymástól, mint ami a mai fiatalok és öregek közt van. A szakadás mélységét és szinte jóvátehetetlenségét mutatja a "debreceni káté", melyben egy, a húszas és harmincas mezsgyén álló művelt lélek írta össze a magyarság sorsát illető ifjúsági alapelveket. Szerinte a világ újra a status nascendi állapotába jutott, a kor feloszlatta a hajléktalan népek menhelyét, minden népnek meg kell mutatnia, hogy él. Nekünk is; de valószínű-e, hogy a magyarság helyt fog állani? Nem valószínű, mert vezértelen, fertőzött, kalandokban fárasztott nép, de mégis erőltetnünk kell a helytállást: a történelem a tragikus életérzés csodája. Marathonnál is a reménytelenség győzött. Ki kell egyenesednünk, a magyarságnak

"hagyományai belső udvarára kell húzódnia; van magyar sors, és voltak e sors széljárásában lengő lelkek: ezeknek az izalmát és erejét kell áteresztelnünk magunkon. Át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középvonalába kerüljön, s olyan főt, vezérlő réteget kell uralomra juttatnunk, melynek tudomása van a testről és helyzetéről."

"A faji gondolatra kell hát felesküdnünk? Ha a faj embertani fogalom: nem. Ha erkölcsi: igen. A népet többnyire tökéletlenül fedő élettani változat nem lehet elég eszmény, a nép sorsához illő magatartás: igen. A magyarság új életre robbanását kívánjuk egy sorsához méltó magatartású *új nemességben*."

"A mai magyar kormányzó réteg alkalmas-e a magyarságnak erre a sorba állítására? Nem; lehetnek használható tagjai, de az egész réteg, erkölcsé és közszelleme miatt, jövőnk legnagyobb akadálya; egyetlen mentsége, hogy ami ma felválthatná, semmivel sem különb."

"Miben bízhatnak mégis, akik helytállásra erőltetik a magyart? A lappangó jobbakban és a magyar nép aránylag érintetlen tömegeiben." Mindenütt vannak *cserélt lelkek*, azaz a mai vezetőréteg alól felszabadultak, s ha ezek a lappangó jobbak egymásra találhatnak, "bele tudnak öltözködni egy szigorúbb erkölcsbe, megkezdik a maradék népi erők kiaknázását: a csoda megtörtént".

A debreceni káté, mint ebből látható, öntudatlanul is megérkezett a klasszikus magyar koncepcióhoz: a jobbak és a szigorúbb erkölcs követelménye éppúgy széchenyies benne, mint a nemzethalál víziója, mely a fiatal magyar előtt is felmerül, ha nem sikerülne a talpra állás:

"Tetveinktől ellepetve, elgyengülve várjuk, hogy mit kezd velünk a más népek sorsa. Valamelyik nagy nép gyarmatbirodalmába olvadunk be? Szomszédaink darabolnak fel, hogy egységüket védjék? Vagy egy internacionalista néptestvériségnek leszünk osztyájkjai?"

Az a fiatalság, mely előtt felmerül a nemzethalál víziója, épp úgy elszakadt optimista elődjétől, mint száz esztendővel előbb Széchenyi a rendi világtól. Csakhogy akkor Széchenyi hatalmas alakja messze láthatóan lángolt az új érzelemben, ma pedig csak itt-ott gyulladnak ki fiatal lelkekben kis tüzeckék. Éltesebb szemnek nem könnyű észrevenni őket; könnyebb volna, ha egy Széchenyi István lelke égne ma is előttünk, itt az ország közepén.

Gróf Teleki Pál (1879-1941)

Sok szó volt itt tíz évvel ezelőtt a kultúrfölénnyről. Ezt csupán a fölény hangoztatásával nem lehet sem elérni, sem megtartani, mert más országokban is vannak egészen kiváló fejek és vannak fejlődő, előretörő, műveltségre való törekvések, és ha mi a magunk részéről nem tartjuk a *primus inter pares* helyét, szóval a fejlődésnek azt a helyét, fokát, amely mindig egy-két lépcsővel előbbre van, akkor nagyon könnyen nivellálódhatunk, és akkor legfeljebb újságokban írhatjuk a "primus inter pares", de könyvben, ahol felelnie kell az embernek azért, amit ír, már nem. Dicsekvésből, önteltségből nem élünk meg, ezek erejéből nem maradhatunk fenn.

...olyanok kezében legyen a színvonal tartása, illetőleg az ország anyagi és szellemi érdekei és erkölcsi rendje olyanok kezében legyenek, akik a nemzethez tartoznak, tehát akik tudják, hogy mi a nemzet, átérzik és vállalják a nemzeti feladatokat, minden vonatkozásban. De olyanformán, hogy azoknak, akikre a nemzeti feladatoknak az elvégzése, vagy pláne azoknak részleges irányítása különböző helyeken rábízatik, s az lehet akár a közélet és közigazdaság, akár a magángazdaság terén, akár szellemi, akár anyagi téren, de legfőként az egyéni és a nemzeti erkölcs terén - olyanok legyenek, akik ezeket a helyeket be is tudják tölteni, jobban, mint mindenki más, és jobban, mint egy ideális átlag is, olyanok, akik állásokat nem elnyerni, de betölteni vágnak és törekszenek, mert csak úgy tudunk előrehaladni és helyünkön a többi nép, nemzet és ország között megállani.

Nem fogjuk ezeket gyorsan elérni. Csinálhatunk törvényalkotásokat, fegyelmezhetünk stb., de minthogy a világháború óta sok fegyelmetlenséget tanultunk, hosszú ideig fog tartani, amíg az önfegyelmet olyan mértékben lesz képes az egész nemzet és fiainak egy nagy része és vezető rétegének zöme gyakorolni - még nem is mondom, hogy annyira, amennyire a jó cserkész gyakorolja, de legalább megközelítőleg úgy gyakorolni -, hogy több legyen ez országban és szervezeteiben a fegyelem, mint a fegyelmezetlenség. Ezt nem lehet sem rendeletekkel, sem törvényekkel igazán elérni, hanem csak nemzeti akarattal és nemzeti nekifeszüléssel. Ezért hirdetem folyton, hogy amikor az állam elvégzi a maga munkáját, kereteket ad, a társadalomnak kell azután kitöltenie a kereteket. Szent István eszméje, gondolata sem jelszó volt, nem annak volt szánva. Aki annak használja, megszentelteleníti. Tanítás volt az és fegyelmezés, a nemzetnek, az utódoknak, uralkodócsaládoknak és nemzetnek bölcs és jószágos vaskézszel fegyelmezése századokra. Ennek a fegyelemnek tartása *Szent István Birodalma 1941-ben*, úgy, mint a nemzet egész életén végig, mert csak ez által létezhet a nemzet.

A másik legfontosabb feladat a nemzetin is túl európai feladatunk - Széchenyit idézem: "a világnak egy nemzetet megtartani". Ha mi nem tartjuk meg a magunk mivoltát, a magunk lelkiségét, a nemzetnek a maga mivoltáról vallott ősi felfogását, amely itt ezen a helyén a világnak, ebben az időbeli és térbeli tájban az egyedüli lehető, földrajzilag és népileg adott, abban az esetben megszűnik a nemzet, Európának egyik nemzete, alkotóeleme. Akkor emberek leszünk csak, porszemek, széjjel hullunk, és soha többé felismerhetők nem leszünk. Az egyik porszemet erre, a másikat arra fújhatja a szél anélkül, hogy ezek a porszemek összetartozzanak. Nemzeti létünk tehát attól függ, hogy ezt a Szent Istvánról nevezett gondolatot - amelyet csak azért nevezünk róla így, mert ő adott neki láthatóbb, időtálló és európaibb, keresztény formát - ha ezt magunkban újra erőssé tesszük és ha majd sikerült nekünk ezt a világgal is megismertetni. Mert nem mint magyar ember, de mint európai vallom azt, hogy ez az a forma, amely végeredményben Európának a tarka népeit megmentheti.

gr. Teleki Pál: Szent István birodalma 1941-ben

Prohászka Ottokár életútja

"...nem akarok én semmi sem lenni, de mindenütt az Isten szent akaratát akarom tenni"

Az élet századunkban a választás és válság élményét és kérdéseit ismételgeti, mivel utat vesztett, amit lapos mellébeszéléssel leplez; s ebben színes díszletelem a civilizációs fejlődésre való hivatkozás. Felelet, amely túllépve az értelmezésen, tömeghatást, "mozgalmat" hozna, mintegy az emberek általános létérzését állítaná át, visszaadva nekik a méltóságot, döntéseik tisztaságát, kevészer adatik. Ennek a cselekvő energiának, bátor és mély feleletnek hordozója Prohászka Ottokár. Ebben az enervált és mesterkelt jelenben hatása nyilván még erősebb lehetne, ha nem lett volna az elmúlt évtizedekben a tiltottak listáján.

Megújuló kísérletek születnek - szinte mindegyik lezáratlan -, hogy ennek a rendkívüli egyéniségnek az alakját megragadják, tevékenységét rendszerezék, hatását megmagyarázzák. Sokszor "kívül és fölötte" marad Prohászka Ottokár ezeken a célkitűzéseken, "nem engedi" a leegyszerűsítést az ő nagysága. Túlmutatott minden "kereten", körön, a hivatalosság különféle fórumain. Harmonikus egységbe rendezte a legtávolabbi múltat a huszadik század kérdéseivel, vagyis az örök problémák mezsgyéjénél maradt, amelyek eleven és sürgető természetükkel követelték a választ. A püspök égő szenvedélyességgel ad ezekre személyes-közvetlen feleletet, amelyek nem általánosságok, nem elvont formulák, hanem embertől emberig ívelő egyszerű szavak.

Talán éppen emiatt lett körülötte zavart és ijedt oly sok személy és hatalom; mert küzdelemre, emelkedő életre serkentett mindenkit. Tevékenysége valójában ébresztő és szervező nyugtalansággal jellemezhető. Szavak és tettek mindig egybefonódtak, úgy, hogy ezeket se ő, se más nem tudta elkülöníteni. A folyamatos élet hevéssége kellett ehhez, ennek sokszor elemi-biológiai "ára" volt: "...nekem aludnom kell megint megtanulnom".

Ki volt ő...? Nem kevesebb, mint: "Apostolus et praeceptor Hungariae", vagyis apostola és tanítómestere Magyarországnak, ahogy sírfelirata hirdeti. Azért volt és lehetett e kettős szerep betöltője, mert veszélyek közt élt nemzetünk. Micsoda erő, elkötelezettség, rendíthetetlen akarat kellett ehhez. Innen püspöki jelmondata is: "Dum spiro, spero", s valóban, míg élt, a remény íve alatt haladt előre; az evangéliumi ember bizonyosságtétele átfogta teljes életét, ezért lesz ellenállhatatlan személyiség, más szóval kikerülhetetlen.

Mindenféle hamis humanizmus sugalmazása ellenére sem hallgathatjuk el, hogy őt, az alázatos és áldozatos embert a kommunizmus évtizedeiben mint fajgyűlölő, fasiszta jelenséget száműzték a nemzet emlékezetéből.

Prohászka Ottokár a Felvidéken született 1858-ban Nyitra városában, ahol oly sok nemzet "találkozott" és élt, ám minduntalan egybefűzte őket a tradicionális magyar nemzet drámai sorsa. Ezzel magyarázható, hogy Prohászka Ottokár cseh-morva és német származása ellenére minden belső küzdelem nélkül vált a magyarság hiteles harcosává. Hiába volt a családban a német nyelv használatos, ez később is csak nyelv, az érintkezés eszköze maradt, szellemisége-világa az ifjúnak magyarrá vált.

Bensőséges viszony fűzi szüleihez, alázattal éli meg saját szerepét: "A férfiasságot, erős akaratot atyámtól örökölttem, a jóságot anyámtól..."

Szerencséjére sok helyen - Rózsahegy, Nyitra, Losonc, Kalocsa, Esztergom - tanult, sokféle szellemiség érintette meg és alakította. Szerény és tisztelettudó tanuló volt, aki többnyire jeles eredménnyel fejezte be a tanéveket. Kalocsai magyartanára szerint: "...senkivel sem érezte fölényét, pedig osztályának szellemóriása volt." Annak ellenére, hogy a rokonságban még főpapi - szepesi püspök, egri érsek - személyek is voltak, a család némi óvatos tartózkodással fogadta Ottokár papi hivatásra vonatkozó terveit. Nevezhetjük bátor, önálló lépésnek, amikor 1873-ban jelentkezik a főegyházmegye kispapjelöltjei közé. A döntés illusztrálható azzal az erős és mély élménnyel, amit a természet világa gyakorolt rá: "Hát lelkem a hegyen találkozott a misztériummal... Azért megyek bátran és bizvást - mint aki hegyről jövök lendülettel s a hegyek energiáját érzem."

A kitüntetéssel érettségiző diák főleg a görög, latin, matematika és fizika területén jeleskedik. Sokak szerint maga a hercegprímás, Simor János küldi az örök városba. A jezsuiták irányítása alatt hét évet tölt el a Collegium Germanico-Hungaricumban, s lesz ezáltal élete végéig "római": "Róma, Róma, mi sokat vársz tőlem; meg fogok-e felelhetni..." - elnyerve itt hivatástudatát és lelki-szellemi horizontját. A képzés filozófiára és teológiára épült, ami a módszeres gondolkodás és a bátor vitatkozás képességét adta az ifjú papoknak, akik az erőt a jezsuiták szigorú napirendjéből: a meditációra és szilenciumra felépített életritmusból hozhatták.

Egyéniségének két alapvető vonásjegye itt jelenik meg, egyik a vonzalma a kötetlen imához és elmélkedéshez, a másik a naplóírás. Mindkettő eredeti és mély lelkiségének, igényes szellemiségének kialakulását segíti. Ebből fakad kategorikus életelve: "...félígg-meddig való életet nem akarok folytatni"; s innen van a társadalmi-nemzeti feladatok iránti elkötelezettsége: "...mintha lelkem ki akarna kelni szűk határaiból, fölálldozni magát e szegény, zaklatott, szorongatott népért, mint tehetek érted valamit, magyar nép?"

Hűséges fiú volt, mert sűrűn levelezett szüleivel, haza nem látogathatott, mégis folyamatosan nőtt tekintélye, hisz az apa tőle kér dorgáló sorokat öccse "komolytalan" életvitelét elítélendő. Római tartózkodása negyedik évében édesapja elhunyt, a magára maradt család támogatása és összetartása a későbbiekben is az ő feladata maradt.

A filozófiai, majd teológiai doktorátust szerzett ifjút Rómában szentelik pappá, s jön az örök városból a Magyar Sionba - Esztergomba. Elszántsága, kitartása, küldetéstudata minduntalan megfogalmazódik benne: "én apostolságom érzetében kívánok járni ... széttekintek s látom a nagy hivatást, a föladatot ... jelen időben mindent az életben érvényesíteni kell, a lappangó meleget is föl kell szabadítani, mert a fásult, elhaló, a lankadt korszellemnek minden életerőre szüksége van." "E célt keresem: Ad maiorem Dei gloriam." "...egy tapodtat sem teszek magamért, szegény leszek."

Visszakerül oda, ahonnan hét éve elkerült - görög-latin szakos tanárnak kisszeminaristákhoz -, mégis távolság és visszafogottság van benne: "A magyar egyházi élet ... a vallási letargia karjaiban fekszik", ezért mondja ki: "...ébresztésre még sok irányban és sok téren szükség van: parlament, iskola, irodalom, társadalmi élet." A későbbiekben teológiatanári tevékenységet folytat az Érseki Hittudományi Főiskolán - erkölcstan és lelkipásztorkodás-tan, valamint dogmatika közvetítője -, ezt követi a szinte fordulat jellegű változás, 1893-ban a papnövendékek lelki igazgatója (szeminárium spirituális) lesz. A "fekete prímás" - mivel rang nélküli volt, s mindig fekete reverendában járt -, aki portás helyett a havat söpörte a járdán, aki télen is kabát nélkül járt s nem fűttette a szobáját, elkezdhetette régen őrzött papnevelési reformját, amivel elsősorban is az ideálját kívánta elérni: az "...igénytelen, önfeláldozó, a néppel érző, lendületes papság" mindig élő példáját megerősíteni, akik bizonyították, hogy: "...új stílusú, apostoli lelkületű, intelligens, fegyelmezett, tiszta papságot nevelt."

A képzésben alapvetőnek a filozófiára és teológiára épülő tudást és műveltsége tartotta, hisz ezzel biztosított a pap erkölcsi és szellemi szilárdsága, amit az elmélkedés, a meditáció és az önvizsgálat éltetett. A rendszeres meditáció, a napi szentáldozás, a heti szentgyónás szigorú követelménye gyakran "nagy botránkozást váltott ki az öreg, liberális papok között". Módszertani céljai voltak a koncentráció, elmélyedés, az akarat és belső fegyelem megerősítése, ami mindig egybekapcsolódott azzal, hogy: "...egyéniileg kezelt mindenkit, nagyon jól ismert mindenkit, és boldogan nyílt meg előtte mindenki... s atyai jó barátja maradt később is" lelki gyermekeinek.

Látszólag csak kiegészítette ezt a természet szeretetére való nevelés, ahol a jó beszélgetés uralkodott, sőt a tréfálgatás és ugratás is gyakori volt. Talán éppen a Magyar Sion c. folyóirat szerkesztése, avagy az ifjúkori elhatározás: "a magyar népért tenni kell..." vitte őt a közélet és a politizálás világába. Szerkesztőként képviselője az átfogó, modern tudományos szemléletnek. Az ezért való bátor küzdelem tartotta őt a "scriptis scripta opponenda" gyakorlatánál, ami egyre mélyebb társadalomismeretet is hozott. Felismerte a döntő fordulatot: "...azé a jövő, aki az emberekhez érthető nyelven szól, az emberiség pedig most egy nyelvet ért csak, mely egy szót hajtogat, s ez a szó: érdekeink." Nem véletlen a kínálkozó megoldás világos iránya: "...az egyháznak is összes modern teendője ez a szó: gyerünk a néphez", továbbá: "...az újkori egyház nőjön bele a demokráciába."

Ez utóbbi a szociális feladatok elvégzését, egyletek, intézmények, illetve a sajtó megteremtését jelentette. Mindezekon túlélve még közvetlenebb szerepet is betöltött, 1895-ben a Katolikus Néppárt egyik alapítójaként reménykedik abban, hogy "...a piros demokráciát így tehetik kereszténydemokráciává".

Ez a keresztényszocialista alapállás az evangelizáció az egyházba való visszavezetése mellett a katolikus és protestáns összefogást is sürgette. A keresztények szociális tevékenysége, konkrét

segítsége elodázhatatlan, mivel: "...a társadalom alsó rétegei emelkednek s részt kérnek".

Szinte hihetetlen, hogy ebben az aktív életvitelben miképp volt módja könyveket írni. A hit és tudomány, különösen a geológia és a biológia viszonya a legerősebb vonulat ezekben az írásokban, ami különösen az öt országos hírűvé emelő "Diadalmas világnézet" c. művében mutatkozik meg. A modern ember eszméit, kultúráját, pszichológiáját értékelte, mivel válságot érzelt a világban, amin csak megfelelő világnézet segíthet.

Ez a harmonikus életszemlélet "...csak a vallásos világnézet lehet, mert csak a vallásos világnézet öleli föl a mélységet, a létnek, a világnak a mélységét, ahol az ő forrásai fakadnak." Álláspontja szerint így érhető el "magas fokú szabadság s magas fokú műveltség", mert "...teremteni csak hitben lehet, az eszményekbe vetett hitben". A századfordulótól egyre erősebb tényezője és irányítója a budapesti vallásos közéletnek. Szónoklatai, egyesületi előadásai, illetve lelki vezetői (Szociális Missziótársulat, Regnum Marianum, Szent Imre Kör) szerepe olyan tekintélyt jelent - írásai, könyvei mellett -, hogy 1904-ben egyetemi tanárrá nevezik ki az ágazatos hittan tanszékére. Más szakokról és karokról is tódultak az áhítatra és élményre vágyó diákok hallani a gyorsan népszerűvé vált professzort.

Látványos fordulattal, egy év múlva székesfehérvári püspökné választják, ezzel lesz az ország lelkipásztora és apostola. A rangot soha nem kereste, húzódott az adminisztrációtól, a külsőségektől. Gyalog, fekete reverendában jelent meg a püspöki palotában, sőt az uralkodó előtti eskütelre is "szórakozottságában, véletlenül" majdnem püspöki ornátus nélkül ment. Az egyik plébánosához írt levele is erről tanúskodik: "Senki sem jön velem. Ünnepeyes fogadtatás ne legyen, vagy pláne bandérium s más ilyen flanc." Világos és bátor beszéddel nyitott beiktatási szertartásán, ebből is fakad gyors és mély hatása az országban, amit a következők is bizonyítanak: "Dolgozni akarok a züllésnek indult magyar nép megmentésének nagy napszámában, a kor bágyadtságától beteg lelkek meggyógyításában, a szenvedélyek lázától elgyötört bűnösök megtérítésén. Mindezt Jézus nevében. Jézus erejével."

A fehérvári püspök egyházi kereteken túl az ország legnépszerűbb embereinek egyike lett. Számátalan előadása, prédikációja, lelkigyakorlata mintát, erőt, felszabadító üzenetet adott hallgatóságának. Tudta, döntő a szerepe a sajtónak és könyvnek, mert látta és tapasztalta, hogy "nagy a világiasság ... túlságosan visszazorított a Krisztusi élet". A középosztály és az értelmiség általa lépett túl a tétovaságon, s érkezett el az élő közösséghez. Kiemelendő Prohászka szerteágazó működéséből a Katolikus Sajtóegyesület létrehozása, s különösen az európai szellemi színvonalú Élet c. folyóirat és könyvkiadó, mely minőségi olvasótábort gyűjtött maga köré. Babits, Móricz, Kosztolányi, Krúdy műveit közvetítették, és ezzel igazi értékek kerültek a katolikus olvasókhoz. Az egyházmegyében a közvetlen érintkezés fesztelenségével tartotta a kapcsolatot papjaival, a hívekhez szóló pásztorlevelek pedig világos útmutatók hangnemében íródtak.

Minden idejét kitölti, túl sokat végez: "Ez év tavaszán 8 városban 13 lelkigyakorlatot tartott, több mint 100 előadással." "Mi mindent akasztottak itt a nyakamba! 3-kor konferencia a nőknek, 5-kor előadás a közönségnek, másnap 9-kor beszéd a katonákhoz. ... Bértámasok. Hatvanhárom falut bejártam..."

Nagy elismerésnek vehető, hogy 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává fogadják, azonban ezt követően - mindössze két évvel később - teljes ellentétként indexre kerül. Az egyházon belül lappangó és elhúzódó viták, illetve hazai ellenzői által elért tiltás - három publikációt felhasználva a "modernizmus" címkéjével utasítja el merész, eredeti állításait. Fájdalmas, hogy ezek nagy része a II. vatikáni zsinat által elfogadott állásfoglalásokban is felismerhető gondolatok. Csalódottsága ellenére szilárd marad: "...félteni nem tudtam; eszem ágába sem jött, hogy baj lehet; de hát lett. - Én megtettem, amit kellett tennem, alávetem magamat."

Az újabb döntő, sorsforduló helyzet Prohászka életében az I. világháború, ami egybekapcsolódott egészségi állapota gyengülésével. Ezekben az években gyógykezelésre járt. A szenvedélyes, gazdag szellemű embert lehangolta a háború: "Háború azért van ... mert alacsony és alávaló az ember. Háború azért van, mert ... a pénzhatalmaktól függenek a kormányok..., s ezeknek az ellentétes érdekeknek ütközése hozza ránk a háborút." "...a pokol nem az imatanítás helye; a háború pedig annak tornáca."

Bizakodó várakozással már a háború derekán a jövővel, a béke lehetőségével foglalkozik: "Míg ki nem alakul a krisztusi ember s a krisztusi emberiség ... addig nem lesz béke, hanem újra meg újra föléled a harc... Ha tehát akarunk békét ... azon kell lennünk, hogy belülről erkölcsösek, tiszták s igazságosak legyünk, s ezt az erkölcsösséget s igazságot azután a kívülágba is átültessük, s a szerint

alakítsuk át a társadalmat." Jómaga a háború hozta szegénység enyhítésére Csobánkán hadiárvaházat nyit, amit országos gyűjtés előz meg.

A Magyarországra rázuhanó "két forradalom" előtt aggodalmasan jegyzi fel: "A háború után ... lesznek a világmegújítók között olyanok, akik a családot, a házasságot is eltörölni akarják, s kik az egyház és állam körül is mindent megújítani, vagyis felforgatni kívánnak." Tudja, milyen kettősség húzódik meg az efféle történetekben: "A forradalomnak nagy érdeme van... eltörölte azt, ami elavult és korhadt volt." "Erkölciség és lelki kultúra kellene, s ez nincs, ezt a forradalom nem hozta... Ki ne látná, hogy nem elég forradalmat csinálni, hanem a belső békét kell megteremteni."

Ezeket az eredményeket elfogadta, együttműködés, sőt várakozás is volt benne, de a kijózanító fejlemények után - különösen a kommunista diktatúra idején - megkönnyebbülten fogadta lefutásukat. Az epilógushoz, az utolsó hét évhez érünk, ám ekkor is megmarad a nyugtalan, alkotó és szervező élet, minden folytatódik... Nagy bizalom övezi személyét, még a nem katolikusok is benne látták a tájékozódási pontot, akaratuk és céljuk közlőjét. Nem merengett a közelmúlton, bár pontosan megnevezte természetét: "Erőszakos elemek magukhoz ragadták a hatalmat, s rögeszmék megvalósítására adták a fejüket... A társadalom minden osztályát jogaiból és vagyonából kiforgatták, embert ember ellen izgattak, s terrorral, börtönnel, akasztófával, golyóval rémítettek."

Képviselői, pártelnöki szerepet vállal, tehát közvetlen politikai tevékenységet folytat, bízva abban, hogy a társadalmi-politikai és gazdasági életbe bevihetők a keresztény erkölcs elvei. Közéleti jellegű beszédeiben mindig megszólal ez a várakozás: "...mindenekelőtt a hitet s a hitből fakadó erkölcsöt, mint minden életnek és rendnek alapját kell megvédenünk." "Védjük meg a hitet, az erkölcsöt, az igazságot, a tisztességet, s ezáltal az emberi szabadságot." Nagy lendülettel érvényesíti ezt az alapállást, számtalan katolikus és nemzeti mozgalomban és sajtókiadványban találkozunk vele, mintegy a magyarság megfogalmazója és ébresztője lett újból. Nem telik el azonban sok idő, és felülkerekedik benne újból a kritikai hang: "Keresztény nemzeti kurzust, megújodást és reformot hirdettünk, s minden a régiben van és maradt."

A politikából való kilépés szinte a századfordulót idéző sokszínű szellemi tevékenységet hoz Prohászka életébe, foglalkozik a kultúra, tudomány, egyház és misztika sok-sok kérdésével. Kiemelkedőnek vehetjük, hogy foglalkozott a felekezetek közötti békével és együttműködéssel, a misztika és filozófia érintkezési pontjaival, a társadalom belső válságával, a katolikus hitélet megújításával, a család és nevelés eszményeinek védelmével. Megmaradt szorgalmas levélírónak, a természetet nagyon szerető embernek: "Az én oltárom az én hegyem...", egy mindenkit magával ragadó miséző, prédikáló szent embernek. Ennek az összegző lelkületnek lehetünk olvasói az Élet Kenyere c. művet lapozva, ahol keresi, milyen lehet az "új ének a nagy titokról", s rátalál erre a meglátásra, megérzésre és élményre kimondottan az ő közvetlen és áramló életével: "Istent s a misztériumot az egész lélekkel kell megfogni."

Az ország lelki atyját 1927. április 1-én, virágvasárnap előtti pénteken a szószéken agyvérzés érte, másnap a templom melletti Központi Szeminárium vendégszobájában meghalt. Búcsúztatása a fővárosban, Székesfehérvárott és a közbeeső vasútállomásokon a hívek zárandokjárásához volt hasonlítható. Temetése napján, április 6-án, nagyszerdán Székesfehérvár legszegényebb városrészének egyházközsége elhatározta, hogy "Isten-házát építenek a Nagy Püspök hamvai befogadására".

Elment az alkotó személyiség, akinek műveit 25 kötetbe rendezte és szerkesztette Schütz Antal, akinek rendkívüli egyéniségéről így beszél Gárdonyi Géza: "Köszöntöm a napba öltözött embert, kit Isten homlokon jelölt a kiválasztottság fényes jelével." Elűzte a lelki zűrzavart és a bizonytalanságot buzdító szavaival, eleven életté vált benne a hit, mert Prohászka Ottokár legnagyobb, egyetemes jelentősége a nagyszerű szintézis, amellyel harmonikus egységbe fogta az egész tradicionális kereszténységet és a huszadik század eleven kultúráját, amellyel kibékítő feleletet adott a korabeli ember legégetőbb problémáira.

A főbb események Prohászka Ottokár életében

1858: Az elsőszülött Ottokár okt. 10-én született Nyitrán. A családi otthonban németül folyik a szó, sőt a szülők, gyermekek életük végéig németül beszélnek és leveleznek egymással.

1869: A gimnázium III.-IV. osztályában a nyitrai piarista iskola növendéke.

1871: Az V.-VI. osztályba alapítványos konviktorként a jezsuiták kalocsai gimnáziumába kerül. Magyar tanára így emlékezik reá: "...senkivel sem érezte fölényét, pedig osztályának szellemóriása volt."

1873: VII.-VIII. osztályos gimnazistaként az esztergomi kispapnevelőben sokat foglalkozik matematikával és fizikával, de alapos latin-görög tudásra is itt tett szert. A papnevelőbe való felvételekor Aranyszájú Szent János egy halotti beszédét mondta el görögül. Simor primás megdicsérte a görög szónoklatot. "A beszédet most is hibátlanul tudom" - vallotta 60. születésnapján.

1875: A kitűnően érettségiző diákot előjárói filozófiai és teológiai tanulmányokra hét évre Rómába küldték a Collegium Germanico-Hungaricumba. A fiatal teológus karakterét döntően ez a hét esztendő határozza meg.

1881. okt. 30. "1/2 7-10-ig pappá szenteltettem."

1882. szept.10. A gimnazista kispapok latin-görög tanára a kasszemináriumban. "Pethő Rudolf" néven az év őszén Assisi Szent Ferencről írt dolgozatával belépett a Magyar Sion munkatársai közé. 22 éven át a folyóirat legjelentősebb írója: mintegy 2000 lapnyi terjedelemben kb. 60 értekezést és 160 könyvismertetést jelentetett meg.

1904: Prohászka 22 évet töltött Esztergomban a papság és a hívek alakításának szolgálatában. Március 4-én a Hittudományi Kar egyhangú jelölése alapján I. Ferenc József az év telén Prohászka kinevezte a pesti egyetemre, a dogmatika nyilvános rendes tanárává. E napon foglalta el katedráját. Előadásai eseményszámba mentek, s más karokról is tödultak őt hallgatni. Szokás szerint tankönyvre támaszkodott. Latinul skolasztikus formában adta elő tananyagát, majd magyarra fordította a szót és szárnyalni kezdett.

Ez év nyarán két regnumos paptársával amerikai magyar misszióba megy.

1905. okt. 17. Az év őszén a Fejérváry ún. darabontkormány Prohászka kinevezte székesfehérvári püspökké. Az országos kívánságnak tett gesztussal népszerűtlenségét próbálta enyhíteni a kormány. Dec. 24-én maga X. Pius pápa szentelte püspökké a Sixtinában.

1906. jan 21. Püspöki beiktatása. Azután fiatal püspökként tiszteleg szögről-végről rokonánál, a konzervatív-liberális Samassa egri érseknél, aki óvta híveit, papjait Prohászka írásainak olvasásától. "Én önt indexre tetetem" - fogadta püspöktársát. Mire Prohászka: "Azt szeretném én látni!"

1908: Az Elmélkedések az Evangéliumról megelenése: a kispapoknak tartott elmélkedések irodalmi leszűrődése ez a könyv.

"...a szóbeli ima sokkal erőtlenebb s hatástalanabb, mint az elmélkedés. A szóbeli ima nem a miénk, amit olvasunk, az másé; átérezve ugyan sajátunk lesz, de sohasem úgy s annyira, amint az elmélkedésben fakadó gondolat és érzelem. A szóbeli imák átültetett növények, a különböző természetek, jellemek, hangulatok talaján nincs sikeres fejlődésük. ...A megszokás mechanizmusa: a száj jár; a szív már nem nyílik, a szóbeli ima behatolására idői nem enged. Pedig minden értelmi vagy érzelmi jelenség erőt csak azáltal nyerhet, ha beléje hatolnak. Fölkelti a prózai gondolatot, az igazságot, a titkot, egy gomolyban ereje nincs."

1909. ápr. 16. Az Élet c. katolikus szépirodalmi folyóirat Prohászka segítségével megindul, főmunkatársa lett. Prohászka csak egy történeti és korszerű műveltség birtokában teremthette meg a tudnivaló és a hinnivaló szintézisét. Olvasmányainak jegyzéke szerint görög, latin, olasz, francia, szláv, s főleg német nyelvismeretén át nemcsak a hittudomány és bölcsélet klasszikusaihoz jutott el, hanem kiaknázta a közgazdaságtan (Marx), a szociológia, az evolúció, a paleontológia, a geológia és az irodalom főműveit is. Állandó olvasmánya a Biblia, Augustinus, Aquinói Szent Tamás, Dante, Kempis, Goethe, Schiller. Az emberi érdeklődés szinte teljes skáláján így ismerhette meg kora művelt emberének nemcsak ideológiáját, de terminológiáját is.

1912. máj. 15. "Az esztergomi lelkigyakorlatozást semmi sem érte utól az én lelki tevékenységemben. Mily vigasz nekem, hogy dolgozhattam, járhattam prédikálhattam, gyóntathattam, írhattam és nevelhettem a sok fiatalembert! Mint püspök, folytattam e működésemet Budapesten, Szabadkán, Szegeden, Aradon, Szombathelyen, Pécsen, Kassán. A kassai püspök azzal is kitüntetett, hogy ezidén is meghívott."

1913. szept. végén megjelent X. Piusznál *ad limina* látogatásra. Az indexelés óta először járt Rómában. A pápa az indexre tétel után Majláth erdélyi püspökkel dedikált fényképét küldi. Most 20-25 percig tartott a pápai kihallgatás.

Okt. 15. "...A pápa fogadott; én megmondtam neki, hogy fájlalom az index-esetet; de nagyon kérem, hogy tudassák az emberrel előbb, ha van kifogásuk." Prohászka a pápától teljesen rehabilitálva, fölszabadultan távozott.

Nov. 12. (lelkigyakorlat): "Én a legfontosabb művem az öntökéletesedésemben ismerem föl."

1918. okt. 10. A szociális Missziótársulat a Csobánkai Ottokár-Árvaházban az árvaházzal köszöntötte, ünnepelte a 60 éves Prohászkt. "Mindez nem egy életre-, örökéletre szóló élményem."

Az Élet 1918. okt. 13-án (jubileumi) születésnapjára számot jelentetett meg, s *Kultúra és terror* c. könyvben tette az ünnepi asztalra a püspök *Élet*-beli dolgozatait. A keresztény kultúra sohasem tömegproduktum, csak egyénekben lehet. Szemben az erőszak minden formájával, Prohászka a krisztusi szabadságra utal: a megtért, a gondolkodásmódját revideáló, a metanoián átment emberségnél radikálisabb forradalmiság nem képzelhető.

1919. júl. 7. "Szeretném, hogy a papok ne tartozzanak ahhoz a klérushoz, mely osztályt, pártot, elszigetelt társadalmi osztagot jelent. Több szeretetet és meleget a nép és klérus közé; többet a Szentlélekből és testvériségből... Ne a tekintély, a joghatóság, a hatalom, parancs, hanem belső elv, a szeretet dirigáljon! ...Nem alattvalók, hanem testvérek viszonya; a hierarchiából - archéból(uralom) keveset, a hieroszból (szent) sokat! ...Nem a tekintélyt akarom ledönteni, hanem azt, hogy a tekintéllyel kooperálni lehessen, s így a tekintély éppen a koncertnek, a kooperáló karnak karmestere, de nem szólózik."

1926. jún. 30. Némethy Ernő ezüstmiséjén Prohászka a szónok, a kézvezető. A beszéd három alapgondolata:

— "Aki azt hiszi, hogy ő már van, az sohasem lesz!"

— "Aki tele van önmagával, sárral tele bögre: nem lehet vele a forrásból meríteni"

— "Az életeste sötét árnya: nem ütöttem meg a mértéket: kisebb lettem önmagamnál!"

1927. ápr. 2-án, virágvasárnap előtti szombaton déli 1 óra 45 perckor a Központi Papnevelde vendégszobájában meghalt. (Ma a Hittudományi Akadémia tanári szobája, melyben fehér márványtábla őrzi emlékét.)

Szószekekről hangzott el utolsó szava. Egy titokzatos, csonka mondat, amelyet többé soha, senki sem fog befejezni: "*Én talán nem csináltam volna meg a poklot...*" Mi jöhetett volna e tipikusan rávalló kezdet után? Ma már csak találgatni lehet... A pogány kezdetet követő folytatásban igazolta volna az Urat... De hogyan? Ó, nem logikával, nem a dogmatika professzorainak tetsző, skolasztikus indoklással, hanem a költő, a zseniális költő villámfényű intuíciójával.

Mert költő volt ez a nagy pap, elsősorban költő, az égi megvilágosítottságban édestestvére Assisi

szentjének, a Poverellónak, aki a madarak és fák nyelvén tudott szólani feloldva az örökkévaló természetben, hol rög és víz hullám, felhő és fűszál "Isten ujjenyomatát viseli magán..." A költő nagyszerű ihlete tüzesítette át a tragikus váratlansággal megszakadt mondatot: *Én talán nem csináltam volna meg a poklot...* És a megkezdett költemény most már a végtelenben pendül el. A költő halott. Az Úr legalázatosabb szolgája..."

"Csak felvillanásaiban nagyszerű ez az utolsó felvonás, amelynek a legnagyobb befecsközés adatott. Baudelaire *Albatrosza* jut az eszembe, amellyel otromba hajósok csúfolódnak, mikor a fedélzetre hullottan óriás szárnyaitól nem tud mozdulni," (Kárpáti Aurél: *Pap és költő. Magyarország gyásza*. 1927. 254)

Eszménye

"1913. dec. 15. Nem tudom, minek tulajdonítsam, de *az én lelkemben a legnagyobb hatalom a szépség*, melynek teljesen hódolok. Nem értem az igazságtól s jóságtól absztraháló szépséget, hiszen ilyet nem is fogadnék el; de az igazságnak és jóságnak előttem a szépségbe kell öltözködniök, mert míg ezt nem teszik, azt érzem, hogy szegények s nincs ruhájuk, az, ami jár nekik. Azt is gondolom, hogy az igazságnak s jóságnak nemcsak ruhája, formája a szépség, hanem hogy fegyvere, sajátos, fölséges felszerelése, kard és nyíl, kétélű, hegyes; igaz, hogy soha öldöklésre, hanem csak hódításra beállítva. A szépség a legnagyobb hódító erő. Kár, hogy az Isten szépségéről semmi fogalmunk; de mi lesz velünk, ha egyszer elének lép, s a mi szépség-szomjas lelkünket elárasztja! Nekem a szépség ének és élvezet. Hát ki féltse a szépséget az utilitarizmustól s materializmustól? Lehet azt féltetni? Lehet-e félni, hogy ütközéseknél a rövidebbet húzza?

A szépség nekem érték, nem kell, hogy jogilag enyém legyen. Enyém az, minél jobban tudom élvezni. Azé, akinek életszükséglete. Hogy aztán vannak Tolsztojok, orosz diáknők, kik a slampet, piszkos fésületlenséget különb emberségnek nézik, ezek aberrációk, s gondolom, hogy onnan valók, abból magyarázhatók, hogy a szépséggel visszaéltek s azt tisztelni s előtte tartózkodva visszahúzódni elfelejtették. Hát mit mondjak például Thorwaldsen sajátos nő-megvetéséről, aki állította, hogy sohasem volt köztük szűz; hogy az alázat és tisztaság abszurdítások. Íme, az élő szépség megvetése egy szobrászban; de honnan van ez? Megmondja Schadow: *Er hatte bei seiner Maitresse üble Erfahrungen gemacht...* Ezek az emberek nélkülözik a tiszteletet s a szeretetet s a tisztaság ütemességét s a fegyelem mértékét, s így a szépség kiesik a keretből s leesik a piedesztálról. *A szépséget is tisztelni kell*; csak annak számára marad kincs és érték, aki tiszteli. A tiszteletlenség a komisz emberség ösztönét fordítja ki s hozza felszínre; akkor fuccs, a nagy Pán meghal, a múzsák s a nimfák elszaladnak a csöcselék csörtetése elől."

(Soliloquia, 23, 256)

Művészete

- misztikus világérzés (átélés, belülről fakadó érzelmek, az egész univerzum ölelkezik az emberi lélekkel)
- a természet családias, meghitt szemlélete, átélése
- stílusában a lírai (azaz a személyes) alaphang a legfontosabb; ez gyakran kap didaktikus-szónoki árnyalatot ("Fölséges az élet! Szép! Nézzétek emberek! Jertek, élvezzétek ti is! Legyetek boldogok!")
- uralkodó hangneme a pátosz, az elragadtatás, a szenvedélyes hangvétel, a lángoló-tüzes rajongás minden érték iránt
- stílus eszközei:
  - plastikus képszerűség, a láttatás, a szemléltetés, az érzéki erő
  - tömör prózai nyelv
  - játékosság, könnyedség, frissesség, természetesség – gazdag, színes, eleven, hangulatos prózaritmus, már-már szabadvers (Whitman)
- irodalomtörténeti helye:
  - Pázmány, Kölcsey, Kossuth szónoki stílusa
  - a modern misztikus nyelv-élmény kiteljesítője (Komjáthy Jenő)

Válogatás Prohászka Ottokár gondolataiból

I.

"Az embernek küzdelmei és kísértései vannak, melyeket megállnia s legyőznie kell"

"Szenved az a modern ember, mikor érzi, hogy erőre s szépségre született, s ahelyett szükségre ébred, hogy azután szomorúságban elhervadjon. Gyötri az ellentmondás a győzelmes technika s a levert filozófia, az öröm programja s a lemondás végzete közt. Sokat bír, nagyot teremt, maga pedig egyre törpébb s az általa legyőzött világnak rabszolgájává lesz."

"Némely lelket elfojtott a test; él benne az állat, alszik az ember. Mást elborított a káprázat, eltelt magával; él benne az öntelt ember, alszik az isteni ember."

"Rokonszenv s ellenszenv pókhálóiiba akadunk bele... Belső világunk hasonlít a parókás, copfos, harisnyás barokkhoz; csupa mesterkéeltség, kényesség, finnyáság."

"...az ember álca, míg a látszat s a világtörténet millió szálából font gubóból ki nem repül."

"...a reneszánsz embere dacos, erőszakos, kegyetlen, öntelt, egyoldalú, vakmerő, ábrándos, racionalista s naturalista volt. Szenvedélye a világnak s az ének szeretete volt. S ez a pszichológia a mi lelkünk terheltsége; valamiképp magunkon hordjuk s magunkkal visszük a lélek e százados örökségét."

"...nincs tekintély előttem, csak az, aki ég."

"Térj magadba, ott megtalálod az Istent. Lelkeden tükrözik halhatatlansága az örök élet vágyában, mérhetetlensége a gondolat határtalanságában, hatalma az akarat függetlenségében, szeretete az indulatban, szentsége a lelkiismeret szózatában, öröme a tiszta szív érzeteiben, tökéletessége a nemes, áldozatos lelkületben, békéje a lélek nyugalmaiban."

"...az egész ember egyből, Istenből, szeretetéből kiindulva, egyre, Istenre irányuljon."

"modern ember, mondd meg nekem, mi a te reményed, érdeked, irányod, hogy megmondhassam neked, hogy mi legyen hited. Annyit tévedtél, vergődöttél, keseredtél, remélhetőleg okultál is, mondd meg hát, hogy mire szántad el magadat? Föl vagy le?"

"Akarunk megváltó szavakat? Igaz, hogy reájuk akadunk olyankor is, amikor nem keressük; de ha keresni akarjuk, akkor keressük a csendben; ha valahol, hát ott találjuk meg őket."

"Osztatlan emberek kellenek; nagyok lélekben, erősek reményben, lelkesek hivatásban."

"Minél szorosabb *kapcsolatba kell az Úrral lépniünk*, utána kell járnunk s őt keresniünk; szólnunk kell hozzá, s szólíthatnunk a természet s kegyelem meleg érdeklődésével, hogy azután ügyelmesen lessük magunkban feleleteit. *Ehhez csend, béke, elmélyedés szükséges.*"

"Az emberek élete külsőségessé, üressé s hiúvá vált, ... de végre is elfordult a tövises, terhes, kínzó léttől s megint csak a természet, a félreértett természet felé fordult, s a természetességben kereste bajainak orvosszerét."

"Azért is van az a sok baj, mert még nem használtátok föl erőiteket s tehetségeiteket, melyeket Isten adott, hogy a bajokat leküzdjétek."

"Futni a kitüntetésektől és dicséretektől."

"...modern ember ... Nem törődik vele, hogy a föld egykor kihűl, a szél s a tenger elül, a napsugár kialszik; a kultúra elvész; mindezzel nem törődik; neki ez metafizika; neki ez mind jövő s nem jelen, márpedig neki csak a jelen iránt van érzéke."

"Menj ki a világba és lazíts; áldozd fel magad és mozgasd az embereket!"

"Mennyi kemény, kegyetlen vonás van ezen a modern arcon! Mennyi elfojtott, üldözött, agyonkínzott érzelem, - mennyi letorkolt s agyonhallgatott kínos aggodalom, - mennyi kiátkozott, száműzött s egyre visszatérő gond e modern szívben s lélekben!"

"Ne a tekintély, a joghatóság, a hatalom, parancs, hanem belső elv, a szeretet dirigáljon!"

"Én nemcsak a szeretet szülöttje s a hatalom teremtménye, hanem a kozmosz része s hatója s az örök törvények alattvalója vagyok."

"...az ember nem szám és tömeg, hanem egyed s egyéniség s hogy nem silányul soha objektummá, bármilyen türannisz s baromi erőszak alatt sem."

"Két modern ember van: a szenvedő s az élvező ember."

II.

"Az elvek a gyökér, az élet a fájuk, az emberek cselekedetei a gyümölcsük"

"Az ember a lelki élet bármilyen fokán álljon, várja mindig a jobb, a mélyebb életet; mélyebbet a hitben, az Istennel való érintkezésben, s jobbat a szív s a lélek harmóniájában."

"Örömöm, hogy imádkozni s énekelni tudok; énekelni az ifjúság s a szabadság énekeit."

"A gazdagság nem művészet, nem életteljesség, hanem csak kelléke a lélek ébredésének ... mely bizonyos körülmények között éltet, ellenkező esetben halált okoz."

"Hiszek a küzdelmes életben. Temperamentumom a küzdelem s a győzelem. Nem vagyunk édeskés romantikusok, kik andalognak s fuvoláznak; a tettnek s küzdelemnek nemzedékei vagyunk."

"Szeretnők hallani az élet ígét, nemcsak az erőtlén, gyöngé életét, hanem az erős s győzelmes élet ígét, amilyenektől azután bennünk is a több s jobb élet fakad, amilyenektől a lélek öntudatra ébred s alakul... Az erős s győzelmes élet ígét csak a vallás hangoztatja a halhatatlan s örök élet hitében."

"A pusztá embere szigorú, komfort helyett vezeklésbe öltözik; missziója van kijózanítani, észre téríteni a lágy, érzékies, világot szerető embert."

"A pusztá emberének szava nem ének; szózata nem édes, nem hízeleg, de belevág a lélekbe."

"Lélek, szellem, igazság, jog és erkölcs, ezek a szellemi hatalmak a társadalom legtöbb rétegét éppen csak hogy meglegyintették, de ugyancsak át nem járják."

"...sok a gondolatod, az indulatod... szét vagy szórva."

"Szigorú erkölcsökkel s egészséges közszellemmel párosultan tehát a gazdagság szárnyat ad; erkölcstelenséggel karonfogva pedig igába, szolgaságba görnyeszt."

"Térj magadba, s pihenj meg Istenedben."

"Az élet istenszolgálat, nem tengődés, hogy célom hivatás, nem sors, hogy segítség s kegyelem környékez s nem véletlen..."

"Az életet elvek hordozzák; az elvek testet öltenek az emberekben és törekvésekben."

"...a modern kor felfogása szerint az élet árama elhagyta már az *egyházat* s más *házak* felé jár, melyek a modern élet színtereivé, a divatos szellem szentélyeivé lettek; e házak a kávéházak, színházak és országházak."

"Mit tiszteljenek az emberek egy társadalomban, melynek dísze, virága, miniszterek, szenátorok, képviselők, hírlapírók 1000 millió frankot sikkasztanak el a szegényektől..."

"...az emberben új világ kezdődik. Minden életnek önmagát állítónak, tehát tényét kimondónak s kifejezőnek kell lennie... Hazug állapotot teremtünk magunkban, mely abban áll, hogy az ember beéri a látszattal..."

"Azonban nemcsak az egyes emberek közt, de az államok közt is a mostani állapot nem a jog és az igazság viszonya, hanem a ragadozó állatok állapota. Nincs más biztossága az államoknak, mint a félelem az erőtől."

"Élvezet, ez a ti evangéliumotok; élvezni a világot, ez a ti erkölcsösségetek!"

"Ki az, vagy mi az, ami ide rendet teremt s harmóniát? ...ezt a szolgálatot nem várhatjuk indulatoktól s szenvedélyektől, melyek inkább csak fakadásai s kitörései a léleknek, inkább csak a reakciók az élet kedvező vagy kedvezőtlen benyomásaira."

"Két világ környékez minket, *természet s kegyelem*, s mindkettőből élünk."

"Az egyéni világon túl azonban van egy más nagy világ, a társadalom világa, az érdekek s szenvedélyek káoszával, az akaratok őserdejével... Hol van az a képlet, mely a gazdasági s társadalmi élet ezer és ezer tényezőit egyenletbe állítja?"

"Kössük össze a természetet a természetfölötti világgal, a szabadságot a tekintéllyel, a földi célokat az örök céllal."

"*Tudni, ismerni kell az igazat, alakítani a szépet, gyakorolni a jót s átélni Istent.* Nem szabad ezeket egymástól elszakítani, sőt még elszigetelni sem; ha szétszakítjuk, életet rontunk; ha elszigeteljük, lelket bénítunk."

"A harc mezején állunk, velünk szemben a tábor: a pénz, a tisztelet, a gőg..."

"Senki sem viselheti el őszinte s meggyőződéses bevallását az élet semmisségének. Ha ugyanis valaki komolyan hiszi, hogy a halál után nincs élet, mégpedig az a győzelmes s nem az az unalmas élet, akkor egész életét érthetlenségnek s ostobaságnak kell tartania."

"Nincs itt szó a köznépről, melynek nincs nálunk öntudatos szerepe..."

"A pokol kiszabadult s az emberek ördögök lesznek... Az ördög nem a Sárreten, nem a Velencei-tóban, hanem a királyi udvarokban, a diplomaták karosszékeiben fészkelődik."

"Én nem bírok szabadulni attól, hogy az ördög a hasát fogja s úgy röhög a háborún és kultúrán és filantrópián, s ami még más divat."

"Az élet mindig új, mert keringő vér s kigyulladó lélek, érzés és szeretet - ne gyúrjuk ezeket a fogalmi skatulyákba, vagy szokások kereteibe. Rajta, bátran előre!"

"Igen, mi még nem tudjuk élvezni az igazi életet, a lélek nagy tartalmát, még barbárok vagyunk. Azért csikorog a világ is, mert még nincs azon a fokon, legalább a nagy emberiséget véve, hogy a neki való legnagyobb élettartalmakat szeretni, becsülni s élvezni tudja."

"A mi élményünk, hogy új eszményeket, új értékeket s új utakat tapasztalunk meg s hogy azok adódnak bennünk, mint a légi utak a madárnak..."

"Tőlünk is függ a világ; mindnyájan be vagyunk fogva szekere elé. Sőt belőlünk pattognak ki az új világ csírái s bontakoznak ki vonalai."

"...új világoknak folytonosan új áramai szakadnak föl s törik át a történelmi alakulások rétegeit, romba döntenek civilizációkat, megrázzák az emberiség fáját s potyog róla a sok-sok éretlen gyümölcs - a fiatal vagy a tökéletlen, ki nem alakult élet."

"A lét formát keres; megittasulni akar formától és szépségtől."

"A modern ziláltságnak s válságnak is *első és fő oka* az, hogy a korszellem teljesen *a szubjektívizmus vizein evez*, azaz ide-oda sodródik... A mai dekadenciának másik *jellege a tiszteletlenség* a lét titka, az élet értelme s célja és a szép s nemes egyéniség igényei s szükségletei iránt... A dekadenciának *harmadik jellege az a blázirtság és cinizmus*, mellyel minden nagy eszmét és eszményt és szellemi valóságot bepiszkítanak s profanizálnak."

"Az élet terhe nehéz: azt dalba foglalni nem lehet; annak zsoltár kell."

"A teljesebb emberiségnek típusa a fejlett, a szellemben, erényben, s erőben gazdag egyéniség! Míg ez ritkaság, ...addig csak beszélünk s harsogunk haladásról, hatalomról, fejlődésről, de hiányzik a haladás, a hatalom, a fejlődés virága: az ember!"

"Az erős életnek... olyannak kell lennie, mint a hegyi pataknak, melyben minden hullám minden pillanatban új ingert s új lendületet jelent... A patak minden pillanatban szép és ki nem fáradt, akár reggel, akár este, akár forró nyáron, akár télen nézzük. Ezért nézhetjük a patakot az élet s a lélek leghívebb szimbólumának is."

"Úgy-e, így értette az Úr azt is, hogy ti vagytok a világ világossága? Nem napok az égen, hanem napok a saját világotokban... Úgy vagyunk az életbe beleállítva, hogy napba nézzünk s napsugarasak legyünk magunknak s másoknak."

"...pszichológiai bonyodalmak ezer kérdést vetnek fel ma, s holnap már senki sem foglalkozik velük."

"Az egész élet minden történésével együtt ... olyan, mint a terméskő vagy a termésfa a művész kezében; a művész a kőnek vagy fának ad formát; az élet megzenésítője pedig a termés-életből alakít embernek való világot, Isten gondolataiba s akaratába öltözött életet. Az ember belső világának zenéje az átélt s átértzett isteni akarat."

"...magatokban meghamisítjátok a természetet, s fönnakadtok másoknak természetességén!"

"Nem kételkedem s nem kritizálok; tudom, hogy van nagyság s fölség, s hogy az nem azért van, hogy félreértsem s eltörpítsem; tudom, hogy van szépség s harmónia, s hogy az nem azért van, hogy azt elrútsam..."

"Az emberi élet is keresi a szép, harmonikus formát. *Az emberi élet alakja az egyéniség.* A szép, harmonikus egyéniség az emberi élet műremeke."

"...a gazdasági világ még nem az ember világa. Benn él ugyan az ember, de még nem mint úr és alakító, hanem inkább mint szenvedő és préda."

"Ne botránkozzatok meg e merész kijelentéseken... Igaz, hogy *én, én, ez minden.* Világos, hogy minden. Reám nézve ez minden, s ha én nem vagyok, mit nekem a minden? Isten, világ, lét, boldogság, csak az *én* révén közeledik felém; ha én nem vagyok, nincs Istenem, nincs világom, nincs örömöm, vágyam, beszédem; néma, sötét, semmi a minden."

"Homok nyeli a vizet; Föld nyeli az életet."

III.

"Az egész európai világon rémülettel látjuk az erkölcsi válság tüneteit"

"Erkölcös az az ember, aki lelki valójának, a belátás s a hit által fölvilágosított öntudatnak törvényeit megtartja."

"Magyarország manapság kínok közt vergődik s állami és gazdasági létét igyekszik megmenteni s biztosítani. De nemcsak állami létünk veszedelme ijeszt minket, hanem erkölcsünk hanyatlása nehezíti meg helyzetünket, aminek következtében nem állnak rendelkezésünkre azok az erőteljes reakciók, melyek által kiemelkedhetnénk a posványból s azzal a végveszélyből is. Ennek oka azonban már nemcsak a magyar, hanem az európai világ dekadenciájában keresendő. Az egész európai világon rémülettel látjuk az erkölcsi válság tüneteit, s meg kell tapasztalnunk, hogy nemcsak emberek, hanem nemzetek, korszakok s kultúrák is lehetnek betegek, hogy azok is haldokolhatnak s meghalhatnak."

"...a dekadencia abban áll, hogy az ember kikapcsolódik a szellemi realitásból, s orientációját ezáltal elveszíti."

"A mi tragikumunk, hogy sok sötét s erőszakos génusz támadt föl köztünk, kik nemcsak filozofáltak, nemcsak kritizáltak, hanem az életnek új formát is kerestek. Valljuk be, hogy nem találtak. Újat akartak adni, újat, amit ők teremtettek s gondoltak s éltek, de az az újság inkább kín s szenvedés, tépelődés és meg hasonlós volt. Lelkük kínját s kételyeit szórták világgá, szívük lázadásait harsogtatták bele a világba; azt adták, amitől ők maguk is szegényebbek s rosszabbak lettek, s nem azt, amitől érzéseikben meg nemesedtek s jobb emberek lettek."

"Az erényesen kifejlett életé, az örök életet s az örök boldogságot magában hordozó öntudaté tehát a győzelem; az megmarad; az a világ virága."

"A gazdagság szeretete tehát tönkreteszi a műveltséget, mert tönkreteszi a népet, elbarmosítja, lealacsonyítja azt."

"A kritikának szertelensége, a gondolat s érzés anarchiája, mely nagy tehetségekben nyilvánult, beteggé tette az embert; a csodálattól, mellyel az erőnek áldozott, önmaga elgyengült; miután az az erő is nem építeni, hanem rombolni; nem nemesíteni, hanem megzavarni tudott csak."

"Mikor az emberi lélek az isteni akarat mértékeit s arányait átveszi magára, ...mikor az erény formáiba öltözködik: akkor az arány s erény az ő formája, s ő maga énekes lélek s a szó igazi s mély értelmében kultúrember lesz."

"...a kritika méreg lett; a zavaros elméknek túl sok jutott a szabadságból s megtagadták eszményeiket, áttörték biztosító korlátaikat, s ami a legnagyobb, sötét génuszok akarat nélküli médiumaivá lettek, s végzetük az őket hitből, bizalomból, erőből kivetkező befolyásolhatóság lett."

"Igen fontos ügy ez, hogy az ember hízélgés nélkül, egyszerűen s szívélyesen, gondosan s okosan társalogjon... Légy nyugodt és egyszerű, látván mindent, ítélj tartózkodva, okulj figyelmesen; öntudattal helyezted s a drága alkalmak iránt, melyekből kincseket szedj az Úrnak."

"Ateizmus azt mondani, hogy a jó a világban nem győzhet, s erkölcstelen, gyámoltalan lemondás volna azt hinni, hogy egy jobb, nemesebb fölfogás s az erkölcsi nézeteknek tisztulása ki nem alakulhat köztünk. Azt kell tehát hinnünk, hogy igenis erővel s harcban érvényesülnek eszményeink."

"Jézus kérdez: kérdezzünk inkább, mint oktassunk."

"A mai világban ez a csavargólélek, ez a sehonnai típus nem ritkaság, sőt mondhatnám, hogy épp ez jellemzi a keresztény kultúrával meghasonlott társadalmi rétegeket... rendkívül sok ember lett hontalan és otthonatlan... érzik, hogy nincsenek önmaguknál, a jobbik maguknál..., s belekerültek a frázisok habarékába, melynél a léha környezet s a rossz példa lélekölő hatalma még veszedelmesebb."

"Nincs bennük pátosz, sem a hitben, sem a hitetlenségben. A tagadás is erőtlén, az is beteg, s az ember attól is szenved. A modern ember nem lelkesül s nem disputál; mit is disputálna, mikor nem hisz az igazságban."

"A rabló is összelophat és rabolhat gazdagságot, de ez a fölhalmozott munka nem képes termékenyítőleg hatni szellemére."

"S nemcsak az égen, hanem a földön sem láttunk már semmit; nem láttunk jót, hanem csak rosszat, gyengeséget s alávalóságot. Elvesztettük az erkölcsi értékelést, s nem vettük észre s még kevésbé győződünk meg, hogy ha érdemes valamit tenni, hát bizonyára élni érdemes."

"Szeresd az erőt, s adj érte tiszta életet."

IV.

"A kultúra a mi lelkünk állapota"

"Szembeszökő tény tehát, hogy *van kultúra, mely a kereszténységtől elidegenedett s ki akar terjeszkedni az egész életre*; szembeszökő tény, hogy e kultúra fölöslegessé akarja tenni a kereszténységet... Csakhogy a baj nem az, hogy a kereszténység pusztul el kultúrahiány miatt, hanem mélységes meggyőződésünk szerint az, hogy a kultúra pusztul el a kereszténységtől elszakadva... Fölvetem a kérdést: *voltunk-e már apostolai ez elidegenedett kultúrának, kik égni, fölvilágosítani, megérteni, melegíteni, alkalmazkodni, szálni s szeretni tudtak? Azokra van szükség!*"

"Kulturális igényeinknek megfelelően közel kell tehát hoznunk a régi igazságokat a modern érzéshez; nevelésünket, közművelődésünket, természetfölötti erkölcsiségünket érvényesítenünk kell, hogy a kereszténység praktikus kiváltását lássa a világ."

"Művészet s erkölcs könnyen egyesíthető a legmélyebb s a legbensőségesebb vallásossággal; sőt ennek mélységeiben nyílnak termékenységünk forrásai; benne rejlik lendületességük s erejük titka."

"A kultúra is nagy hasznomra van; amit ember művelt, amit festett, faragott s épített, azon mindenütt a lélek izzik, a formának hánca alatt, s azon kigyulladok. Ha a középkori dómokat nézem, a lelkem föllendül, s a kövek s a vonalak néma zenéje s ékesszólása a nagy gondolatok és eszmék búvkörébe

emel."

"Soha se állítsuk a vallást ellentétbe a tudománnyal s kultúrával. Isteni kincsek ezek; Isten adta az észbeli tehetségeket, hogy kifejlesszük azokat, hogy erő s jobblét járjon nyomaikban. Isten adta, hogy segítsünk magunkon."

"Mihelyst a pénzvágy tüze a művészi tehetségeket, elhagyja őket a génusz. Az önzés korszakában kiapadnak a költői vénák; a teremtő erő a szolgaszenvedéllyel ölelkezik..."

"...jaj Uram, ez a nyugati kultúra az anyagiasság pondrója; azt bámulja, a pénzt... Tele göggel, pökhendiséggel a lelkek; a fizika itt szellemi füstté lesz; kormosak lesznek ezek az *emberkék* tőle."

"Így azután hibás lett az emberi lélek kezelése s annak tulajdonítható az a hitetlenkedési dagály is, mely a lelki világot nagyon megviselte. A hitetlenkedés lett a divat, s tudósok, nevelők, írók, kik hivatva érezték magukat a kultúra fáklyájának lobogtatására, a legmélyebben buktak le éppen e kultúra félreértésében... Így lettünk nemcsak hitetlenek, de oktalanok is, kik nemcsak a nagy problémákat nem értik, hanem a lelkük természetrajzában sem voltak otthonosak."

"Az egész kultúrán végigtárog az adottság s az alakítás megkülönböztető rianása... Az ember, a lélek a maga saját képére s hasonlatosságára alakítja a káoszt kozmosszá."

"Összetörni bármilyen remekművet lehet, ahhoz csak kalapács kell s mechanikai erő, de elgondolni s megteremteni azt, csak a génusz képes. Aki a jellem s a szépség elé azzal lép, hogy apró hibáit keresi, az voltaképp a maga disszonanciáit viszi át; arra jut rá, hogy íme, ez is olyan, mint én, s nem lesz jobb általa. Az ilyen ember csak hernyó a káposztán, melytől nem lesz szebb a levél... Az ilyen ember kioltja a fényeket s saját lelke sötétségét önti ki a világra... és mérgez; megmérgezi elsősorban önmagát..."

"A kultúra súlypontja okvetlenül az emberben, saját lelki világának kiépítésében fekszik, ... belső kultúrának kell lennie... Önmagát kell először is megtalálnia, saját nagy céljai s eszményei iránt kell tisztában lennie."

"Minden kultúra voltaképp helyes mértékeket keres, nemcsak tudást s javakat, hanem inkább harmóniát s boldogságot akar teremteni. Azt mondhatnám tehát, hogy az igazi kultúra az egyes embernek s a társadalomnak, legszélesebb értelmében pedig egész történelmi korszakoknak néma zenéje."

"A kultúra tehát lelkiélet, érzület s belső, világos világ! ...A kultúra a mi lelkünk állapota."

"Teremtsetek szobrot, műremeket, de eleven szobrot, nem márványból, hanem önmagatokból! Teremtsetek világot, mely által a világ a ti világotok lesz, mely nélkül nincs világtok, nem éltek, semmik sem vagytok!"

"Az alakítás génusza ugyan nem hagyja el így sem az embert, s ihletétől farag fát és követ, olvaszt ércet s rimel színeket, vonalakat és szavakat... Azonban végzetessé s tragikussá akkor válik e hivatás, ...ha a szépséget, az ihletet, a meleget s az örömet nem tudja megszólaltatni a valóság, az érző s küzdő lélek életében, az ember saját öntudatában."

"Isten gondolta ezeket, s a kultúrának kell az isteni gondolatokat megvalósítania s a természet alapján az emberi élet néma zenéjét megszerkeszteni. Nagy feladatok ezek; dolgozzunk rajtuk! A nemzetek zenéjéhez harmonizált nemzetek, a harmonizált nemzetekhez harmonikus emberek kelljenek. Legyünk minél többen ilyenek!"

"Minden szépművészet voltaképpen csak szimbolikus valami s tulajdonképpen a lelki szépségnek kinyilatkoztatása."

"Kultúrember, aki a kultúrát, a rendet, arányt s szépséget nemcsak maga köré, hanem önmagába, belső lelki világába állítja bele."

"...szinte érthetetlen, hogy művészek, kik kőben, fában, színben, hangban remekelnek, mennyire barbárok lehetnek saját belső lelkiségük s erkölcsi karakterük alakítására nézve... Nagy művészek s szerencsétlen emberek!"

"Lelki kultúra nélkül a művészet is üres..."

"A nép kultúrájának, mely szellemi munkából való, arányban s összhangban kell lennie a gazdasággal, mely az anyagi munkát képviseli; mert különben, ha nincs arány köztük, nem fogódznak egymásba, nem nyúlnak egymást segítve, egymást előmozdítva..."

V.

"Mennyi még a holt betű s mennyi a rideg lehadart adat a magyar történelemben"

"Bátran mondhatjuk, hogy a VIII., IX., X. században éjszaka volt Nyugaton, s abban az éjszakában csak a hit mécse égett."

"Egész Magyarországnak, minden hegy-völgynek, minden romnak, várnak és városnak; minden talpalatnyi földnek meg kellene elevenednie és lelkünkben feltámasztó erővé válnia."

"A *lelkében föltámadt Magyarország* támaszthatná csak föl, csak az állíthatná talpra a területi Magyarországot."

"A burzsoá öntudata duzzadt a szabadság, testvériség, egyenlőség eszméitől, s várta, hogy teljesen polgárvá váljon a világ, ...magára öltötte a demokratikus formákat s intézőül a ...néptömeget emelte trónra."

"...mikor életet s lelket keresünk, alig találunk egy csepp vizet az emlékek kiszáradt árkában, alig egy fénybogárkát a múltnak éjszakájában."

"Most is sokan járnak a Pilis hegyén, de fogalmuk sincs azokról a lélekrengetésekről, melyek hajdanában Cordova felől Párizson és Clairvaux-n át az egész nyugatot megrengették s itt is jártak. Kevesen tudják, hogy e hegyen azoknak a régi szellemi csatáknak rengéseit kellene megérezniük, melyek az első reneszánsz vajúdásaival jártak."

"...megérzem, hogy a múlt a jelenben lüktet, s hogy az az igazi s gazdag élet, melyben a múlt is, a hagyományok is, az idők s a helyek története is mint bátor, erős jelenvaló öntudat él."

"...nemigen kutattuk, mi volt a harcokban ellenállásunk ereje, mi volt az *ezeréves fönnállásnak titka*, nem kérdeztük, honnan az ősök hazaszeretetének önzetlensége?"

"Őshazájából hozta népünk a szabadság lángoló szeretetét, de *fönnmaradásának biztosítékait nem hozta el, azokat kapta a kereszténységtől*."

"*Hazát akkor nyertünk, mikor a keresztvíz kezdte megtermékenyíteni a rögöt*, akkor lett sátor helyett házunk, mikor a templom köré építkeztünk."

"Magyarország régtől fogva az a hely, melyen a nyugat s a kelet találkozik, s ez is, az is foglal, itt van a vízválasztó vonal, melynek egyik lejtőjén az európai haladás fejlődik, a másikon az ázsiai tétlenség vesztegel."

"Ha a történelemhez fordulok, ugyanarra a belátásra jutok, hogy nem szabad az emberi életet elszegényíteni s elhervasztani a profán kultúra kizárólagosságával."

"... a szabadság óriásokat nevel, sablonokat gyűlöl, eszménye az Úr Jézus, iskolája az emberek és a nyílt természet."

"A primás beszéde a kor rémületes nyomorának és bajainak öntudatára ébresztett... Messze elestünk az elmúlt korok vallásosságától, mindenfelé a hitetlenség kísért."

"...nem képzelhetek magamnak lazább talajt, mint ezt az osztrák-magyar nagyhatalmat. Ilyet dirigálni nagy kín lehet."

"Ma este sétára indulva hallottam Ferenc Ferdinánd s hitvese lelövéséről, szerb összeesküvők tették. No most lángban a politika s lángban talán a világ? ...Ezek a mi oltott politikusaink s buta naplopó diplomatáink hirdetik, hogy ez nemzetközi, világtörténeti szükséglet! ...Nincs kedvem írni. Ilyen ember-mészárlást provokálni alávaló imperialista érdekekért, ez igazán ördögi... Már benne vagyunk a harci romantikában, s hősi halál fikcióiban. A háború mint katasztrófa, mint világítélet..."

"Szulejmán százezreket fűzött rabszíjra, és Magyarország pusztá lett. Ne felejtsetek el, hogy 1904-ben kétszázezer magyar ember hurcolódott a közgazdasági szükségletnek bilincseiben, a kenyérínségnek rabszóján messze a hazából az Óceánon túlra egy új világba."

"...a kezénél s lábánál megkötött nyomorék nemzet nem sokat tehet. Nekünk most nem nehéz aláztatnunk lennünk, hiszen a legalulra kerültünk!"

"A nemzetgyűlésre is eljártam. Az a gyűlés a kis koponyák s a nagy akarnokok gyülekezete. Tele vannak ambíciókkal ...és panamákkal."

"Keresztény kurzus kereszténység s keresztények nélkül! Ez a baj, hogy e hordónak nincs feneke."

"Nálam járt K. gróf, és elmondta, hogy olvas egy statisztikát, mely szerint 1900-1910-ig a kivándorlás 1,300 000 volt, de a bevándorlás - hál' Istennek - 1,000 000 felül. S ezt a liberálisok nem látják, hogy ez Magyarország veszte!"

"Mily igazán énekli Vörösmarty, hogy a magyarnak hazáján kívül nincs helye. A nemzetiségi ellenszenv csúnya kinövés az emberi lelken: falják, marják egymást; vész itt humanitás, természetegységen épülő szeretet; s milyenek az egész népek előítéletei, bárgyúságai, rossz szokásai, embertelen, szívtelen hibái!"

"Látjátok a hatás s visszahatás játékát az emberiség életében?! Az emberi szellem egy irányban kifejti erőit, ... azután megfordul, mint a fölfutó inda."

"...mint iskolás fiút leginkább megragadott a *Bűvár Kund* alakja, aki a mélységbe bukik, hogy győzelmet hozzon. A nagy győzelemhez, mely után sírnak a lelkek, szintén bűvárok kellenek: oly áldozatkészek, amily merészek, kik a mélységbe buknak s gyöngyöket halásznak, s elsősorban lelkük gyöngyét emelik ki az élet folyamának veszedelmeiből..."

"A tulajdonképpeni görög, klasszikus világ nem a tudásnak világa volt. A görögöknek a valóság, az egész, az élet, a szemlélet, az ember az ő érzéseiben, több volt, mint a szétszedett, a részekre bontott, rendszerekbe szorított, fogalmakká vékonyított világ; a szemlélet, a valóság nekik több volt, mint az absztrakció s a teória."

"Nekünk is kell demokratikusnak lenni, új erőket onnan kiemelni. Nekünk is kell gazdasági irány; de mi látjuk, hogy a fő a lélek; hogy az idegrendszer a társadalmi testnek a szellem, hogy annak kell fejlődnie, s hogy annak kifejlődését hordozza a civilizáció s viszont, az fejleszti a civilizációt. Hogy az egészséges magva az életnek, tartalma a lélek értékei: a kötelességérzet, az élet átalakítása jósággá."

"...a valóság, az élet, a történelem sokkal több s más és más, s ha vannak is fogalmak, melyek eligazítanak s megvilágítják nekünk a történet, ne zárkózzunk el bennük, azt gondolván, hogy ott van minden s ott értünk meg mindent."

"A szenvedő s a reménykedő világ jelenleg új világteremtő hatalomnak oltalma alá vonul, s ez a gazdasági hatalom... Vallás, erkölcs, jog, művészet, az mind ideológia, fogalmi atmoszféra, mely nem egyéb, mint a gazdasági élet vetülete."

VI.

"Az európai közszellem, a politikai s társadalmi megértés, a tisztesség és hűség a sajtótól szenved a legtöbbet"

"A fönnálló rend gyűlölete kirí a szocializmus minden nyilatkozatából, valahányszor beszélni mernek szándékaik jövőendő érvényesítéséről. Erről ugyan nem mindig mernek, hasonlítanak a rút arcú prófétához, ki mindig lefátyolozva szaladgált, nehogy híveit visszaretentse."

"A teljesen szabad és független, vagyis hitetlen gondolat ... s a liberalizmus által alkotott kódex egyetlen s mindenre jó paragrafusa szerint a *korlátlan emberi szabadság* szerint majd kiforgatja a társadalmat..."

"...szocializmusnak bölcsőjét a francia revolúcióban, dajkáját a hit- és erkölcsellenes elvekben találjuk föl."

"...az állati ember lépett föl a világ színpadán, az az ember, aki korlát és tekintet nélkül, igazság és szeretet nélkül, a modern szabadság zsarnokságával s a létért való küzdelem könyörtelen jogcímével szerezheti magának azt, ami jó neki: élelmet, hatalmat, élvezetet; mert mást nem ismer és nem kíván."

"Nézzétek ezeket a becsületrend keresztjével ékesített, a szalonok rutinjával legyalult, sima, ügyes társalgású családokat..."

"...mialatt az emberi élet egész vonalán az ésszerű eljárást, a méltányosságot, a jogot s igazságszolgáltatást akarjuk uralkodó s intéző hatalommá emelni... addig a nemzetek sorsát háborúra bizzuk."

"Az Isten-jogokból tehát ember-jogok s az ember-jogokból állat-jogok lettek, s miután az ember állattá lett, földülja azt a társadalmat, mely az *Isten országa*."

"A munka, az ipar most nem emberhez méltó s emberét fönn tartó foglalkozás, hanem prédálásra, kihasználásra, mások verejtékéből kipréselt gazdagság fölhalmozására kárhóztatott szerencsétlen és nyomorult sorsrész."

"A tőke tehát egy rafinált gonosztevő, mely maga után zúditja a kenyeret kereső népet s földönfutóvá teszi azt; miután pedig földülta otthonukat s hatalmába kerítette a védteleneket, egymásra uszítja."

"Tehát a munkában, a termelésben, a piacon semmi korlát és *ezzel semmi rend*."

"...az egyesek közösségben érezték magukat..."

"...egy egész nagy társadalmi osztály folyton atomizáltatik, s mint egy fuldokló ember, mind mélyebbre és mélyebbre süllyed... Azért ismétlem annyiszor ezt a gondolatot, mert ebben van rekapitulálva a tulajdonképpeni szociális kérdés, a régi osztályok széttűlésében."

"A koncentrált tőke az az újkori mammon, az a borzasztó hatalom, mely a nyugati, keresztény társadalom egére ráborítja, ha nem is az utolsó, de bizonyára egy világtörténeti ítéletnek éjelét..."

"... a nemzet kezéből a materiális hatalom a forgótőkébe helyezkedik át... A nemzetek bámulva veszik észre, hogy helótták lettek saját hazájukban - hogy koldusokká lettek."

"Ez a krízis, mint láttuk, a tőke uralmától függ az emberi munka fölött, mely uralmat a gép alapította meg."

"A régi világ politikai viszonyait a különállás, a decentralizáció jellemezte. A községek, a városok, a rendek és osztályok autonómiája erőteljes és rendes vonásokban tüntette föl a lakosság típusát."

"A kapitalisztikus termelés e politikai egyensúlyt teljesen földúlja... A különálló eredetiség és sajátosság helyébe a lelketlen egyformaság, a lekötöttség helyébe a földönfutás, a virágzó sok város és falu helyébe a veszedelmes daganatszámba menő városok... Az otthonok helyébe a munkáskaszárnyák, az összetartó, édes családi kör helyébe a szétszórt s csak éji néma közösségben találkozó gyermektelen szülők és szülőtlen gyermekek..."

"...a liberalizmus, mikor megadta a jognak egyenlőségét, megteremtette a materiális hatalomban, a pénzben való hallatlan s ázsiai zsarnokok és rablók egyenlőtlenségét meghaladó egyenlőtlenséget."

"Minden, ami a nemzeti létet tartotta, ami neki változatosságot és életerőt, biztonságot és szervezetet adott, azt mind letörte s maga hasznára lefoglalta... Csak a jogi egyenlőséget azt megadta!"

"... nemzetközi viszonyaink számúzik az erkölcsöt, s úgy vannak beállítva, hogy ott az érdek s az erő dönt; jogunk *jogot* ad a foglalásra."

"...mindaz, ami a társadalmat szervezi és élteni, az erkölchöz tartozik s belőle való."

"... nemzeteket legyőzni, leteperni, országokat elfoglalni barbárság és vadság. Ebbe a nemzetközi barbárságba kell majd a jobb jövőnek rendet s zenét teremtenie! A nemzetközi béke lesz az emberiségnek néma zenéje."

"...mindmegannyi oszlopa dől ki az erkölcsös, társas létnek. E hiányt nagy elvadás követi éppen úgy, mint a nevelés és fegyelem hiányát az erkölcstelenség."

"...tönkretett nagy társadalmi rétegek anyagi hanyatlásukban magukkal rántják a politikai és az erkölcsi életet és egyensúlyt. S ez a körülmény jellemzi a társadalmi krízist."

"...a papság bizony sehol sem tett eleget a szocializmust megteremtő gonoszság és pogányság ellen, - sok helyen elkésett, - máshol meg még most sem tesz semmit."

"...az új időkbe való beleélés a legnehezebb nekünk, akik elveinknél, egyháziasságunknál fogva szükségképpen konzervatív érzelműek vagyunk."

"Viseltessünk nagy részvételt a nagybeteg keresztény társadalom iránt, mely lelkében nagyrészt meg van mérgezve..."

"A lelkiismeretlen s erkölcstelen sajtó, melytől Goethe és Schopenhauer méltán féltették az emberiséget, mivel az nemcsak ront, hanem ítélőképességéből is kivetközteti olvasóit... De a jó sajtó is

üzlet, s manapság elsősorban üzleti érdekekkel kapcsolatos, s ezek az irányadók, s nem az erkölcs."

VII.

"A könyv s a szív ugyanazt a filozófiát tanítja"

"...a liberalizmus a legbutább szisztéma, amely az erkölcsiség terén eddig megjelent, s elveivel egyrészt gondatlanságot és felületességet létesít, másrészt pedig fölszabadítja a szenvedélyeket, az ember-állatot."

"...azt már nem szabad állítani, hogy munkán, hasznon, társadalmi álláson, politikai akción, gazdasági és technikai haladáson s az élet komfortján kívül nincs az embernek valami más igénye."

"...először megmételtyezik az emberek lelkét és szívét a lelki penésszel, a rossz elvek és tanok gombáival s a félrevezetett tömeg azután bombát ragad."

"...virítanak a frázisok, mint a penészflóra az őserdőben."

"...írnak Istenről, erényről, tisztességről, elvekről, akár csak nadrágról vagy kabátról, melyet lehet fölhúzni, s amikor tetszik, megint levetni."

"...a mi világunk, az egész, a való világ, hol nemcsak értés, hanem érzés, művészet s vallás van; hol ez a négy egymásba olvadva alkotja, emeli, neveli, lelkesíti az embert. Élni, élni, ez a cél! Az életet harmonikusan kialakítani, bele értelmet, tartalmat, fényt, világosságot, örömet teremteni, ez törekvésünk, ez vágyunk."

"Trón és oltár egyaránt a demokráciához fordul, benne s általa dől el az eszmék uralma."

"Adjuk át magunkat *nagy gondolatoknak*. Azok húzzák a lelket föl. A szem fölsiklik a hegytetőre s húzza a lelket, s az oly jó, hogy van magaslat: úgy vagyunk a nagy gondolatokkal, azokon mi magunk is felemelkedünk, följutunk. Nagy idők, nagy korok, nagy gondolatokon föl: most kritizálnak mindent s lehúznak. Kritizálnak, s gondolják, hogy jobban csinálhatnák meg, mint Isten tette s a természet teszi. Azt hiszik, hogy ez kontármű, s megesik az ember szíve ezen hülyeségen."

"A liberalizmus, mely megteremtette a *morált Isten nélkül, s emancipálta az erkölcsét a vallástól*, s ezáltal megint csak nevének nevezve a gyermeket, a korrupciónak, az élvezetnek, a kegyetlen kíméletlen önzésnek kaput nyitott."

"...amit a nép megragad, amit megért, az hatalom, az él."

"Csodájára ébredni a létnek s az életnek, s mindannak, ami bennünk s körülöttünk él és mozog; ez jellemzi legjobban a filozófiai kiindulást..."

"A legnagyobb kultúrtett, ha valaki megtalálja magát, ha eltalálja igazi emberi gondolkozásának, érzésének s akarásának stílusát..."

"Bergson valami élan vitale-ról remél, de az mese; ah, az élan vitale itt van az Eucharistiában."

"Aki azt hiszi, hogy ő már van, az sohasem lesz!"

"Az eszmék az étellel, a valóval való kapcsolat miatt vannak. Ha ezt nem teszik, hamar elkopnak. Lehet, hogy az élet árja másfelé megy, akkor nem vonzó; lehet, hogy nem igaz eszmék izgatnak s cselekvésre ösztönöznek, azok aztán erejüket veszítik. Lehet tehát, hogy a valószerűnek nincs ereje, s

lehet, hogy a nem valószerűnek van. Az egyikét az idő kijavítja, a másikat leszereli."

"Az ő szemükben a filozófia csak olyan szürke felhő volt, mely azért van az égen, hogy termékenyítő valóságot, esőt hozzon. Az a felhő is, bármily bodros s pompás, s bármily tündérpalástot borítson rá a leáldozó nap, csakis az akcióért, a tettért van."

"...egész az Istenig van szabadságod és halhatatlanságod!"

"...elvesztettük majdnem az ismeretet, a fogalmat arról, aminek lennie kell; pedig a fogalom, az reményeink horgonya és szikra az enyészetben."

"Két világnak, az anyaginak, az alacsonynak s az eszményinek, a fölségesnek malomkövei közt őrlődünk."

"Adjatok az életnek szerencsés, megnyugtató, fénytől s melegtől átjárt alakot, akkor megváltottatok az emberiséget."

"Az egzakt tudás nem nyújt megváltást. Keressük azt máshol."

"A világ valami, az ember valaki... Az emberben lett a lét kettő, sőt azt mondhatjuk, hogy az ember nem egy, hanem kettő. Ez a kettősség végighúzódik az emberi történelmen. Történelem is csak ott van, ahol kettősség van; kultúra is ott van, hol kettősség van, ti. szellemi és anyagi világ, test és lélek, természet és kultúra."

"Ne gunnyasszatok tehát, csalódott lelkek, a jégbe fagyott kultúra romjain! Van szárnyatok, repüljetek! Ha a göröngyhöz ragaszkodtok, ha ideális ösztöneiteket követni nem akarjátok, visszafejlődtök, repülni elfelejtetek, szárnyaitok leszáradnak, s ti magatok is meggémberedtek az örömtelen, borongó, esztelen tengődéstől."

"...aki így következtet: szabad vagyok, érzem; tehát határtalan, végtelen, korlátlan, föltétlen vagyok; kár, hogy nem teszi hozzá: tehát formátlan vagyok. Pedig hozzátehetné. Forma és alak, mi legyen egyéb, mint határvonal és korlát; s ahol nincs korlát és keret és határ, honnan kerüljön oda forma? Márpedig ami formátlan, az csúnya."

"Tiszteljük tehát a szabadságnak nemes és szép formáit s utáljuk meg a csúnyát s nemtelent, ami a szabadságnak tagadása volna; ne keressük a szabadságot másutt, mint a nemesnek, igaznak s szépnek kereteiben."

"A gondolat szabadságának formája az igazság; a lelkiismeret szabadságának formája az erény; az egyéni szabadság fegyelmezett, harmonikus egyéniséget keres..."

"Csalódnak, kik a valót valamiféle filozófiává oldják föl, akár materializmus, akár dualizmus a neve; csalódnak, kik a vallást filozófiává, vagy a szellemet anyaggá vagy az anyagot szellemmé változtatják, vagy aki a történelmet az abszolút eszme fejlődésévé. Minden filozofálás nem akarhat fogalmakat állítani a valóság helyébe, hanem csak eligazítani akarhat, hogy tájékozódjunk."

"A kinyilatkoztatás maga s a természetfölötti ténye legalábbis oly szabadok, mint egy szerető lélek éneke..."

"Lehetetlen a gondolat tengerén hajóznunk és az ingadozásokat elkerülnünk. Aki azokat el akarná kerülni, az fagyassza meg a tengert; akkor ugyan elkerüli az ingadozást, de lehetetlenné teszi egyszersmind a hajózást."

"Úgy vagyunk az élet nagy kérdéseivel is; mélyek, mint a kráterek tavai, - az ember pedig szökell rajtuk, mint a vízipók, s van idő, mikor az élet mámorában nem is sejti mélységüket."

"...a legnagyobb igazságok a legegyszerűbbek, s az ég és föld hangoztatja azokat."

"...emberek, ha csillagok közt unatkoztok, térjete a szegénység kunyhóiba!"

"...a XIX. század gögös szelleme a hódoló, kérő, hálát adó, engesztelő imát megvetni látszik; kivágyódik a magába térés szentélyéből, hol az ember érzi nyomorúságát s a fölötte uralkodó Isten hatalmát; kisiet a szabad cselekvés mezejére, a haladó, finomodó élet piacára, a magán segítő emberiség csodatettei közé, melyek diadalra juttatják azt az eszmét, hogy az ember az Úr, s ez Úré a világ."

"...kezdem érezni, hogy az emberi lét s a természet pókhálóin túl mérhetetlen utak és pályák nyílnak a boldogságra."

"A világ könnyelmű és felületes; mindennel akar foglalkozni, mindenre ráun; mindent akar tudni, s mindent elfelejt."

"Minden filozófia valamiképp az *én*-be int. Az evangélium pláne. Lenni, élni, hatalmasnak lenni; az alacsony embert nagyra nevelni; a szolgát szabaddá tenni; a gyöngeséget erővel, a testet lélekkel legyőzni; az élet vágyait kihúzni, ki a sír árkain s a mulandóság lombhullásain s a halál fagyos mezőin túlra, túl az örök életbe; ez az ő vágya; ez a programja."

"...vannak szétfoslott, rongyos lelkek, melyek szinte képtelenek nemesebb behatások elfogadására; vannak sötét, szkeptikus kedélyek, melyeknek filozófiájuk a gúny s az érdek."

"...jobban tetszik nekem az a teher, az a küzdés és dübörgés, mint a pajzán, simán folyó édes élet, s erőt keresek lelkem számára, hogy a világius élet sikló, sima árját összetörjem s romjain emeljem föl azt az óriás terhet, amely küszködésünk s ugyanakkor dicsőségünk: a *pondus aeternitatis*-t."

"Így van ez jól; elszorult a világ: gyerünk a végtelenbe!"

"Maga a görög filozófia sem az, amit mi most tudománynak mondunk; mert végre is minden igazi filozófus élni s nemcsak érteni akar. A filozófia végelemzésben az élet nemes és szép formáját keresi, míg a modern, egzakt tudomány érteni akar. A modern tudománynak eszményképe az *igazság*, vagyis az értés; az igazi filozófiának eszménye a valóság, vagyis az élet."

"Aki ugyanis valamit jól megismerni akar, az kezdje fölérteni a véget, a végben az egészet, s az átömlő s megvilágító gondolatot: a célt... A szellemi törekvések és irányzatok legmarkánsabb vonásai mindig a célból erednek."

"Aki élni akar, aki a megszokott életsablonba tartalmat akar önteni; aki bárhol legyen s bármi legyen, az öntse át magát salakos, penészes valóságából új formába (vincat se ipsum), de ne keserűen és kesernyően, hanem fölmelegedve s átizzítva, hiszen átönteni csak izzó ércet lehet..."

"...mily gyűszűvel mérik a szellemet s mily kicsiny kávéskanállal veszik be ezek az életet; látnivaló, hogy gyöngék s betegesek."

"Kemény, merev, rideg a modern szellemnek ez az egyoldalú iránya, mely a tudást föelvnek, az értést célnak mondja, mely az értést és tudást az étellel azonosítja. Az emberek kutatnak, boncolnak, bontanak, kísérleteznek; mást nem becsülnek. Mi legyen még értékes a világon? A tudáson kívül a többi mellékes. Ez a ragyogó eszme elhomályosít mindent; csak egyet nem tud fölérteni, egyet nem tud eltüntetni: a nyugtalanságnak, a békétlenségnek, a ki nem elégitett léleknek árnyát a világ arculatán."

VIII.

"A vallás a tudomány bölcsőjét ringatta"

"Az ész éjben áll, a világnézetek bizonytalanok; kétség és haladás settenkednek körülöttünk."

"Sokat akarok tudni, hogy sokat szeressek."

"Bölcsék, ti kritikusok, örömtelen szellemek, ti kísértetek, azúrkék égbolt alatt - kacagok rajtatok."

"Emberek, kortársaim! Azt kiáltja felénk e magába szállt természettudós: élni, ez a lét célja, nem tudni. De a mai tudomány tudni akar s élni elfelejt. Ez a világnak óriási baja s az egész kultúra s a gondolatok világa, mely ez alapon épül, beteg lesz tőle. Az élet elsorvad, örömtelen, szegényes lesz; a világnak szétszedett dirib-darabjai száraz mechanizmussá válnak... Tudunk, értünk, bontunk, osztunk, de ez még mind nem élet."

"A tudásból való-e a harmónia, az élet értéke? Meg van-e fejtve az élet, átértük-e az életet a tudás és értés funkcióiban? Nem marad-e mind a réginél, akár gyalog járunk, akár gőzkocsin? Akár faggyúgyertya mellett virrasztunk, akár villamos lámpák mellett olvasunk? Változott-e az ember, mióta nem hiszi, hogy a forrásokban nimfák laknak s mióta tudja, hogy a víz nem elem, hanem oxigénnek és hidrogénnek egyesülése?"

"Ha csak egy-két napig fékezzük nyelvünket, mennyivel világosabban állnak előttünk hitünk, eszményeink s kötelességeink."

"...mit akarunk definiálni, ha a tárgy, a valóság, az élet fölülmúlja a fogalmat. A fogalommal úgy járunk, mit Dániel sárkányával; az is magába vesz, fölszív valamit, amitől megpukkad s el nem bírja."

"A beszéd nemcsak a gondolatok eltakarítására, hanem elhajtására is jó!"

"*Darwin az embert kellő helyére tette, az ő testvéreinek, az állatoknak élére*, így szólt egy híres berlini tanár az ottani akadémiának Darwint tisztelő ülésén, ahol jelen volt a porosz kultuszminiszter is."

"Tehát szükségünk van a kutató, a természetet szétszedő, a világot darabokra bontó tudásra; újságot, fejlődést, haladást csak tőle várhatunk... A kérdés azonban nem ez, hanem az, vajon a világnak ez az ismerete nyit-e új utat az életnek, megváltoztatja-e lényegesen az élet tartalmát, megteremti-e az ideális, a boldog életet?"

"...egy tyúk kotkodácsolása jobban veri föl a világ csöndjét, mint a plátói tudósok harca."

"Mi a múlt században megcsináltuk a hit s a tudomány, az ész s a vallásos élet szintézisét katolikus és tudományos alapon, oly módon, hogy a tudományt is szeressük, s a hitben is gyermekek legyünk."

"Ezt az *ideológiai zsibvásárt* tudományos világnézetnek nevezi el."

"A világ nem atomhalmaz, hanem minket környékező, titokzatosan alakuló, színben ragyogó, hangban olvadó, meleg, igaz valóság."

"A templomok csarnokaiban fekszenek a tudomány első okiratai, s kezdetben mind szent tudományok."

"Az ész szétszedi a természetet, adatokat gyűjt, elemeire bontja szét a történetet, erőkre a folyamatot... Mihelyt a tapasztalat új adatokat nyújt, mihelyt a kutatás új irányokat nyit, azonnal fölpezsdül a

rendszeresítő ész, feldolgozza az anyagot, rendszerbe önti, taglalja, rendezi s fölépíti szisztémáit, s azután megint úgy kering fölöttük, mint a vérce a várrom fölött."

"...szívvel s nemcsak ésszel kell gondolkoznom s lépten-nyomon érzelmeket keltenem: hitet, reményt, bánatot, bizalmat, megnyugvást, bátorságot, harci kedvet, alázatot, odaadást, szeretetet..."

"...a tudósok saját pápaszemükön át nézik a világot, s mindenkinek az iránt van szeme, amit ismer. Amit nem ismer, azt nem látja."

"A teóriák erősek lehetnek, de a valóság, tehát az érzés, s a tény erősebb. A tudományon, a jogon, az intézményeken áttör az élet."

IX.

"A természetnek a kegyelemmel való párosítása oly természetes, oly következetes, mint az Istennek két egymást átkaroló gondolata"

"E nagy természethez jár iskolába a törpe, kis ember."

"...a szem, mely az égre nézett, mely a Végtelen erején, szépségén fölragyogott, könnybe lábadt, mihelyt önmagára tekintett."

"A világban beteg leszek, annyi sok sápkóros ember közt én is fertőzöttnék érzem magam; de aztán kimegyek a mezőre, az erdőbe, a hegyek közé, az ormokat mintegy rohamban megfutó fenyvesekbe, s az az erő, nagyság, szépség, az az illat és fűszer, az a csendes, csodás élet, az a zsongás és titokzatosság, azok az árnyak és fények, mintha balzsam volna: erőm megjön, kedvem, a lelkem ujjong. De hát miért? Hát az érintkezéstől, a *fölséges természet*, melynek én is gyermeke vagyok, a *lelkembe nyúlt*..."

"...az érzékkel bíró szellemek mindenütt szomjazó lélekkel jártak s a természettől közvetlen inspirációkat kértek."

"*Nekem a Pilis szent hegy*, s szívesen merülök el beszédes s megigéző csendjében... S szeretek az erdők csendjében úgy járni, mint akit Abaelard, a XII. század Faustja, s a híres magister, Petrus Lombardus, s a *magyar párizsi diákok, Anonymus és társai kísérnek*... Szeretek úgy járni, mint aki az erdő fel-felzúgó nyögéseiben régi szellemi csaták ide vetődött zaját hallom."

"A szép természet szeretete nem töri le a kegyelmet, sem a kegyelem a szép s nemes természetet. A szellemi szépnak s az örök szeretetnek fénye nem homályosul el a természetnek szépségétől."

"S akkor úgy szeretem nézni messziről, pl. Pesthidegkútról a Pilis hatalmas tömegét. Megérezem a hegynek, s amit az képvisel, annak a pragmatizmusnak fölényét s az *élet valóságának elsőbbségét minden gondolat, fogalom s teória fölött*. "

"Minden hegy egy-egy angyal nekem, ki az Isten fölségét hirdeti, s bár a föld porába nyom le, mégis fölemel, föl a végtelenbe."

"...mint éneklik az erdők, a csend s a titokzatosság az Énekek-énekét, mint élvezik saját elragadtatásukat, a több-élettel való ölelkezésüket."

"Ez volt az a lelkület, mely *a természetet intuíciós szemmel nézte* s abból az Isten felénk áradó lehetét megérezni tudta... Az Írás azt így fejezi ki: "és látta Isten a világosságot, hogy jó", s ezt újra meg újra hajtogatja. Elmondja, hogy a szárazföld is jó s a tenger is jó, s a nap s a csillagok is jók; s a

fűszálak s a repkedő s csúszó-mászó és úszó és négylábú állatvilág is jó, s hogy ezért hála és dicsőség jár az Úrnak, s szent öröm és élvezet az embernek."

"A tenger változatlan. Hullámain ugyan modern hadihajók szelik, de a seb, melyet hátán hasítanak, hamar forrad, s emléke nem marad fenn; az az ősi víz olyan most, amilyen volt akkor, mikor egy más világ körvonalai tükröződtek rajta."

"Az egész Pilisre az volt ráírva: Silentium. *E csendben jártak azok, kik mindig hallgattak, hogy többet halljanak.* Itt jártak a tavaszi erdőben a télnek hosszú szilenciuma után, mikor a természetnek megint sok mondanivalója lett! Itt álltak ők szóba tölgyekkel s kőrisfákkal, s vették tőlük az Írás magyarázatát, mint ahogy azt gyakorolta maga Szent Bernát Clairvaux-ban, aki mondja magáról, hogy őt a tölgyek s a kőrisfák tanították meg igazában az Írás megértésére."

"Mennyi szentet éltetett a puszták lehelete, s hány hős nőtt nagygyá a fenyvesek s a tölgyes erdők tisztásainak, vagy a csendes völgyek kaszálóinak illatából?"

"Mikor így a körülöttem álló természetén éledek, melyben a nagyság, szépség, fölség ünnepe, s átérzem, hogy át kell magamat adnom s rajta élednem, ugyanakkor azt képzelem, hogy a lelkivilágnak is vannak hegyei, vannak magaslatai, melyek szintén vonzanak s emelnek, sőt éppen arra valók, hogy nagygyá, kiválónak tegyenek."

"Ha az égbe nézel, már látod a tengert. Mert a tenger az égnek s az ég a tengernek tükré!"

"A világ az Istennek szeretettől ihletett alkotása, a legharmonikusabb költemény; mily mulasztást követnének el, ha nem gyönyörködnének benne!"

X.

"Uram, adj hívőket, kiknek kezükben van a virrasztó lélek lámpája"

"Jön felénk az Úr! A mi egész életünk Advent."

"Nagy vigasz a bánat; különösnek látszik, de igaz, mert a bánat által kiemelkedünk bánatunk tárgyából."

"A lelkek szomjasak és mohók, csak öntudatukra kell hozni, hogy mit akarjanak, mit keressenek; meg kell nekik mutatni az élet értékét és föladatát, melyet öntudatukban tetté kell váltaniuk. A tett a hatalmas én."

"A lelkivilágot, vagyis önmagunkat önmagunkba térés s önmagunkba való elmélyedés nélkül megtalálni nem lehet."

"Áhítat nekem az, mikor önmagamban s önmagamnál nem magamon kívül vagyok; mikor szellemi benyomásokat s megérzéseket veszek úgy a csillagos égtől, a zúgó erdőtől, mint lelkem nyiladozásaitól s megérzéseitől; mikor érzékeny vagyok az Isten érintéseire..."

"...nagyvárosi lakók, akik egymás mellett laknak, de nem ismerik egymást; pedig ha megismerkednének, sok örömük lehetne egymásban. Az ilyen embernek van ugyan lelke, de az nem ő... Lézensz, de nem él."

"Az élet terhe és gondja sok lelket törpít s nyomorít el."

"...az ő lelke igazában az sohasem önmagáé, hanem mindig másé, s ezt aztán életnek hívják, pedig épp

ez az élet tagadása."

"...aki lelki világát ki akarja művelni, annak az egyes erényeket s azok részletes gyakorlását s éppen úgy a hibák, bűnök s rosszra való hajlamok csalfa világát alaposan szét kell szednie, s a jórt részletekben kidolgoznia, s a rosszat gyökérszálanként kitépnie."

"A lelki élet megfagy, ha elfordul az Isten szellemének napsugarától."

"...boldogságot ígér, ha a jelenbe beleviszük a múltnak hitét, erkölcsét, a hit fényét, az erény termékenyséjét, a jellem erejét."

"Hit, ház, haza, trón, család, műveltség, nemesség, erkölcs, erény, dicsőség: mindez a kereszténységből való."

"Tülemelkedünk hitünkben s reményünkben a természetben, de ugyanakkor élénk összeköttetésbe lépünk élettel, tudománnyal, kultúrával, hogy ne álmatag passzivitásban, hanem gyakorlati aktivitásban éljük át a keresztény életet."

"...a problémát végre is csak az fejtí meg, ki a régi kereszténységet vallja s amellet erős, reményteljes, aktív részt kér a XX. század munkájából."

"...művelt vallásosságú ember kevés van; kevés van abból a műveltségből, mely mély, sokoldalú s vallásos is legyen. Mi művelt, fejlett vallásosságot sürgetünk."

"Járt-e már néha közel hozzánk a sejtélem, hogy ha szép a zene, ha szép az ének, ha szép a vonalak s a színek harmóniája, hogy akkor szép, sőt sokkal szebb az a lélek, mely ezt a szépséget megpillantotta s színben, hangban, vonalakban élénk öntötte?"

"Annyit imádkozol, amennyit eszeddel és akaratoddal működsz."

"Élek a hitből. A hit kiemel az önszeretet nyálkás csigaházából."

"*Krisztusé* vagyok, "homo Christi". Úgy is, hogy megvett, megváltott, úgy is, hogy *tanítványa* vagyok; de kivált, hogy *barátja* vagyok."

"...*Jézussal egyedüllét* érzete csitít el mindent."

"Mikor nagyot, fönségeset gondol, melynél feljebb semmi sincs, vallást alakít. Bármí szoríthatja az embert tehetségének primitív gyakorlására, akár ösztön, akár szükség, akár az életharc, tény, hogy a *legmagasabb fokán* valamely irányzatnak, ott *jelentkezik a vallás*, ez adta jellegét a dolognak s betetőzését."

"Sötét felhő ül önnehézséggel lelketekre; azt bűgja felétek: mi lesz belőlünk! hova rohanunk? Avagy nem is tudjuk, hogy a vigasztalan elhagyatottság örvényébe ragadtatunk? Én a kor rettenetes állapotát *fölfogni törekszem*, s annak borzadalmas veszélyeit, melyekben máris milliók el-elsüllyednek, lelkem előtt tartom. Íme a te munkád, *a te földadatod!*... Segíts magadon, segíts társaidon, annyi millió lelken."

"...a szóbeli ima sokkal erőtlenebb s hatástalanabb, mint az elmélkedés. A szóbeli ima nem a miénk. Amit olvasunk, az másé; átérzve ugyan sajátunk lesz, de sohasem úgy s annyira, amint az elmélkedésben fakadó gondolat és érzélem."

"Te vagy az én ifjúságom, tüzem... Te jössz s illetsz... nem érti, aki nem éli. Csak az tudja, aki érzi."

"Nekem a vallás nem bevégezt, történeti tény, melyet úgy bizonyítanak, mint más tényeket... Nekem nem tan, melyet úgy bizonyítanak, mint más tanokat, logikával... Nem külső, befejezett, nekem juttatott kinyilatkoztatás, hanem örök, folytonos, bennem megnyilatkozó... Krisztus megváltása

bennem folyik. Krisztusban való új életre ébredés s újjászületés csak személyes cselekvés által történhetik."

"...két stílusban ölt alakot vallásosságom: az egyikben a hódolat, a tisztelet, szeretet s bizalom érzéseiben nyilatkozik meg, a másikban pedig mint kozmikus kapcsolatok s szükségességek, mint erők s feladatok, mint munkateljesítés s küzdelem megérzése lép öntudatomba."

"Ő minden! Nemcsak atyám, ki jóság és szeretet, hanem ő az abszolút, a lét s az erők forrása, a szükségesség s törvényesség képlete s valósága, a világfejlődés lüktető szíve s a mindenség lelke."

"Valami vagyok, mely mint kő a világok dómjába van beépítve s mint rész a kozmoszba beillesztve."

"Csodálatos dolog, hogy mennyire van bennünk eltemetve a lélek."

"A lélek legkarakterisztikusabb kinyilatkoztatása abban pattan ki, hogy áttöri a természet mechanikai s fiziológiai homogenitását s a nagy termés-természettel szemben felállítja önmagát s a maga világát."

"Minden szeretet ideálokkal dolgozik."

"Az ima előtt gondold meg, hogy koldusként állsz az Úr előtt könyörögve, állhatatosan esedezzel: az ima *tüzes ajkáról* folyjon, *mélyen érző szívből, állhatatos lélekből*. Csak jól imádkozni, csak jól! Ez támaszunk, ez hidunk, ez erőnk."

"...titkos és rejtélyes az, hogy a kereszttel, mely a világ előtt balgatság, ugyanakkor hódítója lett."

"...az utolsó anyóka rózsafüzérrel tudósabb, emelkedettebb, méltóbb minden egyetemnél!"

"A vallásosság tehát természetes; oly természetes, mint a természet, melyből a vallás fakad, melyből a vallás, mint *ösztön*, mint *érzék és hajlam*, azután mint *értés és érzés és akarás és lendület fakad*."

"A szentek szelleme s a belső életnek reményteljes kitavaszkodása mindig sürgeti a lelki haladásnak s a lelkek fejlődésének megfelelő atmoszférát, a szabadságot s készséget, a szeretetet s engedelmisséget."

"A léleknek virágzása és illatozása a gondolat s a szeretet. Akkor virágzik a lélek a legillatosabban, mikor legmélyebben gondolkozik, s akkor fejt ki legszebb tavaszi pompáját, mikor a legforróbban szeret."

"...technikán és tudományon, kultúrán s vívmányokon túl kell a zsoltár, az élet mély áramát, s a hőskölteményt, a lélek diadalát keresni."

"...a papnak munkája a lélek természetfeletti életének előmozdítása s az emberiség erkölcsisége."

"A világ nagy, s a szív kicsiny; meglehet, hogy innen van, hogy a szívet nem a nagy világ, hanem kis darab föld, az a zugoly, az a sziget boldogítja, ahol szeretetre talál."

"A hála a múltba, a szeretet a jövőbe néz!"

"...a hídfőnél a vén, száraz vámos ül gerendákból összetákolt s agyaggal kitapasztott kalibájának nyílt ajtajában, szétvetett térdeire hajtván karjait, két kezét összekulcsolva tartja, melyekről a nagy szemű, sárgaréz keresztes olvasó függ alá; néz bele a zivatarba, a rengő természetbe, a futó állat s ember vívódásába, ajka mozog, mialatt a szél lóbázza olvasóját, mint rokkant haranglábon a harang kötelét. Imádkozik az öreg; együgyű imája áthat az ólmos felhőn s cikázó villámon; *fulgura frangit, dissipat ventos, placat cruentos*. ...Íme a hatalmas filozófia, melyet vallásnak hívnak, mely ráér villámok közt beszélni a haragvó Istennel, s mely hiszi, hogy olvasója csilingelése s ajkainak halk suttogása áthatol a vihar bömbölésén."

"Rómában minden nevel."

"...az imádkozó ember a legtalálhatóbb kinyomata a küzdő, vágyó, botló és reménykedő emberi természetnek. Ha ki akarod fejezni azt, ami az ember rendeltetése, iránya, szelleme, küzdelme, törekvése, harca és békéje, útja és célja, keserve és boldogulása, védd ki márványba a végtelen Istent imádó, bűneiért őt engesztelő, bajaiban hozzá rimázkodó embert, s írd alá: animal theologicum."

"Az Advent lelke nem passzív, hanem agilis, sürgető lélek; az *öltsétek föl Krisztus-t* hirdeti."

"Mintha a prófétában az egész emberiség ülne ki Jeruzsálem romjaira; mintha mindnyájan elhalnánk, s szívünk érzelmei a próféta szívébe szorultak volna; mintha itt már senkinek sem volna mit mondani..."

"Ne maradj hát lenn, hanem egyenesedjél föl, kapaszkodjál, nyújtózkodjál; mindenekelőtt pedig emeld föl a fejedet, nézz föl; ha jól néztél föl, utána lendülsz!"

"A szeretet a földi pokolban paradicsomot teremt..."

XI.

"Jaj a szeretetnek, melyet tudományra bíztok."

"...a szeretetnek tüzesnek, erősnek, küzdelmesnek kell lennie, mely legyőzzön rokonszenvet, ellenszenvet, gyűlölséget, betegséget, nyomorúságot, halált."

"...a jót szeretnem kell, tisztelnem kell... nem szabad lemondanom a jóról, hanem szenvedélyesen szeretnem kell, nem lehet szememet róla leakasztani semmiféle sötétség miatt."

"Nem búsulok; ellenkezőleg, ujjongok: mi hiányzik nekem, ki Jézust szeretem? Mit vehetnek el, mit adhatnak? S úgy örülök, hogy jót adhatok s azt mondhatom: Uram, e jó viszonzásomért adj jobb lelket, hogy jobb ember lévén ezáltal jobban szolgáljalak."

"A család puha fészek: puha, igen, de kicsiny, kevesen férnek el benne. Az anyai szeretetnek szárnyai szintén rövidek, kevesen szorongnak alattuk. Szeretetének határait a vérrokonság vonja meg, s ahol megszakad, ott ő nincs otthon; az nem az ő kertje, nem az ő fészke."

"Néha panaszkodunk, s szárazságban tengődünk, hogy nem tudunk mit csinálni... Nézd a távlatokat, e nagyszerű kinyilatkoztatásokat... Ugye kicsiny vagy? No lám, s mégis szeretned kell, mert te ide való vagy, s ez a te sorsod..."

"Jött az isteni szeretet s lángba borítani akarta a világot... Ehelyett *más tűztől ég a föld!* Az önzés, az ösztönös élet tüztől... Az idegen s nem testvéri ember érzéseitől..."

"...a szeretet tüzes; tüzes attól a *tűztől*, mely nem üvegházakat, hanem világot melegít; keressétek ott, hol a szeretetben *lélek* van, mely áldozatokat is tud hozni!"

"Tudásunk minden terén mi mások fogalmát, szisztémáit, művészetét, műveit csak akkor értjük, ha szeretettel beletaláljuk magunkat abba, amit ők gondoltak, hogy átéljük valamiképp ezek történetét. Kívülről nem sokat látunk, talán csak ijesztőt... Szeretettel lehet csak érteni - másba állva bele, magát vele azonosítva lehet csak látni úgy, mint ő."

"A rokonszenvnek szárnyai rövidek; szeretete inkább kedvtelés; áldozatokat nem ismer, mert önző."

"...nagy protestációja Krisztus szeretetének... az érzéstelenség s a szárazság sivatagja ellen, a

gyöngeség, a tikkadás ellen, mikor élő vizek forrásai fakadnak nyomában."

"...istení szeretettel járt Szent Ferenc, s jóllehet szegény volt, mégis énekelt; sőt éppen azért, mert Krisztus szegénye volt, azért énekelt."

"De kinek való a szeretet és szerelem átszellemülése, azt ne féltsétek, az nem vét a természet ellen, hanem fölemeli s a szellemi erő szépségébe öltözteti azt."

"Amint tied vagyok, bár oly kis szív és kis lélek, mégis én és senki más az, ki neked e csekélységemben szolgálhatok... Ily kicsinységben vagyok tied és szolgállok neked."

"Sokan várják, hogy Krisztus szóljon. Hogyan szóljon? Szól tettekkel, szakramentális módon. De érteni kell a szavát. Szól szeretettel, szeretetben, kimerülve, odaadva magát, s az érti meg, aki szeret."

"...melyet magunkban hordozunk, ...szeressük úgy, hogy szeretetünk által tisztuljon, simuljon, derüljön, szelídüljön."

"Mária a kereszt alatt! A legnagyobb anyai szeretet a legnagyobb kínban! Jézus szenvedése az ő szívében nyomja le magát, mint a pecsét a viaszban."

XII.

"Rend az Isten szent akarata. "

"A lét elég nagy, hogy el ne törpüljünk; minden igaz bölcsészet az Isten nyomaira, a végtelennek s az örökkévalónak vonásaira akad benne."

"...mennyivel mélyebb s csodálatosabb az Isten érintése, ki a lelket majd keményen kezeli, mint a művész a márványt, majd lágyan, mint Anya a gyermekét."

"Ha Istent s lelket tagadunk, szükségképpen a legérthetlenebb rabságnak s ellentmondásnak öntudatára ébredünk s fölsír bennünk szívünk titkos s olthatatlan kínjainak s aggodalmainknak s belső világunk ürességének haragos viharja."

"...Isten nagy műveinek súlya nehezedik ránk. De ettől a súlytól mi is és lelkünk és az életünk tartalmasabb lesz, a semmitmondás, a felületesség súlytalanságának rettenetes terhétől fölszabadulunk s emelkedünk."

"A bérmlás hónapja, szeretem s imádom a Szentlelket s úgy szeretném kiszolgáltatni a szentséget, hogy viharozzanak s tüzet fogjanak a lelkek."

"Mindig gyűjtani szeretném a lelkeket..."

"...a bérmlásban a Szentléleknek pünkösdt kell csinálnia, a lelket átformálnia, új világot teremtenie."

"Senki se jöhet hozzám, hacsak az Atya nem vonzza őt (Ján. 6, 44). Az Isten vonzásai megilletődések, megrendülések, belátások, megértések, elfogulások, ellágyulások, felfordulások, elhatározások, s ami van még ilyesmi a szívben, amire nincs szó az ajkon. Isten nyúl bele a lelkekbe, néha keményen, máskor lágyabban, néha az ihlete csak lehelet, máskor pünkösdi szélvész."

"Vannak Isten felé igazodó lelkek, oly finomak, hogy a *lágyszellő suttogásán* is fölismerik s megérik az Urat..."

"Események az ember életében azok a napok vagy órák, amikor az Istent új szempont alatt ismerte föl. Ezek a tulajdonképpeni nagy események! Talán minden embernek, de bizonyára a legjobbaknak életét az Istennek egyre mélyebb s tágabb s igazabb megismerése jellemzi."

"Az Isten országa bennünk semmi egyéb, mint az élet erkölcsi föladatainak Krisztus szellemében való megoldása..."

"Az ily lelkek jelszava mindig az: *duc in altum*, evezd ki a mély tengerre s merülj be mélységeibe. Azért mondom: értsétek meg önmagatokat, s érezzétek át az ösztönt, mely titeket Isten felé ragad."

"Mert ha a világ a végtelennek mélységeiben úszik s e hajónak ti vagytok őrszemei, lehetséges-e, hogy e mélységbe meredve virrasztó, kíváncsi szemmel, ne kérdezzétek, hogy mire való ez iszonyú nagy világ, s hová tart ez a szüntelen iramlás?"

"...úgy kell néznie, hogy lásson, hogy lássa a világ harmóniáját, s e harmonikus világban kiérezze rokonságát, szoros összeköttetését a végtelen Istennel. Aki ezt ki nem érzi, az a mindenség óceánján úszik ugyan, de nem hajó, s főbaj, hogy vak a kormányosa."

"Bármily nagy gondolat szebb, mint valamennyi csillag, s egy Istenszerető lélek több mint a világ."

"De az embernek nincs hite saját méltóságában és nagyságában, ha Istentől elvonatkozik. Az ember nem érez tiszteletet önmaga iránt, ha nem hiszi a végtelennek őbenne való jelenlétét. Az ember nem képes becsülni az életet, ha nem sejti a végtelen, természetfölötti erőknek s gondviselésnek benne való érvényesülését."

"Lépünk az útra, mely Istenhez vezet, nem félve attól, hogy tán túlságosan közel vezet hozzá."

"...a szeretet, az odaadás, a nagylelkűség, mely mind az ideálisba tör, mely az embert minél közelebb akarja hozni Istenhez ...s azért mindenütt a jobbat, a nemesebbet sürgeti."

"...a lelken az Isten gondolata, az Isten képe."

"... az ember az Isten szeretetének tárgya s hogy a lélek, az az *én*, több mint az egész világ. Az evangélium az hirdeti: Mindegyik közületek több, mint valamennyi világ!"

"Filozófok, hol van a rend? Theológok, hol van a gondviselés? Hívők, hol van a szeretet Istene? Nem veszett-e nyoma a nyers erők tülekedésében..."

"A fekete gondolatok voltaképp gyöngé gondolatok, melyek a korlátolt, gyöngé emberi lélek vetületei... E fekete gondolatok az ember beteges theológiájából valók. Ő oly Istent gondol magának, aki nem győzi lefogni a hatalmas világot, tudniillik emberi istent... Ki tehet róla, hogy érzelmeink lágy anyagából gyúrjuk az Isten képét ?

Budapest, 1995. december

Sándor Miklós

Üzenet egykori iskolámba

"... A lélek nyugtalansága nem a nagyság jele. Az összhang hiánya a lény és a dolgok, az élet és törvényei között még a nagy embereknel sem függ össze nagyságukkal, hanem gyengeségükkel.

– Miért törekedjünk ezt a gyengeséget elrejteni? Kevésbé méltó a szeretetre az, aki gyengébb? Bizony, sokkal méltóbb rá, mert nagyobb szüksége van rá.

Nem emelek megközelíthetetlen hősöknek szobrokat. Gyűlölöm a gyáva idealizmust, amely szemét elfordítja az élet nyomorúságaitól és a lélek gyengeségeitől. Meg kell mondanunk annak a népnek, amelynek túlságos érzéke van a hangzatos szavak csalóka illúziói iránt: *a hősiesség hazugsággyávaság. Csak egy hősiesség van a világon: ha olyannak látjuk a világot, amilyen – és szeretjük...*"

* * *

E tragikus történet végén kétség gyötör. Azt kérdelem magamtól, hogy midőn azoknak, akik szenvednek, a szenvedésben társakat akartam adni, hogy támogassák őket, nem toldottam-e még meg ezek szenvedésével amazokét. Talán úgy kellett volna cselekednem, mint oly sok másnak és a hősöknek csak heroizmusát mutatnom be és fátyolt borítanom a bennök rejlő szomorúság örvénye fölé?

— De nem! Az igazság! Nem ígértem barátaimnak hazugság árán vett boldogságot — boldogságot minden ellenére, minden áron. Az igazságot ígértem nekik, még ha a boldogság árán is, a férfias igazságot, amely az örök lelkeket kovácsolja. Kemény a lehellete, de tiszta: fűrösszük meg benne vérszegény szíveinket.

A nagy lelkek olyanok, mint a magas hegycsúcsok. Szél süvölt körülöttük, a felhők beburkolják őket, de jobban és könnyebben lélegzünk ott, mint egyebütt. Az ottani levegő tisztasága lemossa a szív foltjait, és ha eloszlanak a fellegek, letekinthetünk az emberi nemre.

Ilyen volt ez az óriási hegy, amely a renaissance Itáliája fölé emelkedett és amelynek szaggatott vonala a távolban összeolvad az éggel.

Nem állítom, hogy a köznapi emberek fenn élhetnének ezeken az ormokon. De zarándokoljanak fel oda évenként egyszer. Meg fogják újítani tüdejük lélegzetét és ereik vérét. Ott fenn közelebb fogják magukat érezni az Örökkévalóhoz. Azután le fognak szállani az élet síkjára, a mindennapi harcra edzett szívvel.

Romain Rolland: Michelangelo (részletek)

Révai, 1920

* * *

Ezt a válogatást két volt József Attila testvér szerkesztette egybe, felidézve az Alma Materben töltött éveik emlékét. A Michelangelo - osztály (1965-1969) eszménye és példamutató útravalója így került a munka végére. A tananyagot kiegészítő idézetek visszahozzák a két háború közötti gimnáziumok mára elfeledett küldetését: *"emelkedett szellemiségű, tiszta erkölcsű, céltudatos alkotó ifjúság"* nevelése. A tananyagot kiegészítő gondolkodók és művészek szellemi - lelki örökségének felvillantása pedig a nevelői kontinuitás jelenlétét hirdeti a Múlt és Jövő között.

2016. február havában

Láng Tamás és Marita

Tartalomjegyzék

Életpályám.....	3
Iskolánk története.....	7
Igazságkereső úton.....	8
Visszapillantás.....	15
Egy tanár vallomásai - beszélgetés Vasbányai Ferencével.....	20
Epilógus.....	26
Alkalmi köszöntő Z. Tanár Úrnak.....	27
Arisztotelész.....	30
Szent Jakab.....	30
Epiktétosz.....	30
Marcus Aurelius.....	31
Szent Ágoston.....	31
Montaigne.....	32
Pascal.....	33
Franklin.....	34
Kant.....	35
Goethe.....	35
Emerson.....	36
Kierkegaard.....	37
Tolsztoj.....	37
Nietzsche.....	38
Max Planck.....	39
Husserl.....	39
Julien Benda.....	40
Gandhi.....	41
Huizinga.....	41
Nyikolaj Bergyajev.....	42
Chesterton.....	43
Thomas Mann.....	44
Rilke.....	45
Schweitzer.....	46
Oswald Spengler.....	47
Teilhard de Chardin.....	48
Nicolai Hartmann.....	49
Franz Kafka.....	49
Jaspers.....	50
Ortega.....	51
Mauriac.....	52
Toynbee.....	53
Piaget.....	53
Friedrich August von Hayek.....	54
Fromm.....	55
Heisenberg.....	55
Konrad Lorenz.....	56
Erik von Kuehnelt-Leddihn.....	57

Albert Camus.....	58
Alekszandr Szolzsenyicin.....	59
Paul Johnson.....	60
Tarkovszkij.....	61
Filozófiatörténeti áttekintés.....	62
Filozófiai fogalmak.....	64
Ady Endre (1877-1919).....	67
Babits Mihály (1883-1941).....	67
Bartók Béla (1881-1945).....	68
Benedek István (1915-1997).....	69
Bibó István (1911-1979).....	70
Csontváry Kosztka Tivadar (1853-1919).....	70
Csoóri Sándor (1930).....	71
Fülep Lajos (1885-1970).....	72
Hamvas Béla (1897-1968).....	73
Illyés Gyula (1902-1983).....	73
Karácsony Sándor (1891-1952).....	75
Kosztolányi Dezső (1885-1936).....	76
Márai Sándor (1900-1989).....	77
Mindszenty József (1892-1975).....	77
Németh László (1901-1975).....	78
Prohászka Ottokár (1858-1927).....	79
Szabó Dezső (1879-1945).....	80
Szekfü Gyula (1883-1955).....	81
Gróf Teleki Pál (1879-1941).....	82
Prohászka Ottokár életútja.....	83
A főbb események Prohászka Ottokár életében.....	87
Válogatás Prohászka Ottokár gondolataiból.....	91
Üzenet egykori iskolámba.....	113